

Міністерство освіти і науки України

Одеський національний політехнічний університет

**Оборський Г. О., Чістякова І. М., Кривдіна І. Б.,
Кудлай І. В., Озернюк Г. В., Татакі Д. Д., Шевченко Б. Г.,
Білоусов О. С., Волкова І. В., Чернов Т. О., Мікуліна Т. В.**

КУЛЬТУРА І ВЛАДА

Навчальний посібник

для студентів гуманітарних спеціальностей

закладів вищої освіти

КИЇВ
Каравела
2020

УДК
32:008(075)

*Рекомендовано Вченою радою
Одеського національного
політехнічного університету
(Витяг з протоколу № 5 від 26.02.2020 р.)*

Рецензенти:

Марущак В. П., доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри державознавства і права Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Оганісян М. С., кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та регіоналістики Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

Гегечкорі О. В., полковник, доцент, доцент кафедри Харківської Національної академії Національної гвардії України

К 90 **Культура і влада: Навчальний посібник для студентів гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти / Оборський Г. О., Чістякова І. М., Кривдіна І. Б., Кудлай І. В., Озернюк Г. В., Татакі Д. Д., Шевченко Б. Г., Білоусов О. С., Волкова І. В., Чернов Т. О., Мікуліна Т. В. — К.: Каравела, 2020. — 152 с.**

ISBN 978-966-2229-11-0

Політична культура належить до гуманітарного виміру політики. У навчальному посібнику розміщений матеріал, у якому викладений взаємозв'язок політичної культури та етики влади, виявляються шляхи вдосконалення етики представників влади через зміни у політичній культурі суспільства й еліти. Українська культура розглядається як цілісний феномен і складова культурного розвитку світу. Крім загальних питань, у посібнику є рекомендована література і контрольні запитання, які можуть бути використані студентами при підготовці до занять.

Для студентів гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів та викладачів.

© Оборський Г.О. та ін., 2020

ISBN 978-966-2229-11-0

© Видавництво «Каравела», 2020

ЗМІСТ

Передмова.....	7
Тема 1. Вступ до дисципліни.....	9
1.1. Поняття культури, зміст, структура. Головні категорії в культурології.....	9
1.2. Мотиваційна структура політичної діяльності та її визначальні фактори.....	10
Тема 2. Сутність політичної діяльності.....	16
2.1. Функції політичної культури. Сутність політичної діяльності.....	16
2.2. Основний зміст, мета, методи та форми політичної діяльності.....	17
2.3. Рівні політичної діяльності.....	20
Тема 3. Форми політичної діяльності в історії людства: виникнення культурного аспекту.....	22
3.1. Культура та політична діяльність Стародавнього Світу.....	23
3.2. Середньовічна Європа: від занепаду греко-римської цивілізації до Відродження.....	26
Тема 4. Форми політичної діяльності в історії людства: розвиток культурного аспекту.....	33
4.1. Культурно-політичне піднесення в Західній Європі епохи Просвітництва.....	33
4.2. Вплив культури XIX ст. на політичну діяльність.....	37

Тема 5. Форми культурно-політичної діяльності в історії українських земель	42
5.1. Культура та політична діяльність Київської Русі.....	42
5.2. Україна у середні віки: особливості культурно-політичного розвитку. Українське Просвітництво	45
5.3. Україна у XIX-XX ст.: пошуки місця у політиці та культури.....	47
Тема 6. Культурна функція держави	54
6.1. Поняття, структура та функції культурної політики держави.....	54
6.2. Культурна політика держави щодо нації, суспільної групи та особи.....	56
6.3. Стан та особливості культурної політики в Україні.....	57
Тема 7. Культурологічний погляд на етнонаціональні відносини в політичному житті суспільства.....	60
7.1. Нація як суб'єкт політичних відносин.....	60
7.2. Культурологічний погляд на політичну проблему гармонізації національного й інтернаціонального.....	64
7.3. Проблема становлення і розвитку української нації. Відродження державності України. Культурологічний та політичний аспекти.....	65
Тема 8. Культура та політична етика.....	67
8.1. Справедливість у культурно-політичному житті суспільства.....	67
8.2. Сутність і завдання політичної етики.....	69
8.3. Політична етика і міжпартійна боротьба.....	70
8.4. Етика інституцій і добродесна етика.....	71

Тема 9. Культурні засади політичної поведінки та політичної участі.....	74
9.1. Зміст та форми політичної участі.....	74
9.2. Політичне функціонування.....	76
9.3. Політична поведінка.....	76
Тема 10. Політико-культурні аспекти соціального конфлікту.....	79
10.1. Вплив соціального конфлікту на стан та розвиток культури.....	79
10.2. Типи та функції соціального конфлікту.....	82
Тема 11. Політичне рішення. Культура прийняття.....	91
11.1. Політичне рішення як форма політичної діяльності.....	91
11.2. Стадії, учасники, форми політичних дій. Прямі дії в політиці.....	92
11.3. Технології та методи прийняття політичних рішень.....	96
Тема 12. Культурно-політична соціалізація особистості.....	98
12.1. Місце політичної соціалізації в становленні особистості.....	98
12.2. Форми та види політичної соціалізації.....	100
12.3. Інститути політичної соціалізації.....	103
12.4. Типи і моделі політичної соціалізації.....	104

Тема 13. Політика і релігія.....	106
13.1. Релігія як чинник культурно-політичного життя суспільства.....	106
13.2. Держава та церква: основні моделі взаємодії.....	107
13.3. Державно-церковні відносини в Україні.....	110
Тема 14. Мистецтво в політичному житті суспільства.....	112
14.1. Література як фактор суспільно-політичного розвитку.....	112
14.2. Роль образотворчого мистецтва та архітектури у становленні політичної культури суспільства: зворотній зв'язок.....	121
14.3. Вплив кіно та театру на культуру політичного життя суспільства.....	127
Тема 15. Нетрадиційні форми політичної діяльності.....	130
15.1. Форми політичної діяльності та політичної поведінки.....	130
15.2. Тероризм як форма політичної діяльності.....	135
Контрольні запитання з дисципліни „Культура і влада”.....	139
Тематика реферативних робіт з дисципліни «Культура і влада».....	144
Література.....	146

ПЕРЕДМОВА

Пізнання політичного життя будь-якого суспільства неможливо без поглибленого вивчення його політичної культури. Саме вона багато в чому пояснює витoki, характер і особливості конкретної політичної системи, панівний в суспільстві політичний режим, політичну свідомість і поведінку суспільних груп, динаміку і спрямованість політичних процесів.

В сучасному цивілізованому суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. Яку значну роль не відігравали б соціальні групи, масові суспільні рухи, політичні партії, її головним суб'єктом виступає особистість, бо самі ці групи, рухи, партії та інші громадські і політичні організації складаються з реальних особистостей. Тільки через взаємодію їх інтересів і волі визначається зміст і спрямування політичного процесу, всього політичного життя суспільства. Активна участь особистості в політичному житті суспільства має багатопланове значення. Слід враховувати, що «якщо держава не надає значення власній культурній політиці, то його громадянам легко нав'язати чужу культуру, чужий культурний код, що призведе до знищення суверенітету культури народу країни».

У суспільстві, що трансформується, в умовах переходу до ринкових відносин все більш актуальними стають питання про взаємозв'язок культури та влади, про політичну культуру. І це не випадково. Політична культура, яка містить в собі зразки політичної поведінки і політичної свідомості, виступаючи важливим фактором соціалізації особистості, є важливим інструментом суспільних перетворень. Торкаючись проблеми влади і управління, участі людей у політиці, впливу культури суспільства, вона робить значний вплив не тільки на політичну дійсність, а й на всі інші сфери суспільного життя.

Політична культура і як соціокультурний феномен, і як поняття становить своєрідний синтез двох начал, одне з яких пов'язане з політикою, а інше - з культурою.

Політична культура впливає на поведінку людей і діяльність різних організацій, на їх сприйняття явищ внутрішньої і міжнародної політики, оцінку політичних систем і режимів, правлячих груп і

окремих політичних лідерів, визначення людиною свого місця в політичному житті суспільства. Вона відкриває широкі перспективи для політичного прогнозування, розробки політичного курсу, прийняття і реалізації конкретних політико-управлінських рішень.

Політична культура, як і загальна культура, складає систему, що в найменшій мірі піддається змінам. Завдяки цієї невід'ємної властивості, культура виконує одну з найважливіших функцій - забезпечення соціальної спадкоємності, гарантуючи тим самим, еволюційний хід суспільного розвитку історії. Нині спостерігається підвищений інтерес до проблем політичної культури, обумовлений соціокультурними та геополітичними зрушеннями, що відбуваються в світі, розширенням міжнародних зв'язків, зростанням ролі свідомого і відповідального вибору мети і засобів перетворювальної діяльності. На підвищення інтересу до цієї проблематики вплинули військові зіткнення, загострення протиріч ідеологій, релігій, етносів і т.д.

Образ держави, її репутація в світі, міжнародний авторитет багато в чому формуються саме на основі культурних надбань цієї держави, інтенсивності її культурних зв'язків з іншими державами, ступеня її участі в міжнародному культурному обміні, рівня культурного розвитку і вміння використовувати свій культурний потенціал на світовій арені. Саме культура має ті унікальні можливості, що пов'язані з формуванням позитивного образу народів, держав, який в кінцевому підсумку допомагає і у вирішенні політичних проблем.

Сьогодні питання про національну культурну політику, яка є одним з важливих елементів системної картини держави, для України набуває особливої актуальності і вимагає ретельної концептуальної опрацювання.

Вивчення політичної культури суспільства дозволяє глибше усвідомити причини «збоїв» у роботі політичної системи, а також причини невдач реформ та інших масштабних соціальних перетворень, дає можливість глибше зрозуміти мотиви політичної поведінки громадян і прийняття політичних рішень державними керівниками, причини численних і різноманітних політичних конфліктів, які неможливо пояснити тільки боротьбою за владу.

ТЕМА 1. ВСТУП ДО ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Поняття культури, зміст, структура. Головні категорії в культурології

Культурологія пояснює, що розвиток людини в культурі виявляється в трьох основних формах: по-перше, в культурній творчості; по-друге, в засвоєнні культурних багатств; по-третє, в особистому прояві культури.

Мова йде, в останньому випадку, про культуру як межу діяльної активності людини, за якими вона переходить до самознищення. Отже, культура виявляє себе перш за все у всьому, що гарантує життєдіяльність людини. Це тим більше важливо в умовах, коли суспільний характер діяльності людини став виявлятися в універсальних формах. Тобто, *культура є не що інше, як найбільш універсальна характеристика світу людини і відношення людини до світу.*

У сучасних умовах проблема формування громадянського суспільства і громадянської політичної культури доповнюється новими змістовними аспектами.

Діяльність людини або груп людей є упорядкованим процесом, що складається з певних елементів. Передусім вона передбачає протистояння об'єкта та суб'єкта: людина протиставляє собі об'єкт діяльності як початковий матеріал, який повинен отримати нову форму та якості, перетворитися на продукт діяльності людини. Основою діяльності є загальнолюдські цінності, що формуються на основі загальнокультурного розвитку суспільства.

У цьому контексті важливе значення має діяльність людини в усіх її проявах, в тому числі й політичному. Політична наука покликана виконувати системне, комплексне дослідження влади, її інститутів, процесів тощо. Діяльність у широкому розумінні є специфічною формою активного відношення до навколишнього світу, змістом якого є його цілеспрямована зміна та перетворення в інтересах людей.

Як зазначав відомий політолог М. Вебер, держава є комплексом специфічних спільних дій людей. Вона припиняє свою діяльність у політичному сенсі тоді, коли зникає можливість функціонування окремих типів спільних дій. Головним чином - відтворення влади особливими групами людей.

Таким чином, розгляд політичної діяльності влади, суспільства та окремої людини скрізь призму взаємовпливу культури та політики є важливим для усвідомлення умов розвитку існування самого суспільства.

1.2. Мотиваційна структура політичної діяльності та її визначальні фактори

Політична діяльність - специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактору влади. Це комплекс дій як окремих осіб, так і великих груп людей і цілих народів, спрямований на здобуття та здійснення влади або впливу на неї.

Прикладами політичної діяльності можуть бути: дебати в парламенті, переговорний процес, вибори, референдум, мітинг, пікетування і т. ін.

Політичною діяльністю можуть займатися люди на різних рівнях суспільної системи. Отже, вона не є прерогативою лише окремих особистостей або яких-небудь „творчих еліт” чи органів політичної та державної влади.

Політична діяльність - невід'ємна складова загальної людської діяльності, специфічна сутність якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп (класів, партій, суспільних організацій тощо), спрямованих на реалізацію їхніх політичних інтересів, насамперед завоювання, утримання і використання влади. Вона включає вироблення, формулювання і обґрунтування цілей політики, вибір засобів

досягнення цілей, процес використання обраних засобів і результати діяльності.

Характеризується політична діяльність свідомими діями, цілеспрямованістю, реалізацією політичних інтересів, що є однією з найважливіших умов існування суспільства.

Політична діяльність включає два нерозривно пов'язаних аспекти - теоретичний і практичний.

Важливою складовою розумової політичної діяльності є теоретичне проектування і планування.

Практична політична діяльність - це організаційна і контрольна діяльність, конкретне управління, керівництво, добір і розстановка кадрів, їхня підготовка, навчання, вироблення і прийняття рішень, обмін інформацією, організація і функціонування органів влади, взаємодія державних та громадянських закладів тощо.

Взагалі ж політична діяльність - це теоретична і практична багатоаспектова праця, зорієнтована на здобуття (захоплення), зміцнення, утримання, вдосконалення та здійснення політичної влади.

Політична діяльність має два рівні: перший, нижчий - **політична участь** та другий, вищий - **політичне функціонування**. Формами **політичної участі** є вибори, мітинги, маніфестації, голодовки, збори, альтернативні рухи, страйки і т. ін. **Політичне функціонування**, тобто професійна політична діяльність, яку здійснюють члени уряду, депутати парламенту, керівники партій, рухів, політичних інститутів, професійні вчені-політологи, це апаратна праця і т. ін.

Політична діяльність завжди має конкретний характер і здійснюється як взаємодія суб'єктів і об'єктів політики, тобто вона має суб'єктивно-об'єктивний характер.

Основні форми політичної взаємодії: гегемонія, плюралізм, компроміс, консенсус, союз, блок, конфронтація, політичний екстремізм, конфлікт, війна.

Процес політичної діяльності має декілька **стадій**:

- цілеположення, артикуляція політичних інтересів,
- прийняття політичних рішень,
- політичне прогнозування і політичне моделювання,
- реалізація прийнятих рішень,
- проведення аналізу результатів прийнятих рішень.

Мотивація та передумови політичної діяльності. Політична діяльність цілком залежить від політичної активності людини і поділяється на:

а) *аполітичний тип особистості* (байдужий до політики, невіруючий у силу своєї участі асоціальний елемент, або особа, яка не має власних політичних поглядів та інтересів);

б) *особистість опосередкованої участі у політиці* (особи, які мають політичні погляди, що цікавляться політичними проблемами дотримуючись сучасної політичної кон'юнктури та які можуть змінити власну позицію);

в) *громадські діячі* (особи з великою політичною активністю) - *професійні політики*;

г) *політичний лідер* (найвищий тип політичної активності).

Входження людини у політичну діяльність засновується на певних мотивах, зацікавленостях та потребах. З цього питання також є різні *підходи*:

Марксизм - обумовлює їх класовими інтересами. При цьому роль особистості визнається лише при умові, якщо її діяльність збігається з діяльністю мас та відповідає завданням що стоять перед нею. Таким чином мотиви діяльності людини пов'язуються з мотивами діяльності класу.

Американський політолог Гарольд Лассуел (1902-1978) висунув теорію, відповідно до якої існують такі мотиви участі особистості в політиці:

а) *прагматична мотивація* - участь особи та отримання нею практичних результатів, тобто досягнення конкретних результатів для власної групи, колективу тощо. Вона є самою поширеною формою мотивації;

б) *мотивація участі у історичному процесі* - бажання лишити слід в історії;

в) *безкорисна мотивація* - служити людям, виявляючи турботу про бідних, знедолених тощо;

г) *групова мотивація* пов'язана з перебування людини у певній соціальній групі, колективі, який втягує її у політику відповідно до власних намірів;

д) *корисна мотивація* - пов'язана з намаганням особистості використовувати власну участь у політичній діяльності для задоволення власних амбіцій та бажань, зростання матеріального добробуту.

На мотивацію політичної діяльності людини впливають певні фактори: матеріальне забезпечення, освіта, соціальні норми та цінності, емоційно-політичні переживання, демократичні традиції, політичні міфи та громадська думка.

Рівень *матеріального забезпечення* населення створює можливість певної економічної незалежності від держави, а отже, й самостійних політичних, соціальних, економічних та культурних поглядів та політичних дій. Високий рівень матеріального забезпечення народу створює необхідні умови щодо його освіти. Неосвічена людина не здатна правильно орієнтуватися у подіях, легко піддається різного походження демагогіям, втягується до екстремістських рухів, створює основу охлократії.

Освіта надає можливість запобігати непродуманим крокам, захищає від політичного шахрайства. Чим вище рівень загальної та

політичної культури тим більше можливостей має особистість для формування власної політичної поведінки тим краще вона орієнтується у політичні ситуації. Джерелом практичних знань є політичні, філософські та наукові теорії, трактати, що відображають існуючий соціальний досвід. Але вони не дають практичної відповіді на конкретні питання. Таку відповідь може дати лише правильне оцінювання існуючої соціально-політичної дійсності.

Соціальні норми та цінності. Кожне суспільство надає певним явищам дійсності значення соціальних цінностей. *Спектр їх дуже різноманітний:* моральні, етичні, економічні, ідеологічні, національні, релігійні тощо. Їхній сенс полягає в регулюванні громадського життя, в інтеграції різних складових соціального організму в єдине ціле.

Політика також має власні цінності, якими мотивується діяльність її учасників. Це можуть бути традиційні форми політичного життя, демократичні інститути та норми, права та свободи громадян, національна незалежність країни, певні ідеологічні уявлення тощо. Учасники політичної діяльності змушені дотримуватися їх, якщо бажають існувати у даному суспільстві, але вони можуть їх порушити для досягнення власної політичної мети або вирішення певної політичної задачі.

Емоційно-політичні переживання виступають одним з головних компонентів мотиваційного механізму політичної діяльності.

Емоції - психічний стан та процеси, що виражаються у формі переживань значення відображених предметів та ситуацій для задоволення потреб та інтересів.

Політика - одна з самих емоційних сфер діяльності людини. Саме емоції іноді визначають розвиток політичної дії. Тому формування стійких емоційних стереотипів є важливою умовою

формування людини як особистості та учасника політичної діяльності.

Важливе значення мають *демократичні традиції*. В країнах Західної Європи вони існують багато сотень років і тому сприймаються громадянами цих країн як норма. Політичні свободи та права створюють можливість задля вільної та незалежної політичної діяльності особистості. У колишній Російській імперії та СРСР таких традицій та свобод майже не було. Авторитарний режим імперії змінився на тоталітарний режим правління керівників комуністичної партії, що намагалися заборонити вільну участь особистості у політичних процесах країни та активно контролювали її політичну діяльність.

Окреме місце посідають *політичні міфи* та *громадська думка*. Без міфів політика перестає привертати до себе увагу, а громадська думка визначає та спрямовує дії великої кількості людей у певній конкретній соціально-політичній ситуації. Вони порівняно легко змінюються під впливом цензури та пропаганди. Саме тому для досягнення успіху в політиці кожен намагається схилити на свій бік громадську думку, використовуючи для цього засоби масової інформації.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте вплив культури на політичну діяльність.

2. Які фактори впливають на мотивацію політичної діяльності?

Наведіть приклади мотивації політичної діяльності.

3. Визначте форми, види впливу культури на політику та політичну діяльність.

ТЕМА 2. СУТНІСТЬ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Функції політичної культури. Сутність політичної діяльності

Процес формування політичної культури відбувається передусім під впливом політичного життя, певних режимів, політичних систем. Чим вони демократичніші, тим вищий рівень політичної культури громадян. За таких обставин виховний процес здійснюється об'єктивно. Чим людина активніша, зацікавленіша, конструктивніша, тим вища її політична культура.

Політична культура виконує певні соціальні функції:

Виховна функція. Її призначення полягає в підвищенні політичної свідомості й національної самосвідомості через безпосередню участь громадян в управлінні, політичному житті, зростанні їх інформованості й компетентності, освіченості.

Регулююча функція. Покликана забезпечувати вплив громадян на політичний процес, насамперед через участь у контролі за роботою органів влади й управління, а також за допомогою існуючих норм, традицій, ідеалів тощо. Це сприяє попередженню політичних реформацій, нормалізації та стабілізації життя суспільства.

Захисна функція. Полягає в охороні політичних цінностей, що відповідають вимогам соціального прогресу, демократії, гуманізму (захист прав і свобод людини тощо).

Прогностична функція. Сприяє передбаченню можливих варіантів поведінки суб'єктів політики за певних ситуацій, у перебігу політичних подій.

Комунікативна функція. Забезпечує ідейно-політичний зв'язок громадянина з політичною системою, іншими членами суспільства.

Політичний процес - сукупна діяльність суб'єктів політики, завдяки якій забезпечується функціонування та розвиток політичної системи. Характер і конкретний зміст політичного процесу визначається особливостями політичної системи і існуючого

режиму. *Демократичній системі* відповідає тип політичного процесу, який асоціюється зі свободою, рівністю, справедливістю, дотриманням прав людини, участю громадян в управлінні. *Тоталітарна система* припускає інший тип політичного процесу, що виключає реальну політичну участь і свободу соціального і політичного вибору.

З погляду структури політичний процес складається з ряду стадій, що послідовно сколюються і циклічно повторюються.

Розрізняють наступні **стадії політичного процесу**:

- конституювання, утворення політичної системи;
- відтворення компонентів і ознак цієї системи;
- ухвалення і виконання політико-управлінських рішень;
- контроль функціонування і напрями розвитку політичної системи.

Основні стадії політичного процесу втілюють динаміку розвитку політичної системи, внаслідок чого в ній відбуваються зміни і перетворення. Тому в кожному новому циклі політична система не копіює себе, а збагатив новими сторонами і властивостями (наприклад, поява виборчої системи або нового законодавства, політичних блоків, партій і т.д.), в ній відбуваються політичні зміни. Але головний процес все ж таки - повторення на новий лад того, що існувало раніше - само відтворення.

Політична діяльність - це свідома, цілеспрямована діяльність людей або великих суспільних груп щодо реалізації своїх політичних інтересів, цілей, участь в управлінні державними, суспільними справами.

2.2. Основний зміст, мета, методи та форми політичної діяльності

Мета політичної діяльності. У широкому розумінні *мета політичної діяльності* полягає у підтриманні та зміцненні існуючого типу суспільних стосунків або у частковому їхньому перетворенні; знищенні та розбудові нової соціально-політичної системи.

У більш конкретному прояві політичної діяльності розглядається більш менш конкретна політична задача, яка вирішується певним соціальним суб'єктом у певний політичний момент. Це може бути створення політичної партії чи організації, перемога на виборах, підготовка та прийняття політичного рішення, розробка політичних проектів, захоплення влади тощо. Всі конкретні задачі спрямовані на вирішення більш глобальних питань.

Іноді політичні проекти з перетворення політичної системи за власним змістом взаємовиключають існуючу систему, що приводить до політичного протистояння, а іноді до політичного конфлікту. Це відбувається тому, що нові проекти виключають існуючу систему суспільно-економічних стосунків у суспільстві і моделюють нову систему до якої входять існуючі реалії. У таких проектах розповідається про новий світ, у якому не існує недоліків нашого сьогодення (комунізм). У науці це має назву - *політична утопія*.

Утопії можуть бути *абсолютними* або *відносними*. *Абсолютні* - це такі реалізація яких неможлива в принципі. *Відносні* - ті, які не можуть бути реалізовані у сучасний історичний момент, але при створенні певних умов можливі. Виключити утопії з політичного життя, як і відрізнити їх дуже важко. Вони постійно виникають і стають важливим стимулом до соціально-політичної активності людей. Результати існування або намагань реалізації утопій бувають позитивними та негативними. Достатньо згадати історичні приклади боротьби за права людини або побудову комунізму в окремії країні. Точну відповідь на питання про реалістичність утопії можуть дати тільки практичні результати політичної діяльності.

Суб'єкти політичної діяльності. Як і для будь-якої суспільної діяльності, для політики характерна наявність **суб'єкта**, який здійснює певні дії, і **об'єкта**, на якого ці дії спрямовані. Як суб'єкт, так і об'єкт є учасниками політичного процесу.

Людина є первинним суб'єктом політики, який характеризується: різною участю у політичному житті; різними можливостями впливу на владу; мірою політичної активності.

Таким чином, суб'єктом політики є та особистість, організація чи суспільна група, яка постійно і відносно самостійно бере участь у політичному житті відповідно до своїх інтересів, впливає на політичну поведінку інших суб'єктів, викликає своїми діями ті чи інші зміни в політичній системі.

Найбільш загальним є поділ суб'єктів політики на індивідуальних та групових.

Зовсім не однаковою є включеність у політичний процес та вплив на прийняття і виконання політичних рішень і групових суб'єктів політики. Саме з урахуванням цих відмінностей і здійснюється класифікація суб'єктів політики на базових або первинних, вторинних і безпосередніх.

Базові або первинні суб'єкти політики — це великі суспільні групи, що виникають спонтанно і спонукають людей, що належать до них, займаючи певне економічне, соціальне та політичне становище, включатися у політичну боротьбу за його збереження або зміну. Суб'єктами цього рівня можуть бути нації, етнічні групи, соціальні верстви, класи, регіональні об'єднання тощо.

Інакшою є роль вторинних суб'єктів: громадсько-політичних організацій, партій, груп тиску, лоббі. Вони створюються як інструменти здійснення влади або впливу на неї - заради захисту інтересів базових суб'єктів, формулювання і втілення у життя їхніх цілей і цінностей, закріплених у певних політичних програмах. їхня вторинність полягає у тому, що вони утворені на базі чогось, що існувало до них, і є похідними від нього.

Найвищий рівень - безпосередні суб'єкти політичної діяльності, тобто ті особи або групи людей, що самі приймають рішення і організують їхнє виконання. До них належать керівні

центри всіх політичних та громадсько-політичних партій і організацій, структури державної влади, політичні лідери, еліти і контр еліти, безпосередньо причетні до здійснення влади.

Об'єкти політичної діяльності. Політика - є сфера діяльності», що пов'язана з реалізацією потреб та інтересів різних груп людей, основу якої складають завоювання, утримання та використання державної влади. Результати такої діяльності закріплюються в політичній системі суспільства, яка є відображенням соціальних інтересів. Таким чином, *об'єктом політичних дій є існуюча система соціально-політичного устрою суспільства*. Її учасники намагаються зберегти та зміцнити, реорганізувати, пристосовуючи до власних інтересів або радикально перетворити існуючу соціально-політичну систему.

Кожну із складових цієї системи можна розглядати як об'єкт політичної діяльності. Тобто суб'єкти політики під час власних дій намагаються перетворити, змінити або зберегти існуючу соціально-політичну структуру суспільства, зміст власних стосунків, а також систему державних та громадських політичних інститутів та організацій.

2.3. Рівні політичної діяльності

Рівні політичної діяльності. Залежно від місця, яке суб'єкти політики займають у суспільній та політичній ієрархії, виділяють *два основних рівні політичної діяльності*:

а) елітарний рівень функціонування політичних структур і здійснення ними своєї регулювальної діяльності стосовно самих себе, суспільних груп, основних сфер суспільного життя (суспільних відносин);

б) рівень масової участі (або масової політики) через різноманітні форми, за якими народ здійснює свій суверенітет; реалізує своє право контролю за діяльністю владних структур; чинить тиск на владні структури, заявляючи про свої потреби та вимагаючи їхнього задоволення на груповому та індивідуальному рівнях. На цьому рівні відбувається формування організацій, рухів,

партій для безпосередньої участі в політичному процесі на вищому державному рівні.

Види політичної діяльності:

а) *політичне відчуження* - наказується у концентрації зусиль людини на вирішенні проблем особистого життя при їхньому відриві та протиставленні життю громадському, політичному;

б) *політична пасивність* - вид політичної діяльності у межах якого людина, група, клас не реалізує власні інтереси, не діє у якості самостійної політичної сили, а знаходиться під впливом іншої політичної групи. Формою є конформізм, що зазначається у прийнятті соціальною групою цінностей політичної системи як власних, хоча вони не відповідають її основним інтересам;

в) *політична активність* - намагання та можливість впливати або безпосередньо використовувати політичну владу, реалізуючи власні інтереси. Формою може бути рух.

Ще однією особливістю політичної діяльності є достатньо *детальна її регламентація правовими нормами*. Вони встановлюються державою і порівняно з іншими типами норм мають певні переваги: закони накладають на людину та державу взаємні обов'язки, що обмежує їхні неправомірні дії; мають відкритий гласний характер та доступні будь-якому члену суспільства; відносно стабільні.

Правова особливість політичної діяльності полягає ще й у тому, що влада повинна бути легітимною. Легітимність влади передбачає її відповідність існуючому порядку. Це поняття дає можливість розрізняти системну та несистемну політичну діяльність відносно влади.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення суб'єкту та об'єкту політичної діяльності.
2. Класифікувати функції політичної культури.
3. Розкрити сутність політичної діяльності.
4. Назвіть та охарактеризуйте основні рівні, види та типи політичної діяльності.

ТЕМА 3. ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА: ВИНИКНЕННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО АСПЕКТУ

Політична діяльність - специфічна форма активного ставлення людей до свого суспільного середовища, яка має на меті цілеспрямоване його регулювання та перетворення за допомогою фактору влади. Це комплекс дій як окремих осіб, так і великих груп людей і цілих народів, спрямований на здобуття та здійснення влади або впливу на неї.

Прикладами політичної діяльності можуть бути: дебати в парламенті, переговорний процес, вибори, референдум, мітинг, пікетування, реформи тощо.

Крім типів, можна *відокремити* також і **форми** політичної діяльності: мітинги, демонстрації, маніфестації, пікетування, вибори представницьких органів влади.

Сучасна теорія культури виходить з широкого розуміння національної культури, як певної сторони життєдіяльності суспільства в усіх її сферах, а разом з тим як система матеріальних та духовних цінностей, створених людьми й застосованих в їхній діяльності, норм поведінки та стимулювання людей.

Досліджуючи зміст впливу культури на політичну діяльність, ми повинні зосереджувати увагу як на матеріальній так і на духовній культурі людства. Культура є похідною від людської діяльності у тому сенсі, в якому діяльність творить людський світ. Вона не виробляється у вигляді безпосереднього продукту певної діяльності. Її створює вся сукупність суспільної життєдіяльності, циклічний і повторювальний характер якої в кінцевому рахунку утворює ряд стійких і загальнозначущих станів, котрі мають силу регуляторів людського буття.

У більш широкому розумінні культура є процес та наслідок людської діяльності. Люди не лише створюють культуру в процесі матеріальної та духовної діяльності, але й оволодівають здобутими знаннями, тобто зайняті засвоєнням культури. Будь-яка діяльність - практична чи теоретична, матеріальна чи духовна, поряд із творчим аспектом включає й аспект функціонування, тобто завоювання культури.

3.1. Культура та політична діяльність Стародавнього Світу

За первісного суспільства, коли людина вже була достатньо розвинута, культурна еволюція досягла розвитку знарядь праці, та процесу передачі робітничого досвіду від старшого до молодшого; існує мова, як засіб спілкування; внутрішні стосунки у колективі; їхнє ставлення один до одного, до осіб іншої статі, оточуючого світу; міфологія, зображуючи „картинки”, намагалась пояснити загальну картину світу у простому та зрозумілому тлумаченні; є магія (передмагія), майбутня релігія; мистецтво.

Однією з перших форм культурної еволюції було одухотворення всього живого - анімізм, та тотемізм.

Міфи - продукт тривалого формування, у них можна виявити нашарування різних епох. Вони робили світ зрозумілим, бо пояснювали походження всього суцього, тлумачили надзвичайні події (природні катаклізми, війни, епідемії). На прикладі богів і героїв підказували норми поведінки, були критерієм добра і зла. Міфи органічно вписувались у буття первісних людей, між міфом і обрядом, обрядом і життям немає жодної грані, у будь-яку важливу мить людина звертається до міфічних прототипів і знаходить правильне рішення, потрібний вихід.

Мудрість міфів і закладена в них філософія виховання полягає у системі правил, які охороняють світовій порядок від людського

свавілля. Моральний вплив міфології полягає у вихованні розуміння відносності панування розуму в світі, в якому живе людина.

Витоками політичної думки можна вважати міфи й легенди народів стародавнього світу - єгиптян, індусів, китайців, вавилонян, персів, греків, римлян та ін. За міфологічним уявленням земні порядки становлять невід'ємну частину світових, що мають божественне походження. Перше джерело тогочасних світових порядків - божественне. Отже, міфи є першоджерелом влади, політичної думки та політичної діяльності.

Так у Китаї імператор є єдиною точкою зв'язку з вищими небесними силами. У Єгипті, Вавилоні, Індії боги - першопричина влади правителя - самі залишаються вершителями земних справ і людських доль. Таким чином, що відбувалось в житті, включаючи і політичне, спочатку сприймалось людьми як результат впливу божественної волі або хаос випадковостей.

У філософії Конфуція одна з головних проблем діяльності володаря й адміністрації полягає в забезпеченні блага народу, а соціальний порядок можливий тоді, коли кожен знає свої права і обов'язки й виконує їх. Цим досягається міцність і стабільність суспільства. Своє право на керівництво державні правителі, на думку Конфуція, повинні доводити знанням, здібностями, мудрістю.

У результаті спостереження і порівняння окремих подій, явищ, накопичення знань про суспільні процеси люди навчилися знаходити в політичному житті закономірності й достатньо стабільні зв'язки та залежності, не звертаючись до надприродних сил. Тому політика поступово ставала предметом аналізу, що давало змогу виділити із суспільного потоку подій окремі явища, а також їхні причини. Так політична думка набувала форм логічно розмежованих систем суджень і висновків, тобто форм теорії.

Перехід від теоретичного аналізу до політики вивів людську думку на якісно новий рівень політичного життя. Античні філософи, зокрема Платон і Аристотель, сформулювали низку тверджень, принципів, на які спирається політична діяльність, здійснили кодифікацію всіх відомих на той час типів державного устрою, форм правління тощо.

Платон (427-347 рр. до н. е.), учень Сократа. У діалозі „Держава” ідеальна держава трактується ним, як реалізація ідей й максимально можливе здійснення ідей у земному та громадсько-політичному житті полісу. Він вважав, що справедливість людини не відрізняється від справедливості держави. Людська думка має 3 початки: розумовий, еросний, бажаний - у держави - це дорадчий, захисний та діловий початки. За ними повинні йти 3 стани: правителів, воїнів та виробників. Справедливість полягає у тому, щоб кожен займався своєю справою та не втручався у справи іншого.

Платон заперечує існування приватної власності, зрівнює у правах жінок. Родинні традиції, поняття не існують для перших двох станів. Питання регламентації шлюбу, побуту, власності, праці 3-го стану Платон залишає державі. В ідеальній державі Платона немає місця бідним та багатим тому, що правлять кращі та шляхетні.

Платон виводить форми державного правління: *аристократія* - приватна власність - *тимократія* (військове правління) - скупчення багатства у окремих осіб - *олігархія* - незадоволення бідних та революції - *демократія* - воля (свобода) - *тиранія*.

У роботі „Політик”, Платон дає визначення політиці - царське мистецтво, що потребує знань та навичок керувати людьми. Філософ також говорить про систему виборів до державних органів, про справедливий суд тощо.

Теза Аристотеля, що людина є істотою політичною, складала основу більшості античних філософсько-політичних концепцій.

Політична думка римської держави перебувала під значним впливом відповідних вчень давньогрецьких мислителів, передусім Сократа, Платона, Аристотеля. Вершиною давньоримського вчення стала політична думка та вчення Цицерона.

Марк Тулій Цицерон (106-43 рр. до н. е.) - видатний римський оратор, юрист та політичний діяч, найвідомішою його працею став трактат „Про державу”. Держава - це надбання народу, звідси і назва „республіка” (роруплі - народ), а основою держави є родина. Цицерон виділяв три форми правління - *царську владу* (монархію), *владу оптиматів* (аристократію) та *владу народу* (демократію). Кожна з них має власні переваги та недоліки, але найкращою є змішана форма правління. В основі влади покладено закон, заснований на природному праві, що захищає права громадян держави та надає їй певні обов'язки.

У період занепаду Римської імперії значного поширення набуло поширення християнства. Одним з ідеологів християнської церкви був Аврелій Августин (Блаженний) (354-430). Свої політичні погляди він виклав у роботі „Про град Божий”. Спираючись на біблейські положення він розглядав історію людства його політичний устрій як божественне походження та божественну владу. Головні надбання влади - це справедливість, моральність.

3.2. Середньовічна Європа: від занепаду греко-римської цивілізації до Відродження

У XIII ст. Римо-католицька церква досягла своєї могутності: завершується формування системи схоластики - релігійної філософії католицизму, спрямованої на виправдання постулатів церкви віри раціональними, формально-логічними засобами. У створенні такої філософії значну роль відіграв Фома Аквінський (1225-1274), який намагався пристосувати вчення Аристотеля для обґрунтування релігійних догматів. Його політичні погляди викладені у працях „Про панування владик”, „Сума теології”. Людина є істотою

політичною і намагається за життя задовольнити власні потреби за допомогою держави. Існує монархія, аристократія, тиранія (різновид - демократія).

У часи Високого Відродження в Італії видатними політичними мислителями та істориками були Макіавеллі та Гвіччардіні.

Ніколо Макіавеллі (1469-1527) відомий своїми працями „Володар” (1513) та „Історія Флоренції” (1532), що увійшов в історію як творець нової політичної науки. Він відділив вчення про державу від офіційної церковної моралі. Наближаючи політику з наукою Макіавеллі створив теорію, яка узагальнювала досвід державного управління. Успіх будь-якого правління залежить від володіння ситуацією, тактиці дій, досвіду проведення у життя політичних рішень.

Володар повинен мати певні якості для ефективного управління країною: досвід, тверезість думки, раціоналізм, вміння враховувати протилежні інтереси різних соціальних угруповань, вміння використовувати людську психіку та психологію, сильну волю у досягненні поставленої мети.

Політичні події, зміни у державі відбуваються не з Божої волі, не з примхи чи фантазії людей, а мають об'єктивний характер. Недоречно осягати й вирішувати політичні проблеми, керуючись моральними міркуваннями, бо влада, політика вже за своєю природою є позаморальним явищем.

Державу створює не бог, а люди, виходячи з потреб власного блага. Вони обирають самого найкращого для власного розвитку та захисту. Для підтримання порядку у державі використовуються закон та покарання. Після встановлення спадкової влади правителі переходять до пригнічення народу. Перевагу Макіавеллі надає республіці. Вона є більш стійкою, ніж монархія, бо краще пристосовується до різних умов, забезпечує єдність, свободи, породжує у людей патріотизм.

Заради досягнення влади правитель може використовувати будь-які засоби, незважаючи на вимоги моралі: обман, лестоці, силу, вбивство. Політик повинен бути левом, щоб лякати вовків, та лисою, щоб не потрапити у пастку. Політика - сфера підступності й віроломства. Відтоді аморальна політика за принципом „мета виправдовує засоби” дістала назву „макіавеллізм”. Людина за своєю природою є досить порочною, егоїстичною та злісною істотою. Її турбує не благо держави, а власна матеріальна забезпеченість.

Франческо Гвіччардіні (1483-1540) народився у Флоренції. Його праця „Історія Флоренції” розглядала повстання чомпи 1378 та 1509 рр. У роботі він ретельно аналізує еволюцію політичної системи - від пополанської демократії до тиранії Медичі. Як висновок він наводить оптимальну форму правління, це олігархія - „правління кращих”. Розглядаючи політичну систему Флоренції, він описує політичну боротьбу різних угруповань та окремих осіб соціальної верхівки суспільства, що переслідували лише власні інтереси. Гвіччардіні критикував Макіавеллі за схильність до одноосібного правління у діалозі „Про управління Флоренцією”, захищаючи республіканську форму правління.

В „Історії Італії” Гвіччардіні розглядав історію Італії протягом 1492-1540 рр. де намагався проаналізувати роль правителів, їхні політичні рішення, причини політичних та військових невдач італійських країн.

Творчість Макіавеллі та Гвіччардіні стали верхівкою ренесансної історіографії Італії. Традиція викладання історичних подій впливала на історичну думку до початку ХХ ст.

Одним з видатних гуманістів Німеччини періоду Відродження був Еразм Роттердамський (1469-1536). Розглядаючи в основному, релігійно-християнські проблеми, він також звертав увагу й на політичні питання епохи. Недоліки суспільства він намагався виправити шляхом поширення нової культури та освіти, перебудови

духовного життя людей. Е. Роттердамський критикував громадянські війни, як засіб вирішення спірних питань, бо вони були перепорою для розвитку культури. Просвітництво повинно стати панацеєю від хвороб та бід суспільства.

Важливою культурною подією стає поява гострої сатири „Листи темних людей” (1515, 1517 рр.), де висміюється обмеженість, убогість та консерватизм поглядів монахів та теологів. Одним з авторів цього твору був Ульріх фон Гуттен (1488-1523). В його творчості домінували політичні та культурні інтереси. За допомогою сатири він активно пропагував античну спадщину, захищав свободу слова, прославляв силу розуму та волі людини у боротьбі за земне щастя. Гуттен був виразником антикнязівських настроїв та закликав до боротьби проти Риму. Він використовував німецьку мову, а не латину, поширював ідеї боротьби Німеччини за незалежність від Риму.

Важливу роль у поширенні політичних ідей відіграло публіцистичне друкарство. Тільки за першу третину XVI ст. зберіглося близько 5 тис. „летучих листків” - памфлетів, діалогів, соціально-політичних програм, пророцтв тощо. Видання часто супроводжувались і риториками, що пояснювали зміст спорів. Ці твори читалися в голос на ринкових майданах, у харчевнях, на млинах та інших місцях де збиралися люди.

Протягом 1502-1520-х рр. в Німеччині з'являється значна кількість політичних програм, маніфестів, утопій що пов'язана з Селянською війною 1524-1525 рр. Вони пропонували різні форми державного устрою від просвітницької монархії до демократичної республіки.

Одним з видатних гуманістів Нідерландів був Юст Ліпсій (1547-1606). У відомій його роботі - „Політика”, автор, на підставі підібраних цитат з античних філософів та власних коротких коментарів робить посібник з різних питань політичної етики,

державного управління, військової справи. Мудрість та помірність правителя, можливість йти на компроміси є основою стабільного порядку громадянського життя.

На початку XVI ст. досить відомим стає англійський вчений Томас Мор (1478-1535). Система його філософських, політичних та етичних поглядів була викладена в 1516 р. у книзі „Золота книжка, настільки ж корисна, наскільки й потішна про найкращий устрій держави та про повий острів Утопія”. Ця робота поклала початок цілому напрямку утопії.

Автор розглядаючи діючі механізми держави, прийшов до висновку, що держава не захищає інтересів суспільного блага.

Причиною цього страждання більшої частини населення він бачив у приватній власності, що заважає людині любити й бути милосердним, породжує нерівність, паразитизм. Тому ідеальне суспільство його Утопії базується на справедливості, гармонії, щасті всіх, відсутності приватної власності. Система політичного управління заснована на загальних виборах, але обиратися можуть лише вчені-інтелектуали, що мають високі моральні якості й повинні піклуватися про загальне благо.

Франція епохи Відродження стає одним з центрів розвитку політичної думки Західної Європи. В неї склалися два напрямки: партія „політиків” - захисників центральної влади та тираноборців, що довели до кінця середньовічні ідеї домовленості влади монарха, виводячи з них право на опір тирану. Спочатку обидві теорії засновувалися на вченні Клода де Сейсея (1450-1520). Він, спираючись на вчення Макіавеллі, став головним ідеологом абсолютної монархії („Велика Французька монархія”). Разом з тим він вказав на можливість переростання монархії у тиранію.

Іншою визначною працею, яка вплинула на політичну думку XVI ст. була „Роздум про добровільне рабство” Етена де Ла Боссі (1530-1563). Він заперечує тиранію в ім'я природної свободи

людини. Підкорення владі робиться добровільно. Автор розкриває механізм дії тиранії: володар має чотири-п'ять помічників, що тримають всю країну, а ті - інших помічників тощо. Саме його робота стала основою для тираноборців.

Релігійні війни змусили політичних мислителів розвивати свої теорії самостійно. Одним з них був Жан Боден (1530-1596). Саме він вводить вперше нове поняття „державний суверенітет”. Держава - це політичне об'єднання, яке має незалежну владу та не підкорюється ніякій зовнішній владі. Суверен пов'язаний законами божественними та природними. Суверенна влада єдина та неподільна і тому сама оптимальна форма правління - абсолютна монархія.

Боден виступає з критикою ідеї Аристотеля, що метою існування держави є щастя людей. На його думку метою існування держави є забезпечення внутрішнього миру, справедливості та соціальної гармонії, захист від зовнішніх ворогів. Причина соціальних конфліктів - нерівномірний розподіл багатств, боротьба партій, релігійна нетерпимість. Саме тому треба встановити свободу віросповідання, провести економічні реформи з метою закріплення приватної власності громадян. З форм правління він виділяв такі: монархія, аристократія, демократія. Остання - самий найгірший варіант - війни, нестабільність панування черні.

Головним теоретиком тираноборців був Франсуа Отман. У своїй праці "Тигр" (1560) він закликав дворян до опору узурпаторам влади - герцогам Гізам. У трактаті „Анти-Трібоніан” (1567) він висунув тезу про історичність законів та їхній відповідності звичаям країни. Він виступив проти використання у Франції законів Римської імперії. Він проголосив принцип верховенства суверенітету народу, що існував ще за часів Меровингів та Каролінгів, коли народ сам обирав собі монарха. Автор також говорить про повернення до старих традицій.

Варфоломійська ніч зруйнувала всі надії на толерантність. Події ночі - бажання короля зіткнутися з аристократією для встановлення одноосібної влади.

У XV-XVI ст. наймогутнішою країною Центральної Європи стає Польща. Політична думка цієї країни була дуже різною: від ідеї демократичної країни до абсолютної монархії або обмеженої монархії.

Найвідомішою роботою польського Відродження стає творчість А. Фриза Моджевського (1503-1572). В праці „Про виправлення Речі Посполитої” (1559) він захищає ідеали середньої шляхти. Видатні здібності шляхтича, спрямовані на розбудову, повинні стати головним критерієм шляхетності. Критикуючи походження влади від Бога, він вперше створив поняття „нація”, тобто всі, хто мешкає на території країни, а не тільки шляхта.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть та охарактеризуйте головні типи, рівні та види політичної діяльності, що були поширені у поглядах мислителів Стародавнього світу.

2. Які нам відомі погляди середньовіччя та Відродження на формування основних форм політичної діяльності?

3. Під впливом яких давньогрецьких мислителів перебувала політична думка римської держави?

ТЕМА 4. ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА: РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО АСПЕКТУ

4.1. Культурно-політичне піднесення в Західній Європі епохи Просвітництва

Тенденції культурного розвитку, започатковані в часи Ренесансу і Реформації, знайшли своє продовження у XVII ст. У політичному житті завершувався процес формування великих національних держав на основі абсолютистських монархій. З цим було пов'язано зростання національних особливостей культурного життя, в авангарді якого були Італія, Іспанія, Голландія, Франція.

Революційні події наклали відбиток на творчість англійського філософа XVII ст. Томаса Гоббса (1588-1679), який вважав, що люди рівні від природи. Свої погляди він виклав у роботі „Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і громадянської”. Причиною конфліктів у суспільстві є майнова нерівність, яка породжує недовіру та війну. Тому люди об'єднуються заради миру та підписують суспільний договір. *Суверен* - не зв'язаний ніякими законами, тому є носієм верховної влади. Владу поділяти не треба.

Суспільно-політичні ідеї голландського філософа Барух (Бенедикта) Спінози (1632-1677) у працях „Богословсько-політичний трактат” (1670) та „Політичний трактат” (1677) відображали інтереси буржуазії, яка прийшла до влади і була зацікавлена у порядку і контролі над народом. Крім „людей розуму”, на думку Спінози, є „натовп”, яким керують пристрасті, а не розум. Тому потрібна сильна держава (республіканська). Вона забезпечує людям мирне життя, їхні природні права, зокрема приватної власності, свободу совісті, слова.

Відмінною ознакою громадянського стану є *держава*. Верховна влада не обмежена ніякими законами, вона сама видає їх. Водночас влада не безмежна, вона не поширюється на природні права людини. Спіноза заперечував право людини на опір верховній

владі, на зміну чи порушення констатуючих державу договорів і законів.

Форми держави Спіноза оцінював залежно від ступеня досягнення в них мети громадянського стану - забезпечення миру й безпеки життя. Він розрізняє три форми держави: монархію (абсолютну), аристократію і демократію. Найкращою є демократія, бо люди зберігають свободу й забезпечується суспільне благо. При аристократії народ зберігає певну свободу. При монархії - людина не може повністю реалізувати свої права, а сама вона є скритою аристократією.

В основі англійських та голландських поглядів було покладено розум. На зміну теологічному баченню приходить бачення раціоналістичне. Саме раціоналізм стає головним джерелом Просвітництва. Людина розглядалася з позиції розуму, кваліфікувалася як політична істота, а суспільство - як співтовариство таких істот. Добробут людства залежить від розуміння й виконання таких вимог, як закон.

Англійський просвітник Джон Локк (1632-1704). Найвідомішими його працями стали „Досвід про людське розуміння” (1690) та „Два трактати про правління” (1690). Він вважав, що людина має невід’ємні права - свободу, життя, власність. Всі індивіди народжуються вільними.

Для захисту своїх прав вони об’єднуються у державу шляхом суспільного договору. Державі вони передають частину своїх повноважень, яка втілює політичну владу тобто має право створювати закони з метою регулювання відносин власності й застосовувати силу для захисту держави від зовнішніх ворогів. Якщо держава не спроможне творити нормальні умови щодо існування та саморозвитку особи, люди змушені змінити політичний устрій. Таким чином було закладене обґрунтування буржуазних революцій. Влада поділяється на виконавчу (король), законодавчу (парламент).

Французьке просвітництво представлено іменами Вольтера, Жан-Жака Руссо, Дені Дідро, Шарля Монтеск'є, Поля Анрі Гольбаха та ін. Воно було досить радикальним та опозиційним у відношенні до існуючого ладу.

Жан Мельє (1664-1729) у творі „Заповіт” критикував не тільки суспільні відносини у Франції, а й основу класового суспільства, заперечував приватну власність, яка є початком усіх людських лих. Ідеальне суспільство - де є загальна власність та суспільна праця. Задля революції треба просвітити народ і тоді буде побудоване нове справедливе суспільство.

Шарль Монтеск'є (1689-1755) у своїх творах „Перські листи”, „Роздуми про причини величі й падіння римлян”, „Про дух законів” (1748) виступає проти необмеженої монархії. Він був прихильником конституційної монархії, хоча в маленьких державах кращою формою була б республіка. Закони виникають як результат дії об'єктивних чинників і закономірностей, що складають „дух законів, насамперед географічні (клімат, рельєф, розмір території, ґрунт). Право: міжнародне, політичне (між правителем та підданими), цивільне. Форми правління: республіка (демократія або аристократія), монархія і деспотія. Суть політичної свободи полягає в тому, щоб робити не те, що хочеш, а те, що дозволяють закони. Він розподілив владу на законодавчу, виконавчу та судову, що мало дуже прогресивний характер.

Новим етапом стає творчість Жан-Жака Руссо (1712-1778), який став ідеологом революційної дрібної буржуазії. У праці „Про суспільний договір, або Принципи політичного права” він виступає проти соціальної нерівності, деспотизму та рабства. Боротьба народу проти монархії є законною, бо вона є боротьбою проти рабства людини та особи. Форми правління: демократія, аристократія, монархія. Відмінності між ними не мають суттєвого значення, оскільки в усіх формах правління суверенітет і законодавча влада

належить народу. Він також вважав, що форми правління залежать від величини території: демократія є найбільш придатною для малих держав, аристократія - для середніх, а монархія для великих.

Видання ним „Словника, або Енциклопедії наук, мистецтв і ремесел” у 28 томах з 1751 по 1772 рр. стає видатною подією в історії просвітництва.

26 серпня 1789 р. Установчі збори Франції проголосили „Декларацію прав людини громадянина”, яка ґрунтувалася на ідеях просвітителів. Вона проголошувала всіх людей рівними у правах; природними і незаперечними правами людини є „свобода, власність, безпека і опір гнобленню”; верховну владу має народ, представники якого можуть обиратися на посади. Проголошувались свободи слова, друку, думки, совісті. Освіта стає засобом політичної рівності людей та їхніх прав, звільняючи від різних забобонів, невігластва, дикості.

Політичні погляди Німеччини значно відставали від поглядів тогочасної Європи. Найбільш відомими представниками стають Іммануїл Кант (1724-1804) та Фрідріх Гегель (1770-1831).

Політико-правові погляди Іммануїла Канта (1724-1804) викладені в працях „Ідеї загальної історії з космополітичної точки зору” (1784) та „Метафізичні початки вчення про право” (1797). Кант виходив з того, що кожна людина є абсолютною і самодостатньою цінністю й не може бути знаряддям здійснення хоч би якихось планів. Людина у своїй поведінці повинна спиратися на моральний закон. Правом він називає сукупність умов, які обмежують свавілля одного стосовно інших через об’єктивний загальний закон свободи. Право регулює людські вчинки, мислення і почуття - мораль.

Здійснення права вимагає, щоб воно було загальнообов’язковим. Для цього потрібно наділити його примусом тобто державою. Розподіл влади: законодавча, виконавча та судова.

Форми правління: автократія, аристократія і демократія. Але головним є методи та засоби здійснення влади.

Фрідріх Гегель (1770-1831) заперечував Канту у роботі „Філософія права” (1820). Держава - це ідея розуму, свободи і права. Її основою є влада розуму, який реалізує себе як волю. Отже, вона є за своєю природою ідеальним розумним утворенням.

Гегель заперечує договірну теорію походження держави. Свобода особи знаходить свою реалізацію у приватній власності. Предметом договору є договір між особами. Держава є результатом не суспільного договору, а договору осіб.

Опосередковану працею систему потреб, яка базується на пануванні приватної власності і загальній формальній правовій рівності людей Гегель визначає як громадянське суспільство й пов'язує його формування лише з утворенням буржуазного ладу. Трьома видами держави Гегель вважав законодавчу владу, урядову владу і владу правителя. Всі вони органічно пов'язані між собою.

4.2. Вплив культури XIX ст. на політичну діяльність

Революційні події у Франції наприкінці XVIII ст. та промисловий переворот дали поштовх до нових стосунків у суспільстві. Відбуваються зміни в політичній сфері суспільства: затверджуються політичні права та свободи, створюються інститути конституціоналізму та політичного представництва, приймаються конституції. Провідним ідеологічним напрямом стає лібералізм, який проголошує найвищою цінністю свободу, обґрунтовує недоторканість особи та приватної власності, вільної підприємницької діяльності, невтручання держави в економіку тощо.

Найвідомішими представниками ліберального напрямку західноєвропейської політичної думки XIX ст. є Б. Констант, А. Токвіль, І. Бентам, Дж. С. Мілль та ін.

Французький письменник і публіцист Бенжамен Анрі Констант де Ребек (1767-1830) вважається батьком європейського лібералізму. Його політичне вчення викладено в чотиритомній праці „Курс конституційної політики” (1816-1820). Головною є ідея індивідуальної свободи. Він розрізняв політичну та особисту свободу. В античному світі люди знали лише політичну свободу, яка полягала в можливості їхньої безпосередньої участі у здійсненні політичної влади. Особисте життя громадян детально регламентувалось і контролювалось державою. Для народів Західної Європи політична свобода як можливість безпосередньої участі у здійсненні влади не має колишнього значення. Для них свобода - це передусім особиста, громадянська свобода, яка полягає в певній незалежності індивідів від державної влади.

Перехід від політичної свободи давніх до особистої свободи нових народів автор пов'язував із збільшенням розмірів держав, в яких голос окремого громадянина вже не має вирішального значення, а також комерційною свободою та невтручанням держави у справи економіки.

Б. Констант визнавав прийнятними лише ті форми правління, в яких є гарантії індивідуальної свободи. Такими гарантіями він вважав громадську думку, зосереджену в парламенті, а також поділ і рівновагу гілок влади. Політична свобода полягає у виборах до законодавчого органу.

Виконавча влада здійснюється урядом, який відповідає перед парламентом. Віддаючи перевагу конституційній монархії, автор говорив про існування „нейтральної влади” в особі глави держави. Монарх повинен брати участь у попередженні конфліктів, узгодженні дій між всіма гілками влади. Судова влада повинна бути самостійною. Такий розподіл влади, на його думку, забезпечує у суспільстві свободу.

Ідеї індивідуальної свободи послідовно відстоював Алексіс де Токвіль (1805-1859) - історик, соціолог та політичний діяч. У роботі „Про демократію в Америці” (1835) він, порівнюючи досвід політичного розвитку Франції та США, дійшов до висновку, що надмірна централізація влади тільки посилює державну владу і заважає демократії. Для встановлення свободи і демократії в цілому необхідні представницька форма правління, поділ влади, місцеве самоврядування, забезпечення свободи друку тощо. Ще однією загрозою демократії А. Токвіль вважав індивідуалізм, що може призвести до деспотизму.

У працях Ієремії Бентама (1748-1832) „Фрагменти про владу” (1770), „Принципи законодавства” (1789) формувався новий напрямок *«утилітаризм»*. В основу цього напрямку була покладена корисна мотивація людської діяльності. Автор вважав, що метою розвитку людства є максимізація загальної користі шляхом досягнення гармонії індивідуальних і суспільних інтересів.

Паралельно з лібералізмом в країнах Західної Європи продовжували розвиватися соціалістичні вчення. Представниками цього напрямку, який отримав назву *«критично-утопічний соціалізм»* були А. Сен-Симон, Ш. Фур'є та Р. Оуен.

Заслугою французького соціолога Клода Анрі де Рувруа (Сен-Симона) (1760-1825) вважаються визнання закономірностей суспільного розвитку людства. Свої погляди він виклав у працях „Листи женецького мешканця до сучасників” (1802), „Про реорганізацію європейського суспільства” (1814), „Про індустріальну систему” (1821) та ін. Поділяючи суспільство на „продуктивні” та „непродуктивні” класи автор вважав шляхом реформування та еволюції „непродуктивні класи зникнуть”. Він також заперечував революційний рух перетворення суспільства.

Активно критикував існуюче суспільство Франсуа Марі Шарль Фур'є (1772-1837). Він вважав, що активний розвиток промисловості

приведе не до піднесення добробуту, а до посилення експлуатації трудящих. Демократія в існуючому буржуазному суспільстві наскрізь фальшива, а політичні права та свободи - ілюзорні. Як і Сен-Симон, він заперечував революційні методи боротьби за встановлення нового ладу. Перетворення суспільства, вважав він, відбудеться шляхом реформ.

Англієць Роберт Оуен (1771-1858) створив власне вчення в період промислової революції в Англії. Проект нового суспільства вбачався ним як вільна федерація невеликих соціалістичних самоврядних громад, що включають не більше 3 тисяч чоловік. Головний вид занять в громаді - землеробство; але Оуен був проти відділення промислового праці від сільськогосподарського (громада організує в собі також і промислове виробництво).

Погляди соціалістів-утопістів певною мірою вплинули на формування нового напрямку критично-утопічного соціалізму - *марксизм*. Його представниками стали німецькі мислителі К. Маркс (1818-1883) та Ф. Енгельс (1820-1895). Вони відкрито заявили про захист інтересів робітничого класу і послідовно дотримувалися ідеї звільнення трудящих від будь-якої форми експлуатації та соціального гноблення. Розглядаючи існуючі у суспільстві стосунки з економічної позиції, вони створили економічну теорію додаткової вартості, яка визначала процес гноблення трудящих. Висновком цієї теорії стає твердження про неминучість соціальної революції, як єдиної умови звільнення трудящих від експлуатації буржуазією.

Ідеями марксистів захопився російський політичний діяч В. Ульянов (Ленін) (1870-1924). Саме він сприйняв ідеї класової боротьби, соціалістичної революції та диктатури пролетаріату. Провідною силою боротьби з буржуазією він бачив трудящих, а саме - пролетаріат.

Ідеї марксизму-ленінізму стали певною альтернативою європейському лібералізму. їхніми наслідками стали різні політичні шляхи розвитку країн Європи у ХХ ст.

Питання для самоперевірки

1. Перерахуйте тенденції культурного розвитку, започатковані в часи Ренесансу і Реформації.

2. Назвати найвідоміших представників ліберального напрямку західноєвропейської політичної думки ХІХ ст.

3. Представники соціалістичного вчення в країнах Західної Європи.

4. Чим відрізняються погляди ХІХ ст. на політичну діяльність періоду просвітництва у Європі?

ТЕМА 5. ФОРМИ КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

5.1. Культура та політична діяльність Київської Русі

Історія політичної діяльності в Україні нерозривно пов'язана з історією політичної думки та всією політичною історією українського народу.

Політичний процес спонукав формування і розвиток політичних ідей, які, в свою чергу, стимулювали державотворчі політичні дії в українському краї. Український народ є автохтонним, тобто таким, що проживає на власній території з давніх-давен. Його культура має своєю основою Трипільську культуру і є однією з найдавніших світових культур. Політична форма організації життя та діяльності на території сучасної України зародилася декілька тисячоліть тому. Історія пам'ятає державні утворення киммерійців (XV-VII ст. до н.е.), скіфів (VII—III ст. до н.е.) сарматів (III ст. до н.е. - III ст. н.е.). В IV ст. н. е. заявили про себе як про політично організований народ східнослов'янські племена під ім'ям Антів. Однак вершини політичного розвитку давній український народ сягнув в державі Київська Русь, яка була одним з наймогутніших державних утворень свого часу. Період Київської Русі (з 882 р. до середини XIII ст.) разом з добою Галицько-Волинської (до середини XIV ст.) і Литовсько-Руської (з середини XIV - до кінця XV ст.) держав становить етап первинного формування та розвитку української політичної думки. Саме в цей час сформувалися ті політичні погляди та форми політичного життя, які є базовими елементами політичної культури українського народу.

Політична думка періоду давніх українських держав зафіксована в літописах земель Руських, юридичних актах, міжнародних угодах, літературних творах та свідченнях іноземних очевидців. Найважливішими пам'ятками культури, в яких відображені політичні погляди цього періоду є зводи законів „Руська

Правда” Ярослава Мудрого (1015-1016, 1072), „Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона (1037-1050), „Ізборник” Святослава Ярославовича (1076), «Повчання дітям” Володимира Мономаха (1099), „Повість минулих літ” (1113), „Слово о полку Ігоревім” (1185), „Слово про загибель Руської землі” (1230) та ін.

Головними політичними проблемами, які знайшли відображення в літературі цього періоду є осмислення сутності та походження держави і влади, закону та законності, обґрунтування кращих форм державного правління, рис, якими повинен володіти правитель, аналіз питань свободи та відповідальності. У творах XII—XIII ст. особливе місце займають проблеми єдності держави, союзу руських князів перед лицем ворожого нашестя, захисту Батьківщини, боротьби за її незалежність.

Одним з перших у вітчизняній історії трактатом, який дійшов до наших часів є „Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона. Ця робота формувала політичну свідомість багатьох поколінь нашого народу і не втратила актуальність навіть сьогодні. Трактат присвячено прийняттю Руссю християнства. Автор говорить, що з прийняттям християнства Русь стає на шлях до істини. Спираючись на закони Божі людство поступово прийде до істини і закон тоді не буде потрібний. З прийняттям християнства Русь стала рівною з іншими християнськими країнами. Митрополит рішуче заперечує існуючу в той час політико-церковну концепцію, згідно з якою правителі усіх середньовічних держав розглядались як члени родини царів очолюваної Візантійським імператором. Автор говорить про те, що всі правителі Русі, насамперед Володимир - члени рівноправної спілки народів, з’єднані християнською вірою. Митрополит Іларіон не акцентує уваги на візантійському положенні пункту - про походження влади від Бога. Він також не є прихильником ідеї винятковості свого народу, яка заволоділа

умами Московського князівства в XVI-XVII ст. (концепція „Москва - третій Рим”).

Розглядаючи ідеальний образ правителя на прикладі князя Володимира, митрополит говорить про мудрість, знання, відповідальність перед підданими, моральні якості.

Суспільно-політичними ідеями пройняті літописи, серед яких найвідомішим є „Повість минулих літ” літописця Нестора. Центральні місце у творі займає розповідь про родовід київських князів. За літописом, він йде від варязького князя Рюрика, якого нібито слов'яни запросили „князювати”. Політичний зміст цієї легенди полягає у тому, що княжий родовід йде від іноземця, і тому безпредметним є спор про першість серед місцевих князів, а крім того, „порядок” встановлено саме київськими князями.

У своєму „Повчанні дітям” Володимир Мономах застерігає синів самим та забороняє „служивим” творити беззаконня. Сила князівської влади у законі. Князь для своїх підлеглих повинен бути не лише справедливим, але й милосердним, гуманним.

Велике значення в умовах політичної роздробленості Київської Русі мало „Слово о полку Ігоревім”, в якому проводилася ідея необхідності політичного об'єднання руських земель та припинення міжусобної боротьби перед небезпекою іноземного поневолення.

Найважливішою пам'яткою, що зберегла давні норми звичаєвого права була „Руська правда”. Цей документ був покладений в основу Литовських статутів, які регулювали життя в добу Литовсько-Руської держави.

Цінні політичні думки та традиції породила політична діяльність Данила Галицького. Державна модель, започаткована ним, не поступалася кращим тогочасним європейським зразкам. Міжнародна та внутрішня політика базувалися на концепції європейської належності руського народу, як історично так і геополітично.

5.2. Україна у середні віки: особливості культурно-політичного розвитку. Українське Просвітництво

Руйнація української державності та територіальне розчленування України істотно вплинуло на стан та зміст політичної свідомості народу. Основними проблемами, які знайшли відображення в політичних ідеях України XVI-XVIII ст. є питання влади, походження та суті держави, розбудови української державності, прав і свобод членів суспільства, обґрунтування старих та формулювання нових принципів форм політичної діяльності. Серед багатьох імен українських мислителів та політичних діячів, у творчості яких знайшли відображення політичні погляди цього періоду, можна назвати І. Вишенського, П. Могилу, І. Кононовича-Горбацького, С. Яворського, Ф. Прокоповича, гетьманів Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепу, П. Орлика та ін.

Найбільш розповсюдженою в XVI-XVII ст. була монархічна концепція влади. Монарх стояв на вершині суспільно-станової піраміди та вважався єдиним джерелом влади і справедливості. Боротьба між різними станами населення підштовхнула І. Кононовича-Горбацького - професора Києво-Могилянської академії - до висновку про право народу відстоювати свої інтереси шляхом відкритих виступів проти тих правителів, що посягають на права і свободи українців. Таким чином було політично виправдано такий *тип* політичної діяльності, як *повстання*, та закладено основу для формування у майбутньому нового типу - *революції*.

Чільне місце в суспільно-політичній думці в Україні кінця XVI початку XVII ст. посідав Іван Вишенський - визначний мислитель гуманіст і демократ. Він дійшов до визнання основ первісно-демократичних засад в ранньому християнстві. Мислитель виступив з концепцією соборності правління християнською церквою, заснованої на ідеї рівності всіх людей. Рівність людей перед Богом не дає їм права поневолювати один одного. Саме тому він відкинув ідею абсолютної централізації духовної та світської влади Папою римським.

Значною фігурою був також засновник Києво-Могилянської академії Петро Могила (1596-1647). Він ставив церковну владу вище світської, а майбутнє України пов'язував з національно-визвольною боротьбою народу. На чолі держави повинен був стояти сильний православний володар, вірній вірі в Бога, від кого одержав владу, і гуманний до підданих.

Вагомий внесок було зроблено випускниками та професорами Києво-Могилянської академії Стефаном Яворським (1656-1722) та Феофаном Прокоповичем (1681-1736). С. Яворський, звертаючись до біблійних прикладів обґрунтовував думку про верховенство церкви над світською владою. Ф. Прокопович заперечував та стверджував про верховенство духовної влади над світською та не підпорядкованість духовенства державі. Він, перебуваючи у Санкт-Петербурзі, розробив концепцію освіченого абсолютизму, спираючись на теорію природного права й суспільного договору. За теорією верховним носієм влади визнавався лише високоосвічений володар - „філософ на троні”, таким чином монарх ставився в усіх своїх діях над будь-якими законами. Форма держави залежить від розмірів її території. Політичні погляди П. Могили, Ф. Прокоповича та С. Яворського поклали край *масовому рівню участі* населення у політичній діяльності та сформулювали принципи нового - *елітарного*.

Український народ та його еліта мріяли про відродження власної держави. Широку програму становлення державності мав гетьман Б. Хмельницький. Зборівська угода 1649 р. Війська Запорізького з польським королем заклала фундамент української автономії в складі польської держави. Продовження боротьби (*за типом політичної діяльності повстання, війна*) за визволення з-під національного релігійного гніту привело до зміцнення державної самостійності України та союзу з московським царем. Після смерті Хмельницького його справу продовжував гетьман Іван Виговський. Початок такої діяльності було покладено Корсунським трактатом зі

Швецією, а згодом закріплено в Гадяцьких угодах. Головним ідеологом цього договору був Ю. Немирович, який обґрунтував ідею союзу трьох держав - Королівства Польського, Великого королівства Литовського та Війська Запорізького. Але ця програма не була реалізована через втручання Москви. Ідею незалежності продовжували виборювати наступні гетьмани П. Дорошенко, І. Мазепа та П. Орлик.

Ідеї республіканського устрою були розроблені І. Мазепою та К. Гордієнко в 1709 р. у Конституції, в якій проголошується створення Української Козацької Республіки. Керувати повинен був гетьман, обраний народом, і Генеральна Рада, яка складалася з „генеральних радників” „виборних полкових постів” та послів Запорізької Січі. Після смерті І. Мазепи новий гетьман П. Орлик доповнює цей документ, розширює його, створює нову Конституцію „Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького”, прийнятий 5 квітня 1710 року в місті Бендери. Цей документ говорить про державний суверенітет забезпечення демократичних прав людини; розмежування та взаємодії законодавчої, виконавчої та судової влади; виборність усіх державних посад; принципи внутрішньої та зовнішньої політики; соціальне забезпечення убогих, удовиць, сиріт.

5.3. Україна у XIX-XX ст.: пошуки місця у політиці та культури

Новітній етап розвитку української політичної думки пов'язаний з лібералізацією суспільних відносин і підняттям могутньої хвилі українського національного відродження на початку XIX ст., розгляду, пошуку найбільш оптимальних та безпечних типів політичної діяльності на елітарному рівні. Вагомий внесок у розвиток політичних поглядів зробили історики М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Грушевський; юристи О. Терлецький, А. Кистяковський, М. Володимирський-Буданов; письменники Т. Шевченко, І. Франко, Л. Українка та ін.

У 1804 р. у Харкові засновано перший університет, який стає головним центром українського культурно-наукового життя у першій половині ХІХ ст. Дворянство, у тому числі і українське, почало утворювати таємні гуртки (масонські ложі), в яких обговорювалися шляхи політичного розвитку Російської імперії та народів, які її населяли. Новгород-Сіверсько-Полтавський гурток у 1818 р. видав „Історію Русів”. Полтавська ложа „Любов до істини”, членами якої були І. Котляревський, Л. Кочубей, В. Тарнавський, В. Лукашевич та інші ставили питання про відродження української державності. В катехізмі товариства говорилося про те, що реалізація національної ідеї можлива лише шляхом відокремлення України від Росії.

Першим українським політологом можна вважати Миколу Костомарова (1817-1885). Він, досконало вивчаючи історію України, інших слов'янських народів, в своїх дослідженнях спирався на досягнення світової філософської, історичної, соціологічної думки. Головними рушійними силами української історії вчений вважав народні маси, їхню самосвідомість. Політична концепція М. Костомарова обґрунтована в „Книзі буття українського народу”, працях „Думки про федеративний принцип у старій Росії”, „Дві руські народності”, „Риси народної південно-руської історії”, „Правда московцям о Русі”.

М. Костомаров був не лише вченим, але й громадсько-політичний діячем, одним з ідеологів Кирило-Мефодіївського товариства поруч з Т. Шевченко, М. Гулаком, О. Навроцьким, П. Куліша. Основні завдання цього товариства були: а) побудова слов'янської спілки християнських республік; б) знищення кріпацтва та абсолютної царської влади в Російській імперії; в) поширення християнського суспільного ладу на весь світ через здійснення християнського заповіту слов'янами.

Члени товариства закликали до об'єднання через утворення суверенних держав на демократичних засадах. Братчики прагнули

досягнути своєї мети не тільки *шляхом реформи*, але й *поширенням освіти*.

У 30-40-х рр. ХІХ ст. центром українського культурного життя стають Київ та Львів (1834 рік - засновано Київський університет, а у 1848 році відкрита перша українознавча кафедра на філософському факультеті Львівського університету). Дослідження політичної історії України проводили такі визначні вчені, як В. Антонович та М. Драгоманов.

Володимир Антонович (1834 - 1909), на відміну від М. Костомарова, це народник і демократ, політичний реаліст. У своїй праці „Про козацькі часи на Україні” він виклав власне розуміння політичної науки: „політик мусить добре знати розклад суспільних сил і наперед знати, за що і коли слід боротися у тій чи іншій ситуації”. Підтримуючі ідею слов'янського федералізму, В. Антонович водночас не раз висловлював думку про шкідливість для України зв'язків з Росією, насамперед у культурному відношенні.

Михайло Драгоманов (1841-1895) більшу частину своїх праць присвятив політичній науці. Основними його політологічними дослідженнями є такі: „Рай і поступ”, „Старі хартії вольностей”, „Чудацькі думки про українську справу” та ін. Його політичний світогляд побудований на таких засадах: держава може координувати соціально-економічне життя; визвольна боротьба може вестися лише *просвітницькими засобами* і культура має стати основою для функціонування майбутньої республіканської держави; *політична діяльність і боротьба мають базуватися на моральному ґрунті оскільки „чисте діло вимагає чистих засобів”*; ідея європеїзму; зв'язок України з Західною Європою; проходження України та Росії через *парламентсько-земський варіант влади*.

Розглядаючи питання влади, М. Драгоманов приділяв основну увагу не організації центральної влади, а впливу народу на неї. В основі влади лежить місцеве самоврядування, а не централізована влада. Саме з активної діяльності членів Кирило-Мефодіївського

братства та М. Драгоманова починається відновлення масової участі українців у політичній діяльності.

Наприкінці XIX - початку XX ст. центром українського національного відродження стає Галичина. Тут виникає в 1830 р. „Руська трійця” (М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич); перша політична організація в 1848р. „Головна Руська Рада”; виходять часописи „Батьківщина” і „Діло”; заснована в 1885 р. Народна Рада, а згодом інші політичні партії. В Галичині жили та працювали М. Драгоманов, М. Грушевський, І. Франко, М. Павлик, К. і Є. Левицькі та ін.

Івана Франка (1856-1916), видатного українського письменника, також цікавили і питання політичного розвитку української нації. Він прагнув проаналізувати сам історичний факт виникнення держави, її еволюцію, стан і роль держави в майбутньому соціалістичному суспільстві, зв'язок проблем українського відродження і побудови в Україні власної держави. Розглянувши соціалістичні погляди, Франко прийшов до висновку: „Люди виростили б і жили б в такій залежності і під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейських державах нема й мови. Народна держава сталася би величезною народною тюрмою”. Франко чітко сформулював ідеал політичної самостійності України - національну самостійність.

Михайло Грушевський (1866-1934), як політик був засновником НДП Галичини, ТУПу у Києві, творцем засад незалежної державі першим Президентом УНР. В основі його політичної діяльності була покладена наукова діяльність. Для М. Грушевського головними у політичному процесі були такі категорії як „народ”, „державна”, „герой в історії”. Під народом він розумів передусім українське селянство, яке, на його думку, було справжнім творцем історії, носієм національної ідеї та самобутності. По суті поняття народу в М. Грушевського тотожне поняттю нації.

М. Грушевський був федералістом в поглядах на майбутню українську державу. Суворі політична дійсність та активна

політична діяльність Російської імперії спрямована на знищення будь-якої можливості проголошення Україною незалежності, переконала його в необхідності проголошення суверенітету УНР в 1918 р. Розглядаючи історію становлення української державності, М. Грушевський переконливо довів, що Київська Русь за змістом була державою українців-русинів, а московське князівство, яке сформувалося після падіння Київської держави, мало окрему національну основу. В історичному процесі *М. Грушевський на перше місце ставив народ, а не особу*, бо „герой в історії” діє як розумний, сильний представник народу.

На початку ХХ ст. в Україні з’явилася нова генерація політиків та дослідників політичного процесу - В. Винниченко (1880-1951), Д. Донцов (1883-1973), В. Липинський (1882-1931), М. Міхновський (1873-1924), С. Петлюра (1879-1926), М. Хвильовий (1893-1933). Політична думка цього періоду переходила від національно-визвольного руху із стадії культурного українофільства до політичної боротьби в масах, безпосередньої боротьби за владу та розбудову української державності. *Типами такої боротьби були: реформи, акції протесту, політичні заколоти, революції, політична боротьба (відкрита та підпільна) тощо.* Однак українська народна революція 1917-1923 рр. потерпіла поразку. В радянській Україні певна свобода політичного мислення існувала лише в 20-х рр. Більш сприятливі умови у цьому плані були в Галичині та на Волині. Велика група українських вчених та громадсько-політичних діячів виїхала за кордон, де створила емігрантські громадсько-політичні організації та науково-дослідні заклади. Переживаючи трагедію втрати української державності, вони створювали нові методи та засоби політичної боротьби за її повернення. Дехто з вчених (М. Грушевський та ін.), повіривши радянському уряду повернулися до України і загинули в період репресій у 30-ті рр.

Політичний внесок у розвиток української політології ХХ ст. зробив В’ячеслав Липинський. Він був одним з організаторів Української демократично-хліборобської партії (1917). Скептично

оцінюючи політику Центральної Ради він став творцем концепції так званої „трудової монархії”. Він вважав, що українська держава повинна бути спадкоємною монархією, яку б очолював гетьман з міцною централізованою владою, що здатна організувати націю на захист власних інтересів. Рушійною силою національного відродження є національно-державницька ідеологія, яка будується на давніх народних традиціях, зокрема, на державному досвіді гетьманської України XVII-XVIII ст. і високій етнічній культурі української хліборобської спільноти. Важливою частиною концепції Липинського є теза про провідну роль аристократії, яка є провідником, організатором нації у її боротьбі за існування. Аристократія повинна боротися за владу та захищати національні інтереси країни.

Великий вплив на багатьох українських політичних діячів з 20-х рр. XX ст. мав Дмитро Донцов - політик, публіцист і ідеолог. Передумову створення власної держави він бачив у формуванні української нації як самосвідомої суспільної, культурної і політичної одиниці. Зміст своєї концепції він виклав у роботі „Націоналізм”, яка вийшла у світ в 1926 р. і стала настільною книгою членів ОУН. Ідея „інтегрального націоналізму” спиралась на панування нації та національних інтересів, пригніченні національних меншин.

Криза інтегрального націоналізму розпочалася на початку 40-х рр., а згодом, в 1943 році відбувся перегляд ідейно-програмних засад цієї концепції і повернення до позицій, що їх накреслив до першої світової війни Микола Міхновський в брошурі „Самостійна Україна” (1900 р.). Мова йшла про звільнення націоналізму Донцова від елементів авторитарно-елітарного мислення і тоталітарної практики й перехід на позиції демократизму. Сьогодні демократичний націоналізм є однією з провідних сил українського суспільства. Д. Донцов фактично сформулював ідеї *масово-елітарного рівня* політичної діяльності.

Крім монархічних і націоналістичних підходів до обґрунтування шляхів політичного розвитку України, цікавим є

досвід національно-державницької трансформації в умовах комуністичної ідеології і практики Миколи Хвильового. Він твердив, що протягом перебування сторіччями у політичній неволі, в українців виробився комплекс рабства. Для розбудови власної країни української нації потрібно викоренити рабську психологію і змінити плаксиву „хохляцьку” розхлябаність і рафінованість на найкращі риси цивілізованої європейської людини. Потрібно покласти край не лише „малоросійщині, українофільству і просвітництву, але й задрипаному москвофільству”. Послідовно проводячи національну ідею у сфері культури й поширюючи її на економіку і культуру. М. Хвильовий дійшов до висновку про необхідність зміцнення політичної незалежності, як основи самостійності.

Протягом XIX-XX ст. у політичних поглядах українських діячів спостерігається *перехід від елітарного рівня політичної діяльності до масового та навіть до масово-елітарного; до більш активних типів політичної діяльності: реформ, акцій протесту, політичних заколотів та вбивств, революцій, відкритої та підпільної політичної боротьби, терористичних актів тощо; до більш активного політичного життя та боротьби за національну незалежність і створення власної держави.* Результатом такої тривалої, виснажливої та жорстокої боротьби стало проголошення Україною незалежності в 1991 р.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть та охарактеризуйте основні рівні, типи, види політичної діяльності Київської Русі. Якими політичними творами вони формувалися та виправдовувалися?

2. Назвіть авторів та охарактеризуйте позицію масового рівня політичної діяльності. Чим вона відрізняється від позиції елітарного? Чому?

3. Якими найбільш поширеними типами політичної діяльності користувалися українські політичні діячі наприкінці XIX - початку XX ст.? Чому? Які це мало наслідки?

ТЕМА 6. КУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ДЕРЖАВИ

6.1. Поняття, структура та функції культурної політики держави

Держава є одним із найважливіших інститутів суспільства, центральним елементом його політичної системи. Одним із завдань політичної науки є: аналіз розвитку її сутнісних рис, соціальної ролі здійснюваних нею функцій, форм державного правління й державного устрою принципів міждержавної політики.

Питання про роль держави важливе не тільки концептуально. Саме держава допомагає сформувати механізми реалізації культурної політики і є визначальною ланкою політичної системи суспільства та її підсистеми, а також політичної організації.

Держава - форма організації суспільства, носій публічної влади, сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, які здійснюють управління суспільством від імені народу.

У повсякденній мові держава ототожнюється з владою, правосуддям, адмініструванням, контролем тощо.

Державу характеризують: організація влади за певним територіальним принципом; всезагальність (держава охоплює своїм впливом усіх людей, що мешкають на її території); наявність публічної влади; право і можливість проводити внутрішню і зовнішню політику від імені всього суспільства; монопольне право на примусовий вплив щодо населення і наявність особливої системи органів, установ і знарядь примусу, які виконують функції державної влади; суверенна законотворчість; монопольне право на збирання податків для формування загальнонаціонального бюджету, утримання державного апарату тощо.

Місце та роль держави в політичній системі визначаються основними принципами її функціонування: верховенство публічної влади; збереження єдності держави, що ґрунтується на згоді між тими, хто керує, і тими, хто управляє; досягнення єдності держави

через відповідний зв'язок із соціальними силами суспільства за допомогою права і можливості здійснювати внутрішню та зовнішню політику від імені народу.

Для виконання своїх функцій держава має систему владних органів, які утворюють її **структуру**.

Структура держави - система органів і установ, які виконують внутрішні й зовнішні функції влади.

До неї входять: *органи державної влади* (представницькі); *органи державного управління* (виконавчо-розпорядчі); *посада президента*; *органи правосуддя*; *контрольно-наглядові органи*; *органи охорони громадського правопорядку*; *збройні сили*; *громадсько-політичні організації тощо*.

Серед політологів побутують різні погляди щодо класифікації **функцій держави**. Загальноприйнятим є поділ їх на *зовнішні та внутрішні*.

Зовнішні функції: оборонна, дипломатична, співробітницька.

Внутрішні функції: правотворча, правоохоронна, економічно-господарська, соціальна, культурно-виховна, екологічна.

Серед внутрішніх функцій, що можна віднести до культурної політики держави - *правотворча, соціальна, культурно-виховна*.

Правотворча функція є однією з самих головних у державі. За допомогою права держава регулює суспільні відносини й забезпечує елементарний порядок у суспільстві.

Соціальна - полягає передусім в узгодженні багатоманітних соціальних інтересів - класових, демографічних, етнічних, професійних тощо і забезпеченні на цій основі цілісності та єдності суспільства. Держава вирішує також низку важливих завдань щодо задоволення різноманітних потреб громадян у сфері освіти, праці, культури, охорони здоров'я, забезпечення житлом, відпочинку.

Культурно-виховна - функція спрямована на створення умов для задоволення культурно-освітніх запитів і потреб громадян, формування особистості. Реалізується вона через державне фінансування культурно-освітніх закладів, законодавче

встановлення вимог до освітньої підготовки, підтримку розвитку мистецтва тощо.

Від рівня та стану політичної культури залежить багато чого: чи сприйме населення розробляемий політичний курс, чи погодиться воно з ним добровільно або з примусу, сприйме його позитивно, або проявить повну байдужість і навіть ворожість, надаючи пасивний або активний опір. Облік ступеня зрілості та характеру політичної культури дозволяє передбачити реакцію населення на прийняте політико-управлінське рішення, передбачити певні заходи, що забезпечують підготовку рішення і його ефективну реалізацію.

6.2. Культурна політика держави щодо нації, суспільної групи та особи

Виконуючи різні функції, держава певним чином впливає на націю, різні соціальні групи та окрему особу, з яких вони складаються. Такий вплив частіше має назву національної політики, де нація може розглядатися як національна меншина у певній державі. Національна політика ґрунтується на розв'язанні різних питань культурного життя людей: освіти, побуту, розвитку матеріальної культури, літератури, мови тощо.

Національна політика — науково обґрунтована система заходів, що спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.

Вирішити питання щодо гармонійного розвитку націй можна лише за допомогою суверенізації особистості, захисту національних прав людини. Це дає можливість всебічно підтримувати у *духовно-культурній сфері*: відродження культурно-етнічної самобутності, морально-етичних норм; обґрунтування та розробку нових норм; забезпечити та оновити мовно-культурні надбання; відродити релігійно-етичні цінності минулої історії тощо. В *соціально-побутовій сфері* сприяти коригуванню усталених комунікативних зв'язків, відновленню

забутих народних звичаїв, традицій та норм побутового спілкування людей тощо.

Практика розвинених демократичних держав показує, що саме політична культура є основою їх стабільного і динамічного функціонування. Відсутність політичної культури породжує анархію, зростання злочинності, непримиренні політичні конфлікти, що може негативно позначитися на розвиткові суспільства в цілому. Таким чином, проблеми політичної культури в умовах модернізації суспільства перебувають в центрі уваги вчених і політиків.

6.3. Стан та особливості культурної політики в Україні

Відновлення державності в 1991 р. дало можливість впровадження нової самостійної культурної політики в Україні. Цей процес отримав якісно новий зміст. З одного боку розвиток національної культури не припинявся і тривав постійно, з іншого, він ніколи, до 1991 р., не був повністю самостійним. Країна отримала у спадщину покалічену більшовиками *національну свідомість, мистецтво, освіту, літературу тощо*. Тому завданням на перші роки незалежності стало збереження, реформування, націоналізація тієї спадщини, яка нам лишилася.

Спроби *освітньої* реформи 80-х років майже не дали прогресивних наслідків через не застосування рішучих дій у часи застою. Продовжували давати про себе знати залишки тоталітарної системи з її програмою стандартизації політичного, економічного і духовно-побутового життя, знеособлення й вироблення єдиного казарменого слухняного радянського народу. Реформування цієї галузі зводиться лише до зміни вивісок на закладах: у вигляді ліцеїв, коледжів, університетів, та введення кількох десятків новоявлених найменувань спеціальностей.

Держава намагається виправити таку ситуацію шляхом прийняття нових програм щодо розвитку освіти в Україні („Освіта України XXI ст.” (1992), „Концепція виховання дітей та молоді у

національній системі освіти” (1996), Закони України „Про загальну та середню освіту” (1999), „Про наукову і науково-технічну діяльність” та ін.). В 2001 році активно обговорювався проект Національної доктрини розвитку освіти, який повинен змінити освіту зі стандарту індустріального на більш інформаційний та загально-культурологічний. Це питання створює багато проблем, зокрема фінансування, кадрових, технічних тощо.

Реалізацію нової доктрини практично розпочато з 1 вересня 2001 року з введенням 12 річного навчання. Ставиться завдання оволодіння двома загальноєвропейськими мовами вже після закінчення школи, активне використання методик володіння комп’ютером, Інтернетом тощо. Нова доктрина носить національний та демократичний характер.

У культурному житті активізується наукова та громадська діяльність. Відбувається процес уніфікації чинного законодавства на засадах загальноєвропейських правових норм. У літературному житті відбуваються процеси переосмислення минулої спадщини, народження нової, сучасної літератури. Найбільш складною проблемою залишається пошук нових, яскравих образів героїв „нашого часу”, головного призначення та виховних завдань літератури.

Для подолання більшості цих проблем нам треба наповнювати новим змістом свою ідеологію, загальнонаціональну ідею, яка буде спиратися на справжній патріотизм, загальнолюдські цінності та пріоритети. „*Національні*” – ті пріоритети, які об’єднують нас у єдиний український народ з урахуванням етнічної належності кожного з нас, а не на „*інтернаціональні*” - ті, які на базі компактності проживання намагаються автономізуватися, ізолюватися та приєднатися до своїх колишніх співродичів або працювати на них п’ятою колоною у національному та державному співжитті.

Таким чином, політична культура включає в себе апробовані життям навички і зразки політичної поведінки, які формуються і

відпрацьовуються попередніми поколіннями. Діалектика становлення української політичної культури постійно порушувалася в зв'язку з різного роду соціально-політичними потрясіннями, тому багато з нашої вітчизняної культури було втрачено. На сьогоднішньому етапі становлення вітчизняної політичної культури не можна з повною впевненістю стверджувати, що в ній переважали не руйнівні, а творчі тенденції.

Отже, культура України протягом своєї історії пройшла важкий та складний шлях. Саме вона допомагала українцям вижити у самі складні часи, рятувала від насильницької асиміляції, духовного поневолення занепаду. Тому нам треба берегти її віддячуючи їй за підтримку у здобутті власної державності.

У зв'язку з цим, представляється необхідним розвивати і зміцнювати такі інститути громадянського суспільства, як громадські об'єднання, асоціації, політичні партії; інститути незалежної інформації, що формують громадську думку; переговорні інститути, що дозволяють вести конструктивний діалог з владою; інститут виборів, що впливає на формування правлячої еліти і одночасно є для населення «школою демократії».

Все це буде сприяти формуванню політичної культури участі, вивільненню творчої енергії народу, здатної трансформувати «керовану демократію» в сучасну, рефлексивну, при якій громадяни свідомо беруть участь у формуванні публічної політики. На цій базі можливо перетворення псевдо цивільного суспільства в повноцінне громадянське суспільство.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттю „*держава*” та охарактеризуйте структуру та функції культурної політики держави.
2. У чому полягають особливості культурної політики щодо нації, соціальної групи та особи?
3. Визначте стан та особливості культурної політики в Україні.

ТЕМА 7. КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ ВІДНОСИНИ В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

7.1. Нації, як суб'єкт політичних відносин

Структура суспільних відносин надзвичайно складна. Крім соціально-класових, що займають у ній центральне місце, сюди входять і національні відносини, які відіграють важливу роль в житті суспільства. Вони знаходять свій прояв в економічному і політичному житті, в галузі ідеології і культури, в родинних відносинах, в побуті. Національні відносини є взаємовідносинами людей, що належать різних етносів (націй, народностей, етнічних груп).

Проблеми розвитку націй, міжнаціональних відносин завжди були і залишаються одними із самих гострих драматичних. Наочно переконують у цьому останні події в ряді республік колишнього СРСР, де на фоні політичного протистояння склався фактичний розкол за національною ознакою. Аналогічне становище склалося в Югославії. Національне питання залишається складною внутрішньою проблемою у Великобританії (Ольстер), у Бельгії (фламандсько-валлонський конфлікт), у США (негритянське, мексиканське, кубинське питання) і т. д.

При з'ясуванні сутності етнонаціональних відносин найчастіше вживають поняття, пов'язані з їхнім розвитком: „етнос”, „народ”, „нація”. Вони мають істотні відмінності в культурному та соціально-політичному аспектах.

Людство складається з багатьох різних етносів, тобто народів. Давньогрецький термін *етнос* етимологічно означає *народ, плем'я, згряя, натовп, група людей* тощо.

Етнос — стійка сукупність людей, яка належить до певного народу, проживає на території чи в складі іншого народу та зберігає свою культуру, побут, мовні та психологічні особливості.

Сьогодні поняття *етнос* вживається як науковий термін для всіх типів етнічних спільностей, а *народ* набув соціально-політичного і геополітичного значення.

Народ — біологічна єдність, група, поєднана кровними, біологічними зв'язками.

Найбільш ранньою історичною спільністю людей було *плем'я*, яке об'єднувалося в два або декілька родів і мало свою мову, територію, звичаї та традиції. Основою етнічної спільності тут виступають кровноспоріднені зв'язки. Крім цього, частина етносів планети є *народностями*, в яких ознаки нації поки що не сформувалися. Народності являють якісно нову спільноту, що базується вже не на кровно родинних, а на територіальних, культурних і інших зв'язках. За даними ЮНЕСКО у світі нараховується 4 тисячі етносів, з яких 800 досягли стадії нації. Отже більшість держав світу багатонаціональні і практично будь-яке питання може набути національного забарвлення, розглядатися з точки зору національних потреб і інтересів.

За сучасних умов вершиною розвитку соціально-етнічної спільності є нація. Вона формується на основі певного етносу, до якого приєднуються представники інших етносів, що живуть на певній території та пов'язані між собою певним типом соціально-економічних відносин. Існує два значення поняття *нація*. *Перше* - нація-держава, яка з етносом не має нічого спільного. *Друге* - нація як народ, етнос, який переріс у націю.

Нація — політично, державно організований народ.

Сьогодні у визначенні *нація* є багато новацій але класичні ознаки залишаються без змін. Це - спільність мови, території, економічного життя, психічного складу (національного характеру),

що виявляється в особливостях її культури і побуту. Нації характеризуються особливістю способу життя, національною самосвідомістю, історичною пам'яттю, що відображають інтереси, цінності, традиції даного народу. В самому понятті *нація* важливі насамперед ті ознаки, які забезпечують цілісність певного народу, його економічних, культурних інтересів, а також здатність вступати в контакт з іншими народами.

Ряд західних політологів вважає, що нація формується на етнічній основі і що цей процес має *три стадії* (фази, етапи): *академічну, культурну і політичну*. На *академічній стадії* національна група збирає і публікує народні пісні, міфи, легенди, прислів'я. Національна історія або міфологія завжди зв'язана з даною природою, ландшафтом, з конкретним місцем. Природа даної місцевості являє собою сукупність змісту національного життя. Для *культурної* фази віднесе становлення літературної національної мови, функціонування її в освітніх закладах, вживання мови в науці, технічній літературі, в побуті освічених людей. *Політичний*, третій етап - це той період, коли нація, об'єднана спільною мовою, прагне державного самовизначення, незалежності.

Необхідно також розрізнити поняття „*нація*” і „*національність*”. Термін *національність* вживається для визначення належності громад до тієї чи іншої етнічної спільності. Але вони не живуть на території нації, до якої належать. Отже, якщо поняття *національності* є етнографічним, *нації* - етнополітичним, то *народу* – геополітичним і соціальним. Воно означає все населення певної країни (наприклад народ України тощо).

З'ясувавши всі основні ознаки нації, необхідно розглянути поняття „*національне*” та „*націоналістичне*”. *Національне* - це все те, що пов'язане з даною нацією: національні інтереси, національна свідомість, почуття національної гідності. Національні інтереси

ніколи не суперечать інтересам інших націй, а навпаки, сприяють зближенню з ними.

***Націоналізм** - це ідеологія нації, головна мета якої - створення й забезпечення всіх необхідних умов для прогресивного національного розвитку.*

Об'єктивним законом розвитку націй і національних відносин є суперечність між інтернаціональним і національним, що виступає основною суперечністю, рухає цей розвиток вперед. Суперечність між національним і інтернаціональним носить універсальний характер, і в цьому розумінні національні інтереси України, будучи частиною загальносвітових, характеризуються специфічним проявом загальносвітових тенденцій в розвитку національних відносин. Одна з них виражає прагнення до національного самоствердження, відображає шлях етнокультурної диференціації, яким іде людство. Друга пов'язана з інтернаціоналізацією продуктивних сил і виявляється в інтеграційних процесах, зростанні міжнаціональних конфліктів. Прикладом таких процесів може бути європейська інтеграція у Західній Європі: з одного боку об'єднання економічне, військове, політичне; з іншого, збереження національної мови, самобутності, культури тощо.

Головний зміст національного питання в узькому розумінні полягає в пригніченні більш сильною нацією меншої, малої нації. У більш широкому розумінні включає сукупність проблем на даному етапі розвитку тієї чи іншої країни. Національне питання має завжди конкретно-історичний зміст і для його розв'язання не може бути постійних критеріїв та рецептів.

***Національна політика** - це науково обґрунтована система заходів, що спрямована на реалізацію національних інтересів, розв'язання суперечностей у сфері етнонаціональних відносин.*

7.2. Культурологічний погляд на політичну проблему гармонізації національного й інтернаціонального

Сучасна культурологічна наука говорить про тенденцію, яка склалася протягом ХХ ст., до універсалізації та інтернаціоналізації культури. Людство живе за одним календарем, годинником, хоча й в різних часових зонах, споживає однакові за стандартами продукти виробництва; за допомогою ЗМІ люди у всьому світі дізнаються про одні й ті ж події, що перетворює світ на одне „велике село”. Отже триває процес *універсалізації матеріальної культури та світогляду* різних націй та мимоволі виробляється єдина для всіх шкала цінностей, норм та ідеалів. Складовими цього процесу є технократизм, споживацтво тощо.

Інтернаціоналізація виявляється сьогодні певним комплексом вимог, які висуваються з боку більш розвинутих країн Європи по відношенню до менш технологічно розвинутих країн Європи та Сходу. Треба зазначити, що коли мова йде про культуру, то світ найчастіше умовно поділяють на Західний та Східний, а якщо мова йде про економіку, то вживають інші назви для визначення двох рівнів життя - високого та низького; Півночі та Півдня. Прихильники інтернаціоналізації та універсалізації намагаються довести, що таким країнам (Сходу, „третього світу”) треба відкинути власні зразки національної культури та державності і брати на озброєння їх „вже значно кращі”, „розвинуті”, „цивілізовані” та „найсучасніші” Західноєвропейські зразки, забуваючи про те, що самі вони також є національними для цих країн.

Ідеї універсалізації суспільства, культури, економіки, створили сьогодні таку модель прогресу, яка призвела тільки до спустошень екології, корисних копалин планети, техногенних катастроф тощо.

Переживаючи кризу прогресу в умовах сучасної глобалізації, людству необхідно повернутися до власного національного, культурного, економічного та історичного досвіду, що дозволить обмежити універсалізацію людства та збереже планету для майбутніх поколінь людей.

7.3. Проблема становлення і розвитку української нації. Відродження державності України. Культурологічний та політичний аспекти

Особливістю формування української нації була досить рання політизація етнічної самосвідомості - кінець XVI-XVII ст. Нова суспільна верства - козацтво, виступило на захист національних традицій, релігії, освіти, до певної міри компенсуючи ополячення національної аристократії. Зростання політичних амбіцій козаків, намагання відстояти свою незалежність відповідно до принципу „один народ – одна культура і релігія - один політичний устрій” дало Просперу Меріме назвати Б. Хмельницького першим винахідником націоналізму в Європі.

У разі успішного завершення національно-визвольної війни 1648-1657 рр. міг би відбутися прискорений процес формування сучасної української нації. Однак він перервався через внутрішні та зовнішні причини. Україна на цілі століття потрапила у залежність від інших, причому різних за традицією та культурою держав, а її політична самосвідомість і навіть культура зазнали занепаду. Я. Шашкевич визначає чергування „злетів” і „падінь” у розвитку політичної, державницької свідомості українців, відносячи початок формування української нації до періоду Київської Русі. Автор виділяє IV основи етапи: I - Київська Русь; II - Гетьманщина; III - УНР (1917 - 1920) та IV - від 1991 року до сьогодення.

Аналізуючи шлях до незалежності, пройдений українською нацією у XX ст., слід пам'ятати, що акт самовизначення вона здійснила двічі у 1918 та у 1991 рр. Союзний договір 1922 року створив не тільки нову країну, але й нові умови для формування української нації. Націоналізм у СРСР був найтяжчим злочином, а інтеграція економік перевищила всі раціональні межі. Це певною мірою деформувало і національну свідомість, економіки країн, що сьогодні намагаються стати на власні ноги.

Національна українська держава, що з'явилась протягом 1990-1991 рр. виникла як закономірний результат розвитку української нації і як логічне завершення її змагань за незалежність. Легітимність цього процесу прискорило визнання України як незалежної країни у світі.

Українська держава від початку свого існування взяла курс на демократичне розв'язання міжнаціональних проблем всередині країни і у відносинах з колишньою метрополією, що дозволило їй уникнути загострення міжнаціональних суперечностей та перетворення їх у збройні конфлікти.

Значного поширення в Україні набула ідея політичної нації на *засадах громадянства*. Саме такий спосіб національного державотворення вважав найперспективнішим український політолог В'ячеслав Липинський.

Питання для самоперевірки

1. Чим характеризуються поняття: „етнос”, „народ”, „нація”? Яке вони мають значення?
2. У чому полягають особливості національного та інтернаціонального поглядів у політиці?
3. Охарактеризуйте стан становлення і розвитку української нації сьогодні. У чому полягають головні проблеми? Яких вад необхідно позбутися?

ТЕМА 8. КУЛЬТУРА ТА ПОЛІТИЧНА ЕТИКА

8.1. Справедливість у культурно-політичному житті суспільства

У всякому еволюціонуючому суспільстві політика має бути підпорядкована принципу „творення найбільшою мірою щастя для найбільшого числа людей” (за Є. Бентамом) - утвердженню у людських взаємовідносинах загальної справедливості. Орієнтуючись на цей принцип - чинник справедливості - політика постійно спрямовує творчий потенціал особистостей, колективів, класів, соціальних груп і осередків, їхні помисли і дії у певному напрямі - “ЯК ПОВИННО БУТИ”. Одне слово, вона нерозривно зв’язана з поняттям справедливості.

Справедливість - це дотримання вимоги відповідності між практичною роллю особистості (колективу і т. ін.) у житті суспільства та її соціальним становищем, між її правами та обов’язками, між діяннями та надбаннями, працею і винагородою, злочином і карою, людськими заслугами та їхнім суспільним визнанням. Тоді, як домінування невідповідності у цих співвідносинах позбавляє людські помисли, вчинки, діяння - і політичні в тому числі - статусу “справедливість”.

Однак не тільки політика апелює до справедливості. Остання проникає в усі сфери суспільного життя і може набирати найрізноманітніших відтінків, суб’єктивних тлумачень. Але при всьому цьому вона завжди має три рівні, три “підоснови”, які її своєрідно диференціюють у часі. *Мораль, право і політика* утворюють ті *три форми*, в яких знаходить свій вираз усякий людський прогрес, і разом із тим ту трійку основних сил, якими він користується для всіх своїх цілей, у всіх своїх досягненнях.

Норми найпершого порядку менш за все залежать від часу і від обставин і майже завжди претендують на те, щоб зовсім від них не залежати. Це – норми „абсолютні”, найбільш загальні. Такі, які сприймаються як піднесені і священні; які витримали випробування

віків (звідси і їхній статус “віковічних”, “вічних”): йдеться про *норми моральні*.

Вони зорієнтують індивідів на такі взаємовідносини, які мають бути властивими людському роду за всіх часів (чесність, правдивість та ін.). Ці норми утверджують “абсолютну” справедливість.

Втім у людському житті на кожному кроці потрібні ще й такі норми, які давали б змогу зберегти певний стан лише на той чи інший період. Цим потребам задовольняють *норми права*. Призначення цих норм полягає в тому, щоб закріплювати і відображати відносну справедливість.

Однак зміни історичних (і соціальних) обставин відбуваються не тільки від епохи до епохи. Вони стаються щоденно, більшу частину їх навіть важко помітити. Ці постійні і миттєві зміни, в свою чергу, теж підпорядковуються певній справедливості, яка поєднується з адекватним їй управлінням, що зумовлюється своїм особливим етичним початкам. Таку справедливість утверджують *норми політики*. Вони визначають справедливість моменту, справедливість окремого неповторного випадку. Норми політики встановлювати важко, бо вони дуже рухомі, примхливі - точнісінько такі ж, як і ті явища, етичний зміст яких вони виявляють.

Таким чином, справа *моралі* - задовольняти потреби суспільного життя в нормах абсолютних чи таких, що здаються абсолютними. *Право* задовольняє його потреби в нормах поведінки, що діють упродовж якогось більш-менш тривалого періоду. Нарешті, *політика* прагне відобразити те, що є справедливим в кожному, цілком індивідуальному збігу обставин і що важко піддається оформленню в певне правило.

Мораль є сфера такої належності і справедливості, яка сприймається як щось вічне, позачасове, абсолютне. *Право* обстоює належність і справедливість на тривалий час і за якихось відомих конкретних умов. *Політика* ж - це етично необхідна сфера належного справедливого в межах моменту і для моменту.

З усього сказаного впливає дуже важливий для становлення громадянського суспільства і здійснення політики теоретичний висновок: кожен народ має різний рівень моральності, яка заявляє про себе через традиції і психологію людей, через норми їхнього взаємospілкування. З цієї точки зору найпершою передумовою державної мудрості політиків виступає уміння враховувати у своїй політичній діяльності досвід століть, десятиліть, здатність робити “поправку” при здійсненні реформаторського курсу на “історичне тяжіння” суспільної психології, виходячи з того, що історія кожного народу має власну “гравітацію”! Остання ж своїми “силовими лініями” незримо пронизує і процеси становлення громадянського суспільства, і політику. Коригування політичного рішення в бік відповідальності етносу робить їх реалістичними, істотно впливаючи при цьому на темпи суспільних перетворень.

8.2. Сутність і завдання політичної етики

Поєднання політики і моралі - це “вічна” і вселюдська тема, одна з неперехідних проблем існування людської цивілізації, її історії.

На політиків покладається обов’язок виконання державних завдань в інтересах суспільства. У зв’язку з цим їм надаються особливі засоби примусу, і вони можуть цими засобами зловживати, використовуючи їх для власної вигоди і на шкоду багатьом людям. З огляду на це демократія, її “низи” мають бути постійно стурбованими, щоб політична влада і взагалі політика з її метою і засобами вписувалась у рамки існуючих уявлень про добро і зло. Але це лише один бік взаємин між політикою і мораллю.

Є ще й інший бік: мораль може підходити до політики зі сподіваннями, яке та не в змозі виправдати. Спроби ж добиватися реалізації певних моральних уявлень чи домагань політичними

засобами теж можуть привести до небезпечного спотворення політики.

Політична етика - а саме так називають дисципліну, яка вивчає зв'язки політики і моралі, осмислює принципи і норми політичних порядків і дій - повинна бачити обидві небезпеки. Як правило, людям більше відома перша з них - небезпека моральної неспроможності політики. Особливо наочно це спостерігається в поставторитарному суспільстві.

Предмет політики - питання взаємовідносин між людьми, зіткнення їхніх інтересів і їхні можливі примирення на таких засадах, які можна було б назвати засадами добра, справедливості. Політична етика вивчає моральні основи політики, її позитивну і реальну мету, дозволені засоби, бажані способи поведінки людей у політиці.

Політична етика дає орієнтацію в спорі, пов'язаному з конфліктом цілей у політиці, а також у складних політичних ситуаціях. Вона покликана не пропонувати готові рішення, а прояснювати етичну структуру проблем і ситуацій. У такому її тлумаченні політична етика не береться "покінчити" з політичним суперництвом. У неї зовсім інша функція - додати цьому суперництву культури мислення, культури дискусій, культури політичного рішення і спілкування.

8.3. Політична етика і міжпартійна боротьба

Вимоги, які висуває політична етика до політичних партій та їхніх лідерів, членів, зводяться насамперед до таких принципів:

- 1) уміння уникати ілюзорних цілей, здатність висунути у своїй програмі посильну суспільну мету;
- 2) визнання єдиних для всіх партій, базових загальнолюдських, національних цінностей, тобто визнання пріоритету суспільних інтересів над інтересами партійними;

3) уникнення світоглядних спрощень, невиправданої політичної поляризації, стереотипів чорно-білого мислення (капіталізм-соціалізм, демократ-партократ і т. ін.);

4) подолання синдрому “авангардного абсолютизму”, тобто стереотипів, за якими дана партія виступає як авангард класу (чи соціальної групи) та уявляється водночас авангардом усього суспільства. Одна річ прагнути стати суспільним авангардом - це властиво кожній партії. Але зовсім інша - діяти, керуючі впевненістю, що “моя партія” найдалекоглядніша, що вона керується єдино правильною програмою і т. ін.;

5) уміння вести партійну боротьбу чистими прийомами і засобами, а не брехнею і наклепами (хоча це ніяк не означає, що партія повинна відкривати свої “карти” перед суперницею, чи вважати себе зобов’язаною виправляти її помилки);

6) не думати, що у партії-суперниці немає людей, які заслуговують на повагу і симпатії, збереження нейтральної сфери поза боротьбою, де можна було б поважати суперника як людину.

8.4. Етика інституцій і добродесна етика

У політологічній літературі *політичну етику трактують як єдність етики інституцій і етики добродесності*. Це означає, що політична етика має дві сторони. З одного боку, вона є *етикою соціальною* (суспільною), оскільки задається питаннями про корисність законів, порядків, інститутів, про регламентований пошук компромісів у конфліктах інтересів і про збалансування потенціалу влади за допомогою угод, законів та інститутів. З другого, - це *етика індивідуальна*, оскільки вона розглядає проблеми, що пов’язані з бажаннями, моральними якостями діючих осіб. Інакше кажучи, політична етика *повинна бути одночасно і етикою інститутів, і етикою добродесності*. Виходячи з того, що добродесність та інститути служать один

одному опорою, доброчесність стабілізує людську поведінку зсередини, а інституту - ззовні.

Призначення права та інститутів - забезпечувати необхідний для життя у суспільстві мінімум моралі. Вони покликані гарантувати у суспільстві внутрішній мир, але не повинні претендувати на моральне вдосконалення людей, їхнє перевиховання, утворення нової людини. Кращим є той лад, який насамперед відповідає людському характеру в його звичайній амбівалентності: поганим нахилам людей ставить необхідні обмеження, але тим же часом відкриває максимально можливий простір людям для саморозвитку, для реалізації їхньої здатності творити добро.

Політична етика цінна тим, що допомагає унормувати такий лад, його політико-владні відносини, діяльність і поведінку суб'єктів цих відносин. У цьому розумінні політична етика виступає одним із важливих чинників людської свободи. Чим більше людина осягає правила і норми моральних, правових відносин, чим більше вона набуває політичних знань, тим яскравіше освітлює її душу сьайво свободи. Тим легше вона знаходить у нескінченному соціальному лабіринті свій унікальний, ніким ще не торований життєвий шлях. І тим впевнішою, гарантованою від прикрих несподіванок стане її опозиція найрізноманітнішим політико-владним зловживанням.

У цьому політична етика відповідає інтересам суспільства та держави, але насамперед - інтересам кожної окремо взятої особистості, допомагаючи їй цивілізовано відстоювати своє законне право на пристойне життя, на певний матеріальний добробут, життєвий комфорт. Допомагає їй "самій себе творити", зберегти своє обличчя, свою громадянську позицію в складних перипетіях політичного життя.

Питання для самоперевірки

1. Охарактеризуйте три рівні справедливості, порівняйте їх між собою і спробуйте їх “ієрархізувати”, вказати на залежність між ними.
2. Які функції виконує в суспільстві право? У чому полягають завдання моралі?
3. Визначте основні риси політики? Що вивчає політична етика?
4. Які завдання ставить соціум перед політичною етикою?

ТЕМА 9. КУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ

9.1. Зміст та форми політичної участі

Політична участь та політичне функціонування - невіддільні складові політичної діяльності. Поняття політичної діяльності включає два аспекти: теоретичний та практичний. Перший діє у сфері політичної свідомості, другий - у сфері керівництва й управління суспільством.

Під політичною участю розуміють включення індивідів та соціальних спільнот у процес політичної життєдіяльності за допомогою вироблених на практиці форм політичного впливу.

Політична участь класифікується як індивідуальна та колективна; стихійна та свідома; законна та нелегальна тощо.

До форм політичної участі можна віднести: *електоральну поведінку* (діяльність по делегуванню повноважень); *активістську діяльність, спрямовану на підтримку кандидатів та партій у виборчих кампаніях; відвідування мітингів та участь у демонстраціях; участь у діяльності партій та груп інтересів.*

Найбільш розгорнуту класифікацію типів політичної участі запропонував А. Марш. До *ортодоксальної політичної участі* він відніс звичайну політику, голосування, діяльність у лобістських групах та групах формальних інтересів. *Неортодоксальна політична участь* (*пряма дія, політична непокора, групова непокора*) виявляється в бойкотуванні та участі у страйках, несанкціонованих діях, пов'язаних з висловленням вимог та спрямованих проти політичної системи, політичних злочинів тощо.

Політичні злочини - це тип політичної діяльності з використанням нелегітимного насильства.

Політичний злочин за А. Маршем - це участь у незаконних демонстраціях, ушкодження майна, насильство, захоплення заручників або приміщень, саботаж, партизанські дії, вбивства, революції, війни, викрадення. Згідно з запропонованим підходом,

можна стверджувати, що ортодоксальна участь забезпечує стійкість та функціонування політичної системи, а також ставлення вимог до неї, виражених у законних формах.

Політичну участь можна класифікувати згідно зі ступенем активності та форми участі (табл. 1).

Таблиця 1

Ступінь участі	Припустима форма участі	Неприпустима форма участі
<i>Активна</i>	Участь у виборних органах; лобістська діяльність; організаційна діяльність; участь у політичних партіях та організаціях; участь у політичних демонстраціях та інших політичних акціях	Насильство; підкуп посадових осіб; дезорганізація
<i>Пасивна</i>	Участь у голосуванні; покора закону	Знехтування закону; порушення закону

Політичну участь часто розділяють на *автономну та мобілізаційну*. *Автономна участь* - це свободна добровільна політична діяльність людей. *Мобілізаційна участь* носить примусовий характер. Стимулами політичної активності виступають жах, адміністративне примушення, традиції, тощо.

У кожному суспільстві, в будь-якій політичній системі присутні елементи того чи іншого типу політичної участі. В *тоталітарних та авторитарних режимах* домінує *мобілізаційний тип участі*.

Демократичний режим більшою мірою характеризується автономною політичною участю, хоча присутні й фрагменти мобілізаційної поведінки. Так, наприклад, у виборчих кампаніях активно використовується маніпулювання свідомістю.

9.2. Політичне функціонування

Другий, вищий рівень політичної діяльності репрезентує політичне функціонування.

Політичне функціонування - це професійна політична діяльність, спрямована на розробку правових норм, а також функціонування політичних інститутів, пов'язане з управлінням суспільством та підтримкою власної дієздатності.

До різновидів політичного функціонування належать: діяльність глави держави та уряду; депутатська діяльність; муніципальна діяльність; партійний менеджмент; діяльність політології, ідеології тощо. Серед стилів політичного функціонування виділяють популізм, етатизм, консерватизм, радикалізм, демократизм. Домінування певного стилю залежить від цілої низки факторів, серед яких одне з головних місць посідає культурологічний.

9.3. Політична поведінка

Політична поведінка пов'язана з діяльністю політичного суб'єкта та визначає передусім стиль участі суб'єкта в політичному житті, тобто сукупність методів і засобів його політичної практики, компетентність, моральність тощо.

Поняття „політична поведінка” однопорядкове з такими поняттями, як „політична активність” та „політична участь”.

Під політичною поведінкою розуміють будь-яку форму участі у здійсненні влади або протидії її здійсненню. Це поняття розкриває структуру й механізм політичної діяльності. Виявляється вона у багатьох формах: участі у формальних організаціях і масових рухах, залученості до різних елементів політичної системи чи свідомому

відмежуванні від них, активної публічної маніфестації своїх поглядів, політичної апатії.

Найбільш загальну типологію політичної поведінки здійснив М. Вебер. Залежно від ступеня участі людей у здійсненні влади він розрізняв **три типи** політичної поведінки: *політики за випадком* (більшість громадян країни), *політики за сумісництвом* (ведуть діяльність лише в разі необхідності, наприклад у роботі представницьких органів) і *політики за професією* (професійно займаються і вона є для них головним засобом існування).

Поширеною є також типологія політичної поведінки, запропонована польськими дослідниками. Вони розрізняють два основних типи: *відкритий* (політична дія) та *закритий* (політична бездіяльність, або імобільність).

У політичній поведінці як колективній дії залежно від ступеня активності її учасників можна виокремити такі **основні групи**: *лідери* – очолюють політичні організації і рухи; *послідовники* - підтримують висунуті лідерами цілі як такі, що відповідають їхнім інтересам; *активісти* - є посередниками між лідерами й послідовниками, організують учасників політичного руху, постачають лідерам інформацію про його розвиток; *лідери думки* - справляють на політичну організацію чи рух, політичне життя в цілому не організаційний, а інтелектуальний вплив. Це, наприклад, публіцисти, письменники, поети, відомі актори й журналісти, ведучі популярних теле- радіопрограм та ін.

Політична участь виявляється у різноманітних формах політичної поведінки. До найбільш поширених **форм** належить *електоральна поведінка*. Вона зумовлюється, перш за все, соціальними та культурологічними факторами. Найпоширенішою є участь: *у виборах, референдумах, плебісцитах, суспільно-політичних рухах, роботі політичних партій*.

У структурі політичної поведінки та участі певне місце займають протестуючі форми.

Політичний протест - це прояв негативного відношення до політичної системи в цілому, її окремих елементів, норм, цінностей, прийнятих політичних рішень у формі відкритої демонстрації. До протестуючих форм поведінки належать: мітинги, демонстрації, страйки, пікетування, масові та групові насильницькі акції. Серед насильницьких форм політичної поведінки окреме місце посідає тероризм.

Політичній участі протистоїть такий тип політичної поведінки, як *абсентеїзм* (ухилення від участі у політичному житті, втрата інтересу до політики та політичних норм, політична апатія). Абсентеїзм присутній у кожному суспільстві, однак, його зростання свідчить про серйозну кризу легітимності політичної системи, її норм та цінностей.

Питання для самоперевірки

1. Назвіть форми політичної участі. Які класифікації політичної участі ви знаєте?
2. Чим автономна політична участь відрізняється від мобілізаційної?
3. Розкрийте взаємозалежність між типом політичного режиму та домінуванням певних форм політичної поведінки.
4. Розкрийте зміст поняття “політичне функціонування”. Хто може бути його суб’єктом?

ТЕМА 10. ПОЛІТИКО-КУЛЬТУРНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОГО КОНФЛІКТУ

10.1. Вплив соціального конфлікту на стан та розвиток культури

Складність та багатогранність громадського життя відображається в різноманітних за характером формах взаємодії соціальних сил. Однією з таких форм взаємодії є **соціальний конфлікт**.

Конфлікт (від лат. *conflictus* - серйозна розбіжність чи суперечка, що супроводжуються ускладненнями, боротьбою) — зіткнення, протиборство різних соціально-політичних сил, суб'єктів політики в їхньому прагненні реалізувати свої інтереси і наміри, пов'язані насамперед з боротьбою за здобуття влади, її перерозподіл, зміну свого політичного або соціального статусу, з політичними перспективами розвитку суспільства.

Конфлікт - це форма відносин між суб'єктами соціальної дії, цілі й інтереси яких реально чи приблизно не сумісні. Ідея конфліктності, внутрішньої суперечливості громадського життя одержала визнання з ХІХ ст. Представники різних теоретичних шкіл розходяться в розумінні походження, ролі окремих конфліктів, методах її врегулювання. Вони єдині у твердженні, що конфлікт, так само як і консенсус, - це нормальне явище суспільства. Як і будь-яке нормальне соціальне явище, конфлікт не можна сприймати тільки негативно, хоча з точки зору встановленою порядку конфлікти можуть нести погрозу, хаос та небезпеку. *Соціальний конфлікт* - це основне джерело динаміки суспільних процесів. Якби в суспільстві зберігалася повна згода між його членами, історичний розвиток важко було б собі уявити. Там, де немає конфліктів зупиняється прогрес соціальних змін.

Західні політологи визнають, що сама проблема суспільних конфліктів започаткована К. Марксом. Саме він вказав на те, що конфлікти, що формуються між продуктивними силами і

виробничими відносинами, між окремими класами, виконують основну роль у розвитку суспільства. Однак у марксистській теорії дослідження соціальних конфліктів було обмежено тільки конфліктами між антагоністичними класами. Більш того, широкі поширення одержало твердження, що після зникнення у суспільстві антагоністичних класів зникне і проблема конфліктів.

Однозначно і вичерпано відповіді про причини соціальних конфліктів на дане запитання практично неможливо, тому що для кожного виду, рівня є власні причини. Крім того, не можна не враховувати, що в одному випадку ці причини можуть привести до конфлікту, в іншому - ні. При з'ясуванні причин того чи іншого соціального конфлікту необхідно враховувати цілий комплекс обставин: політичні інтереси, соціальний престиж, ідеологічні, національні, релігійні, вікові фактори і т. ін.

Основними *джерелами* конфлікту в суспільстві за винятком тих, котрі є результатами міжнародної діяльності суспільств, є розшарування суспільства, поділ його на соціальні і національні групи, шари, класи. Основне протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами даного суспільства економічно "задають" протиріччя, що відбиваються в основних соціальних структурах, елементах суспільства і що виявляються:

а) у боротьбі між соціальними шарами, групами, класами, які мають організовані чи стихійні форми й економічні чи політичні цілі. Така боротьба можлива як між організаціями, так і усередині організацій;

б) протистоянні між поколіннями (у родинах, організаціях), обумовленому віковою диференціацією суспільства і наявністю інтересів різних вікових груп, що розрізняються і суперечать один одному;

в) боротьбі між етнічними групами суспільства, які розрізняються і суперечать одна одній специфікою субкультур

різних расових і національних меншин, їхнього економічного становища в суспільстві;

г) суперечної діяльності різних релігійних громад (конфлікти на релігійній основі);

д) у боротьбі носіїв різних традиційних цінностей за релігійними, національними та субкультурними факторами.

Дуже важливим є філософсько-психологічний аналіз політичних, і особливо міжетнічних конфліктів. Конфлікт як феномен у структурі соціуму виступає, як багатогранне явище: у ньому в єдиний вузол сплітаються всілякі за змістом і характером соціальні зв'язки, як матеріальні, так і духовні, економічні, політичні, моральні, правові, котрі піддаються логічному аналізу, раціональному осмисленню, їхньому вираженню в логіко-понятійній формі. Але також присутні такі зв'язки і відносини, які у раціональних формах важко збагнути.

Пізнання соціальних конфліктів вимагає особливих, нових понятійних засобів. Найбільш прийнятним для дослідження конфліктів є *екзистенціально-комунікативний підхід*, що на відміну від раціоналістичних методів, орієнтованих на пошук сутності і змісту пізнаваних феноменів, *спрямований на впровадження, внесення змісту в конфліктну ситуацію, прояснення для учасників конфлікту їхнього дійсного положення в конфліктному соціокультурному просторі*. У розпаленому конфлікті зміст вже відсутній, це ситуація безглузда і зупинити конфліктне зіткнення можна тільки шляхом придбання суб'єктами змісту, які беруть участь у ньому, що розуміється в даному випадку як думка, сполучення думок. Це доцільно в силу того, що між людьми завжди більше загального, ніж того, що їх роз'єднує.

Останнім часом спостерігається тенденція щодо зростання кількості конфліктів глобального рівня, в основі яких лежать особливі причини. Глобальні конфлікти сьогодні - це не тільки протистояння, що приводить до "традиційної" міжнародної

суперечці, а часом і війні. Виникають і зовсім нові джерела конфліктів. Найважливішими з них є погіршення стану природного середовища у світових масштабах, діяльність мультинаціональних підприємств, протиріччя між розвинутим і світом, що розвивається, і т. ін.

10.2. Типи та функції соціального конфлікту

Докладне дослідження соціальних конфліктів у західній політології і соціології ведеться не одне десятиліття. У дослідженні цієї проблеми із самого початку виникло *два напрямки*:

- *перший* - традиційні, класичні теорії, що підходять до основ конфлікту головним чином із правової, філософської, історичної і загально соціологічної точок зору, тобто в основному пропонуючи філософію конфлікту (Моргантау, Кеннан, Франкель). Такий напрямок сильніше всього представлений у теорії міжнародних конфліктів;

- *другий* напрямок носить більш прагматичний характер. Він ґрунтується на структурно-функціональних теоріях, на математизовано-формалізованому підході щодо конфліктів (К. Боулдинг, О. Рапопорт, Каплан, К. Райт, Г. Гецков, Д. Зингер, П. Сорокин та ін.).

Найбільш відомим і впливовим представником загальної теорії конфліктів вважається відомий американський вчений, фахівець із загальної теорії систем Боулдинг. Він спробував створити загальну модель конфліктів, зафіксувати її за допомогою формалізованого апарату таким чином, щоб вона була придатна для кожного окремого випадку. Автор вважає, що суспільні конфлікти відповідно до *рівня організованості сторін* поділяються на три великі групи: на *рівні індивідуума, групи й організації*. Класифікацією трьох організаційних рівнів обумовлена така *типологія*:

- 1) конфлікти між особистостями;
- 2) прикордонні конфлікти між ізольованими в просторі групами;

- 3) екологічні конфлікти між пересічними в просторі групами;
- 4) конфлікти між гомогенними організаціями (державами);
- 5) конфлікти між гетерогенними організаціями (між державою і церквою);
- 6) конфлікти між індивідумом і групою (у родині);
- 7) конфлікти між особистістю і організацією (у державі);
- 8) конфлікти між групою й організацією.

За надмірним узагальненням цієї типології губиться суспільно-історична природа конфліктів. Крім того, при класифікації конфліктів можуть бути узяті й інші підстави.

Так, залежно від *сфери прояву* розрізняють *економічні, соціальні, політичні конфлікти, конфлікти в духовному житті суспільства, міждержавні конфлікти*. Залежності від *інтенсивності*, рівня антагонізму відносини між конфліктуючими сторонами можуть бути двох типів:

а) радикально конфліктними, якщо відсутній який-небудь загальний інтерес;

б) частково конфліктними, коли, незважаючи на зіткнення, сторони мають який-небудь загальний інтерес.

Конфлікти розрізняються між собою і за *легальністю існування* (відкриті і латентні), за *спрямованістю розвитку* (суб'єкт - мета), за *швидкістю* (динамікою протікання), за *типами* (когнітивні і мотиваційні), за *складністю та важливістю* (головні і другорядні, прості і складні) і т. ін.

Когнітивними називаються *конфлікти, що відбивають протилежні чи суперечливі точки зору на події, факти*. Вони відбуваються у формі дискусій, суперечок, диспутів, мітингів, зборів, полеміки на сторінках газет та журналів і т. ін.

Мотиваційними є *конфлікти, що викликані мотиваційним спрямуванням – несвідомим прагненням, прагненням до володіння, вибором між двома позитивними тенденціями*.

За типологією конфліктів Роберта Даля конфлікти підрозділяються на:

- *біполярні* (двобічні) і *мультиполярні* (багатобічні) - залежно від числа конфронтуючих учасників конфліктів;
- *кумулятивні і перехресні* - залежно від подібності чи розходження складу учасників конфліктів; конфлікти, що ведуть до *поляризації і сегментації* залежно від ступеня чи рівня антагонізму учасників.

При цьому під поляризацією розуміється глибокий розкол суспільства на дві протилежні одна одній групи, антагонізм між якими згладити мирними засобами не надається можливим. Сегментація за Р. Далем - це дроблення суспільства на ряд шарів і груп за різними інтересами і цінностями, що конфліктують між собою, але при цьому стабільність суспільства гарантована системою взаємних поступок, переговорів, консультацій тощо.

Конфлікти можна *типологізувати* на різних підставах, наприклад, за *характером протиріч* (антагоністичні і неантагоністичні), *внутрішні і зовнішні* (залежно від їхнього відношення до соціальної системи); за *сферами прояву* (економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, міжнародні).

Конфлікти класифікуються:

- *за часом дії: затяжні чи швидкоплинні;*
- *за інтенсивністю: слабкі чи сильні;*
- *за масштабами дії: локальні чи регіональні;*
- *за формами прояву: мирні і немирні;*
- *за рівнем відкритості і ступеня розвитку: латентні і відкриті;*
- *за кількістю учасників: багатосуб'єктні, чи мультиполярні, і двосторонні, чи біполярні;*
- *за ступенем та характером нормативної регуляції: системні чи несистемні, інституалізовані чи неінституалізовані;*

- **за наслідками:** позитивні чи негативні, конструктивні чи деструктивні.

Можна типологізувати конфлікти **на основі аналізу внутрішнього соціального середовища:** усередині родини (між чоловіками, між чоловіками і дітьми); між родинами; між родами; між територіальними громадами (села, міста і т. д.); між регіонами; між керівниками і працівниками; між різними категоріями працівників усередині колективу; між політичними партіями; між представниками різних конфесій (релігійні конфлікти); між представниками різних ідеологій; конкурентна боротьба в рамках однієї галузі; конкурентна боротьба між різними галузями; расові конфлікти; суперництво між окремими народами, що може виявлятися в різних галузях, зокрема, у боротьбі за сфери впливу, ринки і т. ін.; конфлікти між різними культурами; "холодна війна", тобто війна без застосування зброї; боротьба між Сходом і Заходом або Північчю (розвинуті капіталістичні країни) і Півднем (країни "третього світу").

Будь-який конфлікт, як правило, має визначені **стадії свого розвитку:** початок, схована (латентна форма); відкрита форма, чи стадія протистояння; після конфліктний етап.

Початкова, латентна (схована) стадія містить **три основних етапи ескалації конфлікту:** розуміння виникнення об'єктивної конфліктної ситуації (усвідомлення хоча б одним із суб'єктів своїх інтересів у цій ситуації); усвідомлення перешкоди для задоволення інтересу (усвідомлення своїх інтересів і відповідно перешкод іншою стороною); негативна відповідь на початку однією зі сторін конкретних дій.

У відкритій, основній формі конфлікту можна виділити кілька головних різновидів наступальних дій: погрози; активне створення перешкод і заподіяння непрямої шкоди; дії, спрямовані на захоплення й утримання спірного об'єкту; підпорядкування і

захоплення суб'єкта (об'єкта); насильство, нанесення прямого фізичного ушкодження.

Фазами *після конфліктного етапу* можуть бути: тупик, застосування насильства та мирне врегулювання. Мирний засіб регулювання конфлікту містить такі заходи, як переконання, політичний і фінансово-економічний тиск, застосування закону. Немирний — характеризується ескалацією напруження, погрозами, відкритими зіткненнями, фізичною участю, локальними сутичками і, нарешті, громадянською війною.

У сучасній політології велике значення надається аналізу різних видів і структури політичного конфлікту як основи для розробки методики його запобігання.

Структура політичного конфлікту складається з:

- умов його виникнення і протікання;
- учасників, сторін конфлікту, їхніх дій щодо досягнення своїх цілей і їхнього рангу, що виражає їхню силу і положення в політичній системі суспільства;
- засобів і способів, використовуваних конфліктуючими сторонами для створення конфліктної ситуації і її розв'язання;
- образу даної конфліктної ситуації, що склалася в її учасників і третіх (нейтральних, незацікавлених і зацікавлених) суб'єктів;
- характеру конфлікту;
- просторово-тимчасових параметрів;
- етапів і інтенсивності протікання; наслідків і результатів.

Можна виділити ***конфлікти в суспільствах***, що трансформуються, для яких характерні значна гострота і швидкість протікання, наявність суттєвих протиріч між регіонами і центром, особлива роль національно-етнічного і релігійного факторів, пріоритети національного і “місцевого”, самосвідомості, недостатній рівень демократичної політичної культури, відсутність досвіду вирішення подібного типу конфліктів.

Доцільне виділення окремо *регіонального та геостратегічного конфлікту*. Такий конфлікт відбиває складні і суперечливі процеси і полягає в гострій і принциповій боротьбі між прихильниками різних соціально-політичних орієнтації в регіоні, який займає ключове, геополітичне положення. Специфіка цього конфлікту звичайно виражається в значних масштабах жертв і руйнувань, а також у підвищеному, геополітичному значенні для ряду закордонних чи країн навіть усього світу.

З метою мирного розв'язання конфліктів бажано враховувати низку *факторів*:

а) *інституціональний фактор* - існування чи відтворення в суспільстві інституту для ведення переговорів: погоджувальні комісії, конституційного суду і т. ін.;

б) *консенсуальний фактор* - наявність згоди між сторонами з приводу спільного рішення;

в) *кумулятивний фактор* - чим менше кількість учасників конфлікту, тим імовірніше шанс його мирного врегулювання;

г) фактор історичного досвіду — залучення на свою сторону сил і традицій мирного врегулювання конфлікту;

д) *фактор рівноваги сил* - обидві сторони повинні мати рівні права і повноваження під час розв'язання конфліктної ситуації;

е) *психологічний фактор* - перелік суб'єктивних особливостей учасників конфлікту;

є) *соціокультурний і етнічний фактори* - цивілізаційне, національно-етнічне та соціокультурне середовища, у яких відбувається конфлікт і впливи на їхню специфіку.

З приводу *функцій конфліктів* існує кілька точок зору, що визнають конфлікт як:

а) нормальне суспільне явище;

б) неминуче зло, що суперечить природному стану суспільства.

Перша точка зору сформована двома підходами щодо природи конфлікту:

перший: конфлікт є механізмом інтеграції суспільства, тому що його вирішення на шляхах узгодження інтересів, компромісів веде до стабілізації суспільства.

другий: не всі конфлікти можуть бути компромісно розв'язні в рамках даної суспільної системи, а отже, можуть вести до поляризації груп і, у кінцевому рахунку, до повного витиснення однієї зі сторін конфлікту.

Представники, що розглядають конфлікт як нормальне явище в суспільстві, звичайно називають такі функції конфлікту:

а) створення умов для формування соціально необхідного стану рівноваги, соціальної стабільності суспільства. При цьому мається на увазі відносний і тимчасовий стан, оскільки в ньому виникають і чекають свого рішення нові конфлікти;

б) гарантія розвитку суспільства шляхом розкриття протилежних інтересів, створення можливостей для їхнього наукового аналізу і насамперед визначення необхідних змін; переоцінка (завдяки вирішенню конфліктів) колишніх цінностей і норм, визначення цінностей і норм, яких вимагає зміна суспільства і посилення лояльності членів даної структурної групи.

Зрозуміло, що конфлікт також має дисфункціональні наслідки, які з часом можуть виявлятися з більшою силою, чим функціональні. Наприклад, який-небудь військовий конфлікт аж ніяк не завжди підсилює інтеграцію суспільства, навпроти, може загрожувати їй. Конфлікт може несприятливо вплинути і на необхідну зміну відносин у суспільстві, підсилити опір владі тощо.

Як вже відзначалося, *одним з видів соціальних конфліктів є політичний конфлікт*, за допомогою якого одна група намагається нав'язати свою політику іншим. Найважливішою умовою продуктивного аналізу і вирішенню політичних конфліктів є їхнє своєчасне розкриття. Розкриття конфліктів може відбуватися гласно (ЗМІ, мітингами, зборами, парламентами тощо) і негласно. Обидва засоби розкриття характерні для будь-яких типів політико-правових

режимів. Однак спостерігається визначена залежність засобу розкриття конфліктів від політичної культури суспільства. Жоден режим "не полюбляє" конфліктів і прагне до аналізу їхніх причин і прийняттю рішень "за закритими дверима". Але демократичні суспільства відрізняються прагненням розглядати конфлікти під час відкритих дискусій, надаючи можливість зіставлення всіх позицій. Практика показує, що конфлікти, розв'язані напівгласно, вузьким колом, можуть виявитися невирішеними, тому що угода, досягнута за спинами суспільства, що конфліктує, малоефективна.

Один з ведучих представників англосаксонської політології Д. Аптер, виходячи з теорії рівноваги суспільства, вважає, що існує *три ступені розвитку суспільних конфліктів: зіткнення переваг (кооперація); зіткнення інтересів (конкуренція); зіткнення основних цінностей (справжній конфлікт).*

Задача політиків, вчених, на думку Д. Аптера, полягає в трансформації конфліктів цінностей у конфлікти інтересів, ще краще, - у зіткнення переваг, тобто конкуренцію чи кооперацію. Для реалізації цієї мети використовуються різні методи: переговорний процес, посередництво, роз'єднання сторін тощо. При цьому необхідно дотримуватися низки умов. По-перше, згода про правила ведення переговорів у рамках, в яких діють досягнуті домовленості, обов'язкові для обох сторін. Звідси важлива домовленість і про санкції за порушення досягнутих угод. По-друге, надзвичайно небезпечна ідеологізація конфлікту, введення його в більш широкий і глобальний ціннісний контекст.

Говорячи про механізм і шляхи вирішення політичних конфліктів, необхідно пам'ятати, що вони значною мірою залежать і від специфіки, виду конфлікту. Одна справа - конфлікт між політичними групами, політичними партіями, інше - між окремими державами чи групами держав.

Особливо складними як за своєю суттю, так і у засобах дій є *міжнаціональні конфлікти*. В їхню основу покладені різні

причини: економічні, територіальні, ідеологічні, релігійні, прагнення відновити історичну справедливість, бажання використовувати їх як засіб утримання влади, як інструмент політичного гегемонізму. Основними методами вирішення міжнаціональних конфліктів, як і інших видів політичних конфліктів, є переговори і компроміси, засновані на законності та консенсусі. У цьому плані при вирішенні міжнаціональних конфліктів необхідно виходити із загальних вимог, норм, умов, особливостей компромісу і консенсусу.

На встановлення консенсусу істотний вплив мають традиції, що існують у даному суспільстві. Цивілізовані країни схильні до розумних компромісів. У суспільствах, що мають тоталітарні чи авторитарні традиції, такої схильності може і не виявитися. Але якщо необхідність змін усвідомлюється соціальними групами, верствами даного суспільства, то успіх консенсусу багато в чому залежить від того, що саме рішення пропонується традиційно легітимно. Якщо суспільні верстви не усвідомили необхідність змін, то пропоновані рішення, можуть відкидатися.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттю „соціальний конфлікт”.
2. Яке значення мають конфлікти у розвитку культури?
3. Назвіть та охарактеризуйте основні форми, типи та види конфліктів.

ТЕМА 11. ПОЛІТИЧНЕ РІШЕННЯ. КУЛЬТУРА ПРИЙНЯТТЯ

11.1. Політичне рішення, як форма політичної діяльності

Особливістю будь-якої форми політичної діяльності, серцевиною усього процесу політичного функціонування, що забезпечує виконання політичною системою її головних функцій, є прийняття і реалізація політичних рішень. Рішення є засобом узгодження інтересів, розв'язання назрілих проблем суспільства. Від їхньої якості залежить сила і ефективність влади, успіх її регулювальної діяльності.

Політичне рішення - свідомий вибір одного з не менш двох можливих варіантів політичної дії.

Політичне рішення як момент політичного процесу і як продукт діяльності певних політичних суб'єктів (насамперед керівних центрів) виступає у двох іпостасях. Для тих, хто його приймає, рішення є *усвідомленим вибором напрямку і способу дії*, а для тих кому воно адресоване, рішення є *директивною вказівкою*, яку належить виконувати.

Прикладом політичних рішень можуть бути закони, накази, розпорядження, постанови тощо. Вони є такими: *загальнодержавні, регіональні та місцеві; колегіальні та одноосібні; стратегічні і тактичні*. Існують також *оперативні рішення*, які приймають для залагодження якихось гостро актуальних поточних проблем.

Залежно від впливу на політичну систему політичні рішення можуть бути *функціональними* або *дисфункціональними*. Перші стабілізують існуючі відносини, а другі навпаки - порушують їхню рівновагу. З деяких важливих питань рішення взагалі не приймається і тоді інтереси певних груп не задовольняються.

Підготовка та прийняття політичного рішення є складний процесом, що складається з ряду елементів, які можна назвати *стадіями або етапами*:

I - постановка або виявлення соціальної проблеми, що вимагає рішення;

II - формулювання можливих альтернатив вирішення проблеми;

III - обговорення або порівняльний аналіз існуючих альтернативних рішень;

IV - прийняття рішення, тобто вибір оптимальної альтернативи в якості плану дії.

Прогрес прийняття рішення має власні суб'єкти. Ними виступають безпосередньо індивіди, громадяни, члени громадських організацій або їхні представники у виборних органах влади, політичні професійні та інші громадські організації, до компетенції яких, у відповідно до конституції або статуту, входить розробка та прийняття рішення.

Політичні рішення можна розподілити **за типами:**

- *закони та постанови вищих органів влади;*
- *рішення місцевих органів влади;*
- *рішення, прийняті безпосередньо громадянами;*
- *рішення вищих органів політичних партій та громадських організацій;*
- *рішення місцевих органів політичних партій та громадських організацій.*

Різні типи політичних рішень характеризуються різним рівнем інтеграції соціальних інтересів. *Завданням політичного рішення, що приймається на самому вищому рівні у системі влади, є гармонізація різномірних класових та групових інтересів.*

Рішення місцевого рівня складаються з поєднання локального класового інтересу із загально соціальними інтересами, тобто є взаємопов'язаними.

11.2. Стадії і учасники процесу прийняття політичних рішень

Основні фази циклу прийняття політичних рішень: ситуація при прийнятті рішення → центр рішень → процес прийняття

рішення → політичне рішення → процес впровадження рішення → ситуація при прийнятті рішення.

Наступна таблиця, в основу якої покладено аналіз політичних рішень польським політологом А. Бонардом, дає інформацію про типових учасників процесу прийняття:

Таблиця 2

№ з.п.	Стадія	Політичні дії	Рівень політичної діяльності	Суб'єкти (учасники) процесу
I	Артикуляція інтересів і підготовка громадської думки	Фіксація вимог у документах; мобілізація громадської думки; організація маніфестацій, демонстрацій, пікетувань	Масовий	Індивіди. Соціальні групи, групи інтересів. Політичні партії, громадсько-політичні організації, об'єднання
II	Аналіз проблеми і підготовка проекту рішення	Експертні оцінки ідей і розроблення альтернативи, політичні дискусії	Експертний, державний	Групи радників, науковці, спеціалізовані комісії представницьких органів
III	Прийняття рішення	Формулювання проблеми, політична дискусія (дебати) голосування або досягнення загальної згоди	Громадсько-політичний, державний	Громадсько-політичні організації, партії, структури державної влади (законодавчої та

		(кон-сенсусу), видання наказу, розпорядження		виконавчої)
IV	Виконання рішення	Примусовий вплив, переконання, вмовляння (агітація), маніпуляція, добровільна згода	Державний, громадсько- політичний, суспільний	Державна адміністрація та органи держав- ного примусу громадсько- політичні організації, громадяни

Заявлення вимог. Вихідним пунктом процесу прийняття рішень виступають сигнали про незадоволені потреби суспільства, які передають у центри прийняття рішень. У будь-якій політичній системі є канали передання зареєстрованих потреб і інтересів. Вимоги можуть бути явними, прихованими, загальними, частковими, у формі угоди тощо.

Підготовка рішення. *Підготовка рішення* - стадія, в якій беруть участь різні співпрацюючі організації, експерти із залученням зацікавлених сторін, урахуванням їхньої думки. Це фактично підготовка самого акту вибору.

Фактори, що впливають:

- а) пропозиція альтернативних курсів політики;
- б) передбачення можливих наслідків кожного з альтернативних курсів;
- в) психологічна підготовка суб'єктів прийняття рішення до ризику, урахування фактору передбачуваності;
- г) аналітичні політичні технології.

Прийняття рішення. *Прийняття рішення* - це сам акт вибору. Він може здійснюватися одноосібно і колективно. Відповідно

існують директивні технології одноособового прийняття рішення та технології колективного прийняття рішення.

Здатність приймати рішення можна віднести до найнеобхідніших якостей політичного діяча, що є одним з факторів ефективності політичної діяльності.

Найбільшу шкоду під час прийняття рішення може принести брак інформації, її блокування або спотворення, а також односторонній авторитетний тиск із боку влади чи впливових заінтересованих груп. Негативно відбивається на якості рішень, порушення професійними політиками правил професійної етики при обговоренні проблеми прийняття рішень, бо тоді зростає роль емоцій, посилюється ірраціональність процесу, втрачається відчуття, що є головним у даній проблемі і вибір яких дій у подальшому сприяє її оптимальному вирішенню, яка альтернатива може бути найкращою. Ще гірше, коли допускається відхід від вимог суспільної моралі, ігнорування таких норм, як чесність, правдивість, справедливість. Це може зробити рішення неавторитетним або й зовсім нелегітимним, тобто таким, яке ніхто не підтримує і не збирається виконувати інакше, як під примусом.

Реалізація рішення. На цій стадії важливе значення відіграють норми права, оскільки на їхній основі діють органи влади і державної адміністрації.

Для ефективного прийняття рішення суб'єкт, що приймає рішення повинен:

а) урахувати ставлення до проекту рішення тих груп, інтересам яких воно відповідає;

б) не хтувати інтересами інших і передбачати їхню поведінку в разі прийняття саме такого рішення;

в) знати позицію безпосередніх виконавців (адміністрації);

г) урахувати зовнішні обставини, що можуть вплинути на його впровадження у життя (міжнародне становище, фінансові можливості тощо).

До необхідних позитивних якостей політичного рішення, що полегшують його виконання, слід віднести: *легітимність, моральність, компромісність*.

Сильною є не та влада, яка, затуливши рота опонентам та залякавши населення репресіями, може зробити все, що захоче, а та, яка вміє з'єднати різні погляди і бажання людей у своїх рішеннях та, обпершись на зацікавлені сили, домагається неухильного виконання прийнятих рішень.

11.3. Технології прийняття політичних рішень

Рішення можуть прийматися *одноосібно та колективно*. Американський психолог А. Джорджа, на підставі діяльності американських президентів ХХ ст. дійшов висновку про існування *трьох моделей та технологій прийняття одноосібного рішення: формальної, змагальної та колегіальної*.

Формальна технологія прийняття політичного рішення характеризується ієрархічною побудовою системи комунікації, чіткими і відпрацьованими процедурами проходження інформації і прийняття рішень. Нею користувалися свого часу американські президенти Г. Трумен, Д. Ейзенхауер, Р. Ніксон, Ш. де Голль, лідери СРСР. Вона ефективна у кризовій ситуації, оскільки її перевага - економія часу. Вона має певні негативні елементи: багатоступеневість та ієрархічність. Крім того, вона не сприяє обговоренню проблем.

Змагальна технологія сприяє відкритому обговоренню політичної проблеми і появі альтернативних проектів її вирішення, що є позитивною рисою технології. Серед негативних можна назвати такі: потребує багато часу, уваги, затрат політичного лідера, породжує ризик деформації інформації заради досягнення мети (Ф. Рузвельт).

Колегіальна технологія є найдемократичнішою. Вона потребує колективної діяльності пошуку оптимального рішення. Недоліком є виникнення „групового мислення”, яке не враховує

несприятливу інформацію, іноді ізолює політичного лідера від експертів (Дж. Кеннеді).

У практиці прийняття *колективних (групових)* політичних рішень найчастіше використовують дві технології: *технологію консенсусу і технологію голосування за принципом більшості*.

Використання *консенсусу* (згоди всіх) можливо лише тоді коли інтереси учасників значною мірою збігаються, коли є якісь цінності й цілі, що об'єднують усіх учасників процесу. Цей принцип є головним у прийнятті політичних рішень ООН, у дипломатичних переговорах, політичних співтовариствах тощо.

Технологія *голосування за принципом більшості* зводиться до уточнення різниці в позиціях учасників дебатів, а потім встановлення, за яку з позицій висловлюється більшість. Серед недоліків: домінування більшості та зневага до позиції меншості.

Політичне рішення є продуктом діяльності одних політичних суб'єктів (передусім керівних центрів) і спонукою до діяльності інших. Його сутність полягає у виборі наряду та способу політичних дій. Обґрунтованість вибору, урахування у ньому суспільно-політичної ситуації і інтересів різних соціальних груп робить рішення дійовим, а владу ефективною.

Питання для самоперевірки

1. Що таке політичне рішення? Яке місце воно посідає у політичному процесі?

2. Яка головна відміна політичних рішень від управлінських та адміністративних?

3. Охарактеризуйте основні стадії та учасників процесу прийняття політичних рішень.

4. Які технології прийняття політичних рішень Вам відомі? У чому полягають їхні переваги та недоліки?

ТЕМА 12. КУЛЬТУРНО-ПОЛІТИЧНА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

12.1. Місце політичної соціалізації в становленні особистості

Доля будь-якого суспільства значною мірою залежить від того, яких саме соціально-політичних цінностей, норм і правил життєдіяльності дотримуються його члени. Люди не народжуються з готовою сумою знань про соціальні закони розвитку і політичної участі - це знання здобувається і перевіряється ними протягом усього життя. *Процес прилучення індивідів до існуючих соціальних норм і культурних цінностей називається соціалізацією.* З огляду на важливість цього процесу соціалізацію можна визначити як процес цивілізації суспільства.

Поняття *соціалізації* було введено в науковий обіг наприкінці XIX ст. американським соціологом Ф. Гіддінгсом і французьким соціопсихологом Г. Тардом. Вони розуміли під ним *“процес розвитку соціальної природи людини і формування особистості під впливом соціального середовища”*. На межі 50-60-х рр. XX ст. за аналогією з цим поняттям було сформульовано і поняття *“політичної соціалізації”*, під яким розуміється процес сприйняття і засвоєння індивідами відповідних політичних цінностей, норм і правил поведінки в даному суспільстві й активному відтворенні ними політичних знань і досвіду, здійснюваних у спілкуванні і діяльності.

Політична соціалізація - процес засвоєння визначених політичних знань, цінностей і норм, передачі і придбання політичного досвіду, накопиченого попередніми поколіннями людей, що дозволяють особистості стати повноправним учасником політичного життя суспільства, орієнтуватися в складних суспільних процесах, робити свідомий вибір у політиці.

Під політичною соціалізацією слід розуміти всю сукупність процесів становлення політичної свідомості і поведження особистості, прийняття і виконання політичних ролей, прояву

політичної активності. Це поняття ширше, ніж політичне виховання чи освіта, тому що включає не тільки цілеспрямований вплив на особистість пануючої ідеології і політичної лінії, але і власну політичну активність суб'єкта.

У результаті процесу політичної соціалізації індивідуум прилучається до політичної культури, формує свою політичну орієнтацію і позицію. Зміни в моделі політичної культури також здійснюються за допомогою політичної соціалізації.

Політична соціалізація має місце в будь-якій країні і при будь-яких формах правління, оскільки правлячі кола прагнуть популяризувати серед громадян сприятливі для керівництва норми політичного поведіння й участі в політиці.

Процес політичної соціалізації націлений на рішення таких головних завдань: передачу новим членам суспільства основних елементів його політичної культури і свідомості; створення сприятливих умов для нагромадження членами співтовариства необхідного політичного досвіду, для політичної діяльності і творчості всіх бажаючих; перетворення відповідних елементів політичної культури як необхідної умови змін.

Особливий інтерес до змісту і можливих наслідків процесу політичної соціалізації обумовлений двома новими явищами.

По-перше, процес соціалізації став більш помітним і визначеним за рахунок розширення системи шкільної освіти в усьому світі. Технологічна революція, відкриваючи можливість створення сучасної системи шкільної освіти, одночасно зробила функціонально необхідним відносно вирівнювання досвіду соціалізації, якій піддаються діти всіляких верств населення. У силу цього політичні лідери мають можливість передачі політичних цінностей молоді за допомогою визначеного числа каналів, якими можна маніпулювати.

По-друге, це служить поширенню “духу участі” у суспільному житті серед членів усіх сучасних політичних систем. Незалежно від

реального розподілу фактичної влади, лідери змушені теоретично обґрунтовувати своє право на керівництво підтримкою з боку тих, хто виявляється залежним від прийнятих ними рішень. Символічно поширення “духу участі” знаменує собою зміну статусу індивідуума, позбавленого офіційних посад: з “суб'єкта” він перетворюється в “громадянина”.

Процес політичної соціалізації протікає безупинно протягом усього життя індивідуума. В світі нагромадження соціально-політичного досвіду відбувається постійна видозміна, зміцнення відповідних позицій і діяльності індивідуума.

Політична соціалізація може приймати *форму явної* чи *прихованої* передачі досвіду. *Явна* включає безпосередню передачу інформації, почуттів, цінностей, наприклад вивчення суспільних дисциплін. *Прихована* - передачу неполітичних настанов, що впливають на політичні відносини, на прийняття політичних рішень або поведінки.

Процес політичної соціалізації має історичний характер, що визначається специфікою цивілізаційного розвитку, розміщенням соціальних і політичних сил, особливостями політичної системи, а також своєрідністю сприйняття всіх цих факторів кожним індивідуумом. Політична соціалізація має визначену класову, політичну, моральну, естетичну й етичну спрямованість, ставить своїм завданням формування потенційного “виборця” з визначеною політичною культурою і спрямованістю.

12.2. Форми та види політичної соціалізації

Зміст і особливості політичної соціалізації *залежать від багатьох факторів*: - впливу *макросередовища* (характеру епохи, міжнародних відносин, держави, нації, класу, інших соціальних груп, політичної культури суспільства); - *мікросередовища* (інституціональних і неформальних спільнот, школи, родини, окремих особистостей); - *внутрішніх генетично заданих факторів*; *самовиховання*.

Процес політичної соціалізації здійснюється завдяки різним посередникам:

- *установам* (родині, школі, інституту, підприємству),
- *групам спілкування* (родичам, знайомим, групам по інтересах),
- *засобам масової інформації* (періодичним виданням, радіо, телебаченню, комп'ютерним інформаційним системам).

Доцільно виділяти політичні фактори соціалізації: характер і тип державного устрою, політичні інститути, партії і рухи, а також неполітичні: родина, групи однолітків, навчальні заклади, робота, культура, наука, мистецтво, національні традиції, засоби масової інформації (як інструмент комунікації). У реальному житті політичні і неполітичні фактори переплетені, роблять складний, багатобічний і багатфакторний вплив на людину.

Розглядаючи процеси політичної соціалізації, необхідно звертати увагу на вік і індивідуальні особливості кожної людини, на оточуюче його соціальне середовище, на політику, що проводиться державними установами, на діяльність суспільно-політичних партій і організацій, а також на рівень і особливості політичної культури.

Процес і установи політичної соціалізації:

Таблиця 3

Установи	Групи спілкування	Етапи	ЗМІ
Родина	Родичі	Дитячий	Мова
Школа	Знайомі	Юнацький	Преса
Інститут	Групи по інтересах	Молодіжний	Інтернет
Підприємство	Співробітники	Зрілий	Телебачення

Цивільне дозрівання людини чи прилучення її до політики відбувається поетапно. Воно починається вже в ранньому віці, коли через родину, найближче оточення, ЗМІ, дитина отримує перші уявлення про політику, про правильне чи неправильне поводження, вчинки. Вважається, що дитина проходить чотири етапи первинної соціалізації:

політизація — усвідомлення дітьми існування зовнішньої (стосовно родини) влади;

персоналізація — розуміння дітьми політичної влади через їхні фігури, що персоналізують;

ідеалізація — приписування політичним діячам винятково позитивних якостей;

інституалізація — поворот у свідомості дітей до більш безособового, деперсоніфікованого уявлення про владу.

З психологічної точки зору в процесі свого дозрівання дитина проходить три фази когнітивно-морального розвитку. На доконвенціональному рівні виявляється егоцентризм, а потім індивідуалізм. На конвенціональному рівні усвідомлюється зв'язок індивідуума із суспільством. На постконвенціональному рівні виробляється моральна оцінка, що дозволяє інтегруватися в суспільство і критикувати його.

Отже, із самого раннього віку людина випробує вплив процесу соціалізації, що тим ефективніше, ніж вільніше його поле діяльності. Дитина відкриває для себе роль влади; у родині і школі - це батько, мати, вчитель; він на досвіді довідається про конфлікти і способи їхнього дозволу; він вчиться коритися або повставати; намагається прилучитися до норм функціонування тієї групи, який належить чи відходить від неї. Цей своєрідний “дополітичний” досвід поповнюється зростаючою інформацією про історію його країни, про політичних діячів, про активні періоди політичного життя. Політична соціалізація рухається різними шляхами, залежно від соціокультурного середовища (системи), належності до того чи

іншого покоління, класовій приналежності і навіть анкетних даних індивідуума. Під впливом настроїв і поглядів, що переважають у родині, політичні переваги, норми, цінності “закладаються” часто на все життя, відрізняються стійкістю.

12.3. Інститути політичної соціалізації

Значна частина політичного виховання і навчання дітей триває в школі, період проходження в який складає вторинний етап політичної соціалізації. За цей час відбувається вивчення і засвоєння учнями основних загальноприйнятих політичних цінностей і поглядів, одержання ними початкового досвіду соціальної практики, особливо через участь у діяльності молодіжних організацій. Черговий етап політичної соціалізації припадає на вік від 16 до 30 років. Вступаючи в цей період свого розвитку, молоді люди одержують право брати участь у виборах і бути обраними в різні представницькі органи, що впливає на їхнє відношення до політики. Вони також одержують більш глибокі пізнання в галузі політики завдяки навчанню в інституті, наступній професійній діяльності та т. ін.

Політична соціалізація продовжується й у зрілому віці. На їхнє політичне поведження, крім загальних факторів, значною мірою впливають життєвий досвід, наявність дітей, політичні орієнтації, що вже устоялися. Вони можуть глибоко розуміти мінливі і суперечливі суспільні події, корегувати свої політичні погляди і поведження.

Фактори, що соціалізують, впливають і на людей пенсійного віку. Деякі з них починають жвавіше, чим колись, цікавитися політичними подіями. Багато пенсіонерів одержують визначене задоволення від можливості хоча б мінімальної участі в суспільному житті, передачі свого політичного, життєвого досвіду молоді.

У процесі політичної соціалізації зростає роль засобів масової інформації. Сучасні ЗМІ здатні впливати на максимальне число

людей у короткий проміжок часу. У відомому сенсі ЗМІ — найкоротший шлях політичної соціалізації.

У політичній соціалізації важливі всі складові, усі посередники. В різних країнах ці посередники можуть розрізнятися за ступенем впливу на даний процес. Так, скрізь спостерігається тенденція до підвищення ролі телебачення і комп'ютерних технологій у політичній соціалізації.

12.4. Типи і моделі політичної соціалізації

Типи і моделі політичної соціалізації: гармонійний тип політичної соціалізації характеризується психологічно нормальними відносинами людини з інститутами влади, що породжують його раціональне і поважне відношення до правопорядку, держави, своїх цивільних обов'язках; *гегемоністський тип* характеризується негативним відношенням людини до будь-якої соціальної і політичної систем, крім “своєї”; *плюралістичний тип* - визнання людиною рівноправності з іншими громадянами, їхніх прав і свобод і характеризуючий його здатність змінювати свої політичні пристрасті, переходити до інших ціннісних орієнтирів; *конфліктний тип*, що формується на основі міжгрупової боротьби і протистояння взаємозалежних інтересів і тому вбачає мету власної політизації в збереженні лояльності до своєї групи і її підтримки.

Результатом політичної соціалізації є визначена структура особистості, політичні цінності якої є стійкими елементами, що трансформуються в переконання й настанови. У людині споконвічно не закладені ні консервативні, ні демократичні, ні ліберальні, ні анархістські погляди. Вони формуються протягом тривалого процесу під впливом розглянутих вище факторів. При цьому визначальну роль грає безпосередній життєвий і політичний досвід громадянина, що дозволяє йому зіставити пропоновані різними посередниками й агентами політичні теорії і концепції з відповідними життєвими реаліями.

Особистість може стати справжнім суб'єктом політичних відносин лише в демократичному суспільстві, де людині надані широкі політичні права, свободи і можливості для задоволення своїх політичних потреб. Політична демократія - це найважливіша політико-юридична передумова суб'єктності особистості, що створює формальні умови для розкриття політичних потенцій кожного громадянина. При цьому важливе значення мають знання людей про політику, їхній політичний досвід, орієнтації, вміння організуватися.

У цілому, перетворенню індивіда у свідомий і активний суб'єкт політики сприяє така система політичної соціалізації, що не тільки надає йому мотивації до активності і створює можливості участі в політичному житті, але й одночасно з цим забезпечує індивіда необхідними знаннями і навичками практичної діяльності, формуючи в нього здатності до розуміння політичної дійсності і самовизначення в ній на основі адекватного відношення до політичних реалій.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттю „*політична соціалізація*” та охарактеризуйте її форми та види.
2. Назвіть та охарактеризуйте основні інститути політичної соціалізації.
3. В чому полягають основні результати політичної соціалізації?

ТЕМА 13. ПОЛІТИКА І РЕЛІГІЯ

13.1. Релігія як чинник культурно-політичного життя суспільства

Проблема взаємозв'язку релігії та політики завжди вважалася актуальною. Поява таких яскравих і непрогнозованих феноменів, як “теорія визволення”, “моральна більшість” у США, релігійно-політичних рухів у Польщі, на Філіппінах і в низці ісламських країн в останній чверті ХХ ст., спонукали дослідників звернути увагу на цю проблему.

Релігія стає серйозним чинником політичного життя не тільки мусульманських країн, де іслам набирає виразні риси політичної доктрини, а й дедалі більшою мірою впливає на суспільно-політичні процеси країн Північної та Латинської Америки, Південно-Східної Азії та Східної Європи.

Наприкінці 90-х рр. ХХ ст. Інститут соціального розвитку ООН дійшов далекосяжного висновку, що “останні 20 років ознаменувалися відродженням впливу релігії на політику в багатьох регіонах світу. Точка зору, відповідно до якої поширення урбанізації, освіти, економічний розвиток, науковий раціоналізм і соціальна мобільність супроводжуватимуться суттєвим ослабленням соціально-політичних позицій релігії, виявилася не досить обґрунтованою”.

Сьогодні, спочатку обережно, а потім дедалі впевніше говорять, що “алергічна дитина” західної цивілізації, а саме - відмежування релігії від політики міжнародної, теж має “переріст” в релігійно-міжнародні відносини. Все частіше говорять про крах ідеологій минулого століття - комунізму, фашизму, соціал-демократії, анархізму і про “велике повернення” релігії.

Тим часом змістовний зв'язок між релігією та політикою протягом двох останніх століть змінився принципово. Релігія перестала бути священним знаряддям виправдання влади й

божественною санкцією здійснюваної нею політики. Влада, стаючи все автономнішою, сприяє розриву політики і релігії. Але це розрив у старому розумінні.

В європейському контексті - *християнство* дедалі менше виступає у вигляді структур і інституцій, організованих за образом і подобою політичної влади. Християнство демократизується, воно знає, що Бог не лише караючий, а й люблячий, і прагне вирватися з рівня страху на рівень розуміючої віри.

13.2. Держава та церква: основні моделі взаємодії

Ще позаминулого століття деякі християни почали усвідомлювати, що умови, у яких церква вже не забезпечує монархії сакральну легітимність і виводить її права та обов'язки з божественних повелінь, декламує інші форми християнської участі в політиці.

Для католиків початком розвитку таких форм стає енцикліка Римського Папи Льва XIII *Regum Novarum* (1891), де визначається реальність соціально-політичної боротьби і порушується проблема здорової соціальної політики. Духівництво й миряни починають брати активну участь у суспільно-політичних рухах, розвиваються християнські профспілки, а згодом і партії, надзвичайно швидко прогресує соціальна католицька думка. Після II Ватиканського собору, що приділив особливу увагу природі і цілям політичного суспільства, відносинам між політичним суспільством і церквою, система поглядів католицької церкви на взаємовідносини між релігією та політикою набирає сучасного вигляду.

Цілком визначеною стає також концепція ставлення до політичних партій, яка базується на *чотирьох основних принципах*:

1) партії не повинні висувати католикам умовою вступу до своїх лав компроміси в царині совісті; при цьому католицькі політичні партії розглядаються як більш близькі до християнства і церкви;

2) якщо у певній країні немає партії, ворожої до католицької доктрини й моральних принципів, католики вільні приєднатися до будь-якої з них;

3) якщо політична партія відстоює принципи, що суперечать католицькому віровченню й моральним принципам, католикам забороняється брати участь у її діяльності й голосувати за неї;

4) якщо платформи всіх існуючих партій вочевидь суперечать католицькій віросповідальній і моральній доктринам, католики можуть об'єднатися у власну політичну партію або сформувати партію в союзі з іншими християнами.

Ця партія повинна бути неконфесійною чи клерикальною, а політичною, відповідальною за добробут, духовне і моральне здоров'я всієї нації. Те, що вона називається християнською, означає не церковну належність, а сповідування партією християнських принципів. “Ми належимо до людей, казав у середині минулого століття від імені християн нобелівський лауреат Ф. Моріак, - котрих любов до Христа і надія на прихід Його царства не відмежували від переживань людства, від повсякденних дій, що називаються політикою”.

Загалом католицьке розуміння взаємовідносин між християнством і політикою можна визначити як заклик до активних, навіть наступальних акцій християн у соціально-політичній сфері, де християни покликані діяти відповідно зі своїми релігійними переконаннями й уявленнями про справедливість та загальне благо.

Православна богословська та соціальна думка також давно, глибоко та наполегливо шукала християнські виправдані принципи взаємин християнства і політики. Після 1917 р. ця дискусія стала неможливою, позаяк вимушено звелася до обговорення проблеми виживання церкви під натиском тоталітарної держави. Вона відновилася лише наприкінці 80-х рр. ХХ ст.

З усіх відомих релігій лише *іслам* з самого початку виникнення став ідеологічним і політичним обґрунтуванням створення соціально-економічного і державного ладу. Всі органи керування, що здійснюють функції державної влади і права в так званих мусульманських державах, санкціонувалися ісламськими (шаріатськими) законами. („Дар-уль-Ислам” - Країна, Будинок Ісламу).

За традицією ісламу, люди не створюють закони, а застосовують божественні закони на практиці. Вільна від релігії юриспруденція неприйнятна для мусульманства. Влада може бути виконавчою, але не законодавчою, таким чином, не може бути між ними протиріч. Тому можна говорити, що Коран - конституція мусульманських країн.

Соціальна доктрина ісламу розглядає державний лад як установлений Аллахом, і приватну власність оголошує недоторканою.

З огляду на величезні соціально-політичні зміни, що відбуваються у світі, мусульманські ідеологи намагаються показати, що іслам є важливим стимулятором будівництва справедливого державного ладу. Його зміст зводиться в остаточному підсумку до того, що на основі навчання ісламу про державу, політику, економіку, право робляться спроби створити тип держави, відмінний від західного.

Політична доктрина ісламу, що походить від шаріату, містить ще один принцип - заперечення передачі влади в спадщину чи її придбання. Умови обрання правителя мають включати такі основні моменти:

- а) він повинен бути обраний народом;
- б) одержати моральну санкцію більшості віруючих.

Практика показує, що надмірне використання класичних ісламських догматів сприяє виникненню вкрай консервативних течій

в ісламі. Саме вони служать теоретичною базою ісламського максималізму і заважають розвитку спокійного ліберального релігійного раціоналізму в мусульманських країнах. Але в основі будь-якої доктрини ісламської користі лежить ідея єдності духовної і світської влади, тому держава світського типу завжди буде знаходитися в руслі ісламу.

Таким чином, взаємовплив політики й основних світових релігій є незаперечним. Цей зв'язок дуже мобільний, підданий щоденним змінам, вплив політики на релігію дуже часто приводить до кон'юнктурних змін у самій церкві.

13.3. Державно-церковні відносини в Україні

Державно-церковні відносини в Україні можуть бути розглянуті в ряді питань:

- законодавче забезпечення діяльності релігійних організацій;
- дотримання існуючого законодавства; визначення суб'єктів правових відносин; повернення культових будівель;
- упереджене ставлення місцевої влади до певних деномінацій;
- присутність церкви у школі та армії;
- питання статусу релігійних навчальних закладів;
- неорелігії у соціально-депресивній атмосфері України;
- надання контролюючих функцій органам державної влади (Держкомрелігії);
- визначення відповідних вихідних днів.

Церкві знову запропонували відчутти себе “інститутом громадянського суспільства”, але діалог церкви, насамперед усього православного, та держави є утопічним. Церква відстоює своє незаперечне право оперувати власними категоріями, які не завжди розуміють світські особи, причетні до політики.

Взаємини церкви та релігії в історії набували вкрай різноманітних форм: теократичні монархії, де влада і релігія злиті воедино, демократичні держави, де принципом взаємодії церкви і держави стає їхня автономність, а одним з головних прав особистості стає право сповідати будь-яку релігію чи бути атеїстом. ХХ ст. з його тоталітарними режимами породило і таку дивовижну форму взаємин як примусовий атеїзм, що став державним світоглядом, обов'язковим для всіх громадян.

Розглядати взаємини політики і релігії дуже складно, там не існує абстрактних держав і народів і „релігії взагалі”. Ми зробили лише скромну спробу показати наявність взаємозв'язку і взаємовпливу.

Питання для самоперевірки

1. Як Ви вважаєте, автономність церкви і держави благо для релігії і політики?
2. Яка Ваша думка про зв'язок ісламу з міжнародним тероризмом?
3. У чому причини розколу православ'я в Україні?

ТЕМА 14. МИСТЕЦТВО В ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА

14.1. Література та культурно-політичний розвиток

Мистецтво - невід'ємна складова поняття культури. Згідно з системним підходом, кожне суспільство складається з певної кількості підсистем (сфер): економічної, правової, духовної, політичної. Усі ці підсистеми характеризуються притаманними лише їм структурою, функціями, цінностями, нормами, цілями тощо. Кожна з підсистем людського суспільства може зберігати життєздатність і функціонувати лише за умови, що всі інші бездоганно чи хоча б задовільно виконуватимуть свої функції. Отже, *культура, як сфера духовного життя людей тісно пов'язана з політикою, економікою, правом.*

Сьогодні саме культура перетворюється на фактор, який стрімко змінює навколишнє середовище. Культура і мистецтво є невичерпним джерелом соціальних перетворень та інновацій.

В історії людства можна відокремити епохи, коли соціально-політичний розвиток був уповільнений, ледве відчутний (Стародавній Китай, Стародавній Єгипет тощо). Починаючи з ХІХ ст., коли в різних країнах світу соціальні революції безперервно змінювали одна одну, на людину обрушився каскад змін. Це призвело до того, що, починаючи з ХХ ст., відбувся розрив соціального та культурного циклів. Темпи культурних змін стали значно прискореними. Сьогодні протягом життя одного покоління можуть по черзі змінитися декілька культурних епох. Планування нововведень у політичній, економічній, соціальній сферах неможливо без врахування позначеного феномену. Таким чином, культура, мистецтво, література, сьогодні набувають статусу найважливіших факторів соціально-політичних процесів.

Роль літератури у соціально-політичному житті суспільства у всі часи історії людства була надзвичайно вагомою.

Література - (лат. *Lit(t)eratura*, буквально - *написане*), твори писемності, які мають суспільне значення. Частіше під літературою розуміють художню літературну продукцію. Саме у цьому значенні література є явищем мистецтва (“мистецтво слова”). *Література естетично виражає суспільну свідомість і формує її.*

Інструментом літератури виступає мова. Мова стала одним з вирішальних чинників процесу етногенезу. Будь-яка форма, будь-який вияв культури так або інакше пов'язані з етносом, бо поширені серед одного, багатьох або всіх етносів. Механізм існування етнічних спільнот усіх тинів, їхня просторова стабільність, часова спадкоємність, спираються головним чином на зв'язки, які загалом можна назвати інформаційними. На відміну від генетичної інформації, яка передається в генній формі, культурні інформаційні зв'язки існують у вигляді різних форм комунікацій.

Особливо важливими для людей є мовні комунікації у формі наслідування, які вимагають тісного контакту у просторі й часі. Крім цієї інформації в синхронному (горизонтальному) плані існує ще інформація в діахронному (вертикальному) плані. Це вся культурна традиція народу, його спадщина, що передається з покоління в покоління в мовній (усній або письмово-літературній), а також матеріальній і поведінковій культурі.

Умовою поступового формування етносів була щільність інформації як у синхронному, так і в діахронному плані. Комунікації у первісних колективах засновані на взаєморозумінні усної мови для всіх їхніх членів. За відсутності писемності синхронні інформаційні зв'язки були щільнішими в межах локальних груп, а загальноплемінна й міжплемінна інформація передавалася вряди-годи. Лише з появою соціально розширеного суспільства та з виникненням *писемності* зросла й інтенсивність комунікації. Саме в цей період формуються стародавні народності. Процес етногенезу на цьому не

зупиняється, він триває протягом усієї первісної, а також давньої і ранньосередньовічної історії, але інтенсивність його зменшується.

Отже, *поява мови належить до найважливіших феноменів культури.*

Майже кожне слово у свідомості первісної людини володіло великою силою. Назвати ім'я людини, звіра, духу вже значило позвати його. В магічних ритуалах, заклинаннях слово визначало сутність явищ та речей.

Художня література як різновид мистецтва виникає на ґрунті усної *народної творчості*, шляхом усвідомлення ролі особистості в історичному процесі. Властивості художньої мови, що відрізняють її від звичайної, не є випадковими. Колись вони мали цілком практичне значення: образні речення, повтори, ритм допомагали легше запам'ятати зміст міфів, легенд, молитов тощо. Так, ще при своєму зародженні художнє слово стало знаряддям колективної пам'яті.

Водночас одним з головних джерел як художньої літератури, так і колективної свідомості виступає *міфологія*. Невипадково, генезис суспільної свідомості проходив у руслі поступової раціоналізації первісних міфологічних уявлень. У своєму виникненні *політична свідомість та політична культура* повсюди у стародавніх народів на Сході та Заході сходять до міфологічних витоків та оперує міфологічними уявленнями про місце людини у світі. Згідно з міфами космос, на відміну від хаосу, є впорядкованим присутністю та зусиллями богів. Земні порядки (в тому числі і порядок людських стосунків) є часткою (і наслідком) загальносвітового, космічного порядку. Одна з головних ідей і тем стародавніх міфів - *божественне першоджерело існуючих соціальних та політико-правових порядків*. Різноманітні версії зв'язку земного та божественного на свій лад віддзеркалюють своєрідність того соціально-

політичного устрою та порядків, що фіксуються у міфі, та надають їм світоглядне виправдання.

Таким чином, міфологічна версія божественного походження земної влади і порядку виконує роль загальнообов'язкової моделі та водночас панівної ідеології, яка не має конкуренції.

Посередництво між світом людей та світом богів взяли на себе жерці. Саме ця соціальна група у країнах Стародавнього Сходу виконувала роль носія інформації, знань, стояла у витоків писемності. Жерці та пророки займали панівне місце у соціально-політичній системі перших держав в історії людства. В деяких з них, наприклад у Месопотамії, функцію верховного жерця виконував правитель. Пророк - це той, устами якого Бог чи боги говорять з народом. Слово пророка - незвичайне, воно спирається на засоби, вироблені ще у давні часи шаманами, чаклунами, магами. Не випадково, поет та письменник, яким його уявляє європейська культура, зберігає в собі риси чаклуна і пророка.

Величезний стрибок у розвитку культури зумовило виникнення *писемності*, яка, фіксуючи розвиток культури у часі і просторі, робить її досягнення незворотними. Писемність пройшла досить довгий шлях розвитку і заклала підвалини для багатьох культурних надбань, зокрема у сфері мистецтва слова.

На час появи писемності мистецтво слова пройшло довгий та складний шлях, який схематично виглядає так: міф - казка - епос.

Перші писемні літературні пам'ятки - єгипетські та шумерські - датуються III тис. до н.е. У II тис. до н.е. почали свій шлях індуська та китайська літератури, на початку I тисячоліття - єврейська та іранська. Давньо-східні тексти, які сьогодні сприймаються як літературні, були або часткою богослужіння, або державними документами, або використовувались при навчанні. Література Стародавнього Єгипту, Ассирії, Вавилону - це література школи і храму. Давньо-китайська та давньо-індуська літератури невіддільні

від філософії. Давньоєврейська література стала основою європейської та мусульманської культур.

Література античної Греції була так чи інакше пов'язана з міфом. Епос - найбільш ранній жанр давньогрецької літератури. У класичну епоху, коли життя зосередилося у полісах, кожний з яких був окремою державою зі своєю системою правління, армією тощо, на людину було накладено суворі та певні обов'язки. Усі вільні громадяни полісу обов'язково повинні були брати участь у політичному та громадському житті. Виникає протиріччя між особистим та спільним. Так в Античній Греції зароджується драма.

Починаючи з III ст. до н. е., із завоювань Олександра Македонського, грецька культура стає домінуючою на території Середземномор'я. Заслуга римлян полягає у відкритті, що література не є замкненою у тій мові, на якій вона написана. Саме це відкриття і зробило можливою європейську літературу, точніше національні літератури європейських країн, що виникали на зразок античної. У бурхливий період громадянських війн та становлення імперії у Римі розквітає політична публіцистика. З посиленням імперських тенденцій та виникненням культу особистості римських імператорів пов'язаний розвиток історичної літератури, поезії, сатири.

На межі старої і нової ери античне суспільство переживало глибоку духовну кризу. Після перемоги християнства та загибелі імперії римська література стала головною охоронницею усієї античної культури у Європі. Латинська мова стала спільною у середньовічній та ренесансній Європі.

Християнство - це фундамент, на якому підноситься будинок цивілізації Середньовіччя. Церква панувала у сфері духовного життя суспільства практично безроздільно. В руках служителів церкви політика, право, мистецтво та література залишались прикладними галузями теології. Тому не випадково, що тривалий час література середньовічного Заходу була клерикальною. Пізніше, у XI—XIII ст.,

коли розвиток феодальних відносин вступив у нову добу, сформувалася лицарська література. У XII-XIII ст., слідом за піднесенням міст, виникла міська література, яка віддзеркалювала погляди ремісників та торговців. Таким чином, літературний процес середньовіччя відображає соціально-політичні зміни, боротьбу між папством та феодалами (в першу чергу монархами) за панівне місце у суспільстві.

У добу Ренесансу головні зміни проходили у сфері свідомості, освіти та творчості. В межах старого світу народжувалася нова людина. Історія людських справ стає головною мірою часу. Якщо раніше поширеними були твори з теми “Про презирство до світу”, то з часом їх змінюють трактати іншого змісту - “Про гідність людини”. Центр Всесвіту зміщується в умах у напрямку особистості. Ідея антропоцентризму є центральною у творі “Володарі” Н. Макіавеллі. Ідеальний правитель - це могутня, всевладна людина, яка панує над світом та над власною долею. Для Макіавеллі буття - це соціум, а Бог у цьому бутті - Володар. Політика стає засобом вияву свободи особистості. Стихія мовної творчості - це справжня стихія гуманізму Відродження. Жанрами, у яких виразила себе гуманістична та натурфілософська ренесансна свідомість є новела та сонет. Ренесансний роман зміщує події та точку зору на них із героїчного минулого у буденне сьогодення, що надає йому трагічного або трагікомічного звучання. Утопічна віра героя співвідноситься з досвідом реальності (Дон Кіхот, Гамлет). В епоху Ренесансу з'являються перші гуманістичні соціальні утопії (Мор, Кампанелла). Однак, народившись з мрією про моральну гідність людини, про гармонію особистості та суспільства, епоха закінчується розчаруванням. Народжується новий жанр - *есе*, закладаються традиції інтелектуальної прози.

Невирішені трагічні протиріччя, що бачили літератори пізнього Ренесансу, у XVII ст. набули перспективи позитивних

рішень. У межах ідеології абсолютизму герой літературних творів знайшов певний громадянський та етичний ідеал. Однак пізніше, у середині XVII ст., все чіткіше виявлялося протиріччя між дворянською державою та суспільством. Гуманістичний ідеал вже не міг виражатися у виконанні обов'язку перед державою, він отримав перш за все етичну форму. Так, головним змістом драми XVII ст. стає розкриття внутрішнього світу героя (Расін, Корнель).

Доба переходу від феодалізму до капіталізму пройшла під знаком Просвітництва, яке було зумовлено наступними ідеологемами: установа "царства розуму", шляхом утворення суспільного договору; політична свобода; громадянська рівність. Процес генезису капіталізму, започаткований успіхом буржуазних революцій у Голландії та Англії, набув необоротного характеру, став визначальним чинником у подальшому розвитку європейської культури. Суспільним героєм проголошується "громадянин" - ідеалізований буржуа, який може поступатися особистими інтересами заради загального блага. Прагнення дійсно відповідати ідеалу стало родючим ґрунтом для конфліктів між почуттям і розумом, пристрастями та обов'язками. Перемагає раціоналізм, що ставить індивіда над суспільством, яке жорстко підпорядковується його волі й розуму. Так народжується концепція "волі до життя". Письменників доби Просвітництва поєднувало прагнення наблизити літературу до життя, зробити її дієвим чинником формування суспільної моралі. Подеколи література розглядалася як поле конструювання суспільно-політичного ідеалу (Вольтер, Руссо, Дідро тощо). Тому література Просвітництва мала публіцистичний характер, несла високі громадянські ідеали, пафос ствердження позитивного героя. Серед жанрів провідну роль відіграють сатиричний і сімейно-побутовий роман, "роман виховання", філософська повість,

сатирико-моралістичне есе, драма. В цілому творчість письменників-класицистів тісно пов'язана з поточним політичним життям в країні.

Починаючи з ХІХ ст. в багатьох країнах Європи література займає домінуюче місце серед мистецтв. ХІХ ст. - це епоха розвитку промисловості, буржуазної держави, наукового прогресу, нової системи цінностей. У ХІХ ст. склалася світова система капіталістичного господарства, світового ринку. Вперше з'являється розуміння суспільства як певного цілісного організму, формується так звана масова культура. Орієнтирами культури, домінантами суспільної свідомості стають користь, добробут, комфорт. Надії та страх, прогрес цивілізації та регрес культури, романтичний герой та маленька кумедна людина, романтизм і песимізм - ось ведучі мотиви літературних творів ХІХ ст. Ведучими літературними стилями епохи виступають романтизм (Скотт, Байрон, Гюго), критичний реалізм (Стендаль, Бальзак, Діккенс, Гоголь, Достоевський, Толстой). Особливе місце займає література у соціально-політичному житті. Починаючи з епохи романтизму поет бере на себе місію громадянина та пророка.

Головна тема літератури ХІХ ст. - конфлікт духовного та матеріального, який приводить до розлому внутрішнього світу людини. Страхом проникнута вся західноєвропейська література кінця ХІХ ст. На межі ХІХ-ХХ ст. спостерігаються три тенденції культури. Перша - розвиток прогресу, зростання цивілізованості, які сприяють мілітаризації політики. Це світ людини - тирана. Друга - страх від вбивства Бога, страх від самопочуття себе Богом, страх від вседозволеності. Це - світ переляканої людини. Третя - це світ абсурду, гри, в якій ідея перетворюється на свою протилежність. Це світ людини - гравця, заснований на мовних логічних конструкціях. Абсурд стає головною рисою культури ХХ ст. Письменник ХХ ст. звертає свій погляд не на навколишню реальність, а у внутрішній

світ, який людина відтворює сама. Серед жанрів домінують поезія та інтелектуальний роман.

Величезні можливості слова у віддзеркаленні та виразі внутрішнього світу людини дозволяють відтворювати картини ідейних суперечностей, соціальних та політичних конфліктів, боротьбу моральних та політичних принципів.

Які функції виконує література у суспільстві? По-перше, література є джерелом інформації. І хоч художня література створюється звичайно не з метою повідомлення інформації, вона робить це часто з більшим успіхом, ніж наукова. В епоху реалізму літературу порівнювали з природною наукою, що вивчає взаємодію особистості та суспільства.

По-друге, література передає те, що не здатна наука передати емоційний досвід. Спираючись на фантазію читача, література змушує його відчувати і такі емоції, в яких доля йому відмовила. Література дає зразки поведінки, розширює межі духовного життя людини, дозволяє прожити не одне життя, а безліч. Література сприяє засвоєнню певної системи цінностей.

По-третє, література та мистецтво взагалі - це один із засобів освоєння світу. Якщо наука досліджує область фактів, то література - область оцінок та смислу. Нам потрібно знати не тільки “що” існує, але й “навіщо”, а також “добре це чи погано”.

Література споріднена людині. Вона спирається на такі людські властивості, як фантазія, здатність створювати образи у своєї свідомості, вміння передавати ці образи іншим. Тому немає суспільства, у якого б не виникло свого мистецтва, в тому числі й словесного. Однак література не тільки створюється суспільством. Вона й сама формує його. Будь-яке суспільство відрізняє “своїх” та “чужих”. Така єдність оцінок - одна з складових, що підтримують єдність суспільства. Не буде перебільшенням ствердження, що поняття Європи взагалі існує завдяки книгам.

Протягом століть європейці читали Біблію та античних класиків - ці книжки й об'єднали європейські етноси у єдину цивілізацію.

Література забезпечує й єдність будь-якої соціальної верстви. Цитати з класичної або сучасної поезії, Біблії або Корану, текстів пісень рок-груп або туристичного фольклору, з одного боку підказують нам, до якого прошарку належить співрозмовник, а з іншого, вказують на "своїх", на тих, хто може розпізнати цитату.

Таким чином, література здатна формувати суспільство. Вона вміщає базові для даного суспільства уявлення про світ, про місце людини у Всесвіті, про добро та зло.

14.2. Роль мистецтва у становленні культури політичної діяльності. Зворотній зв'язок

Мистецтво - діяльність, яка естетично відображає реальність у художніх образах. Мистецтво - це особлива форма суспільної свідомості і водночас - віддзеркалення соціального буття. Призначення мистецтва - у задоволенні однієї з вищих потреб людини - художній, яка, в свою чергу, інтегрує інтелектуальні, емоційні, моральні, естетичні потреби. Мистецтво як практично-духовний спосіб освоєння реальності органічно поєднує в собі пізнання і оцінку, відтворення і прогностичне моделювання, ідеальне і реальне, суттєво впливаючи на свідомість та життєву практику особистості.

Мистецтво супроводжує всю історію людства. Для первісної людини мистецтво водночас було й актом пізнання, й магічним обрядом, й вихованням трудових навичок, й засобом згуртування колективу. Мистецтво, таким чином, старше за землеробство, науку, державу.

З виникненням перших цивілізацій, з зародженням державної форми суспільного устрою роль мистецтва не тільки не зменшується, а, навпаки, починається його розквіт. Єгипет вперше

дав світу монументальну кам'яну архітектуру. Піраміди свідчать про чітку організацію давньоєгипетського суспільства, що дало змогу збудувати ці гігантські штучні холми лише за час життя одного правителя. Головною особливістю мистецтва Давнього Єгипту є те, що воно було примушене обслуговувати потреби релігії та влади. Мистецтво встало на службу інтересам владної верхівки. Архітектурні споруди та монументальна скульптура прославляла царів та аристократію. Як наслідок, строга канонічність стала головним гальмом у подальшому розвитку єгипетського мистецтва.

Зовсім інакшу роль виконували образотворче мистецтво та архітектура в античній Греції. Провідні тенденції культурного розвитку Еллади: від всееллінської солідарності, демократизму до полісної самосвідомості вільного громадянина, знайшли адекватне втілення у різних сферах та формах культурної діяльності. Так, Новий Акрополь став утіленням нового суспільного й художнього ідеалу еллінського світу. Розвиток архітектури Греції завжди супроводжувався розвитком скульптури. Адже скульптурність найточніше відповідала змісту давньогрецького світосприймання. В замкненому, цілісному й самовпорядкованому космосі античних греків дуже великого значення набуває все наочне та статуарне на противагу надмірному й безмежному. Закони й гармонія макрокосму, що втіленні в гармонії та законовідповідальності мікркосму людської істоти - це і є грецька антична скульптура.

Держава-поліс періоду класики пильно дбала про культурне життя своїх громадян. Афіни класичної пори - це місце, де мистецтво, філософія, наука стали невіддільним компонентом повсякденного і політичного життя. Політика стала життєвим обов'язком кожного громадянина.

Мистецтво доби еллінізму, коли грецький поліс, втративши свої головні засади (економічну незалежність, політичну свободу, самоврядування) перетворюється на звичайну адміністративну

одиницю, яка цілком залежить від центральної влади, характеризують світськість (адже найбільшими замовниками були царі і багатії), патетика (адже вони вимагали уславлення), інтерес до побутових тем. Видатними пам'ятками архітектури стають не тільки нові культові споруди, а й самі новозбудовані міста: Олександрія, Антіохія та ін. Вони виникли як осередки нової греко-македонської державної влади. Особливого значення набувають житлове й цивільне будівництво. В елліністичній скульптурі переважає патетичний стиль.

У цілому культурне процвітання елліністичного світу постійно супроводжувалося ознаками кризи та занепаду. Вичерпувалися традиційні засади грецького соціуму. На історичну арену виходила нова сила - Рим. На розвиток давньоримської культури вирішальний вплив мали давньогрецькі зразки; поляризації суспільства; виникнення й поширення християнства. У республіканський період, коли йде процес становлення римської культури, складаються основні типи римської архітектури. Військові споруди, дороги, мости та акведуки свідчать про розквіт інженерної думки. При становленні імперії, а також у процесі перетворення імперії у єдину систему, наймасовішою й найрадикальнішою формою романізації стає заснування нових міст. Імператорський період в історії Риму - період розквіту мистецтва містобудівництва. Втіленням могутності та історичного значення імператорського Риму стали тріумфальні споруди, що прославляли воєнні перемоги. Винаходом римлян вважається особливий тип амфітеатру, який вмщав до 50 тис. глядачів (Колізей). Однак культура імперії поступово перетворювалася на культуру еліти й була свідомо орієнтована на вузьке коло освічених та пов'язаних з правлячою верхівкою людей. Оскільки офіційна державність позбавляється суспільного змісту, його набували організаційні форми повсякденності, такі як колегії. Серед художніх надбань Риму майже перше місце посідає

скульптурний портрет, в якому виявився особливий інтерес до проблеми особистості та її долі, уявлення про конкретно-історичний характер рядової людини - громадянина Римської держави, що усвідомлює своє значення як самоцінної особистості. З III ст. н.е. починається криза античної культури. Римська імперія ще існує, однак з прийняттям християнства антична культура поступово зживає себе. Вже у II ст. починається певний перехід до культури середньовіччя.

Найважливішою особливістю середньовічної культури є світогляд, заснований на християнській вірі. Доля мистецтва у епоху Середньовіччя досить складна й драматична. Спочатку мистецтво взагалі виходило за межі християнської культури, а згодом монахи надали йому значення як Біблії для неписьменних. Головна функція мистецтва - тлумачення та ілюстрація біблейських сюжетів. Однак мистецтво не може виконувати тільки прикладну роль, тому поступово сформувалося нове його розуміння - створення й відображення внутрішнього духовного простору людини, світу та Бога. Середньовіччя стає добою розквіту храмової архітектури, живопису.

Образотворче мистецтво займає домінуюче місце у культурному просторі епохи Відродження. Художники Ренесансу надають особливе значення досягненню максимальної точності та чіткості зображення. Все чіткіше виявляється психологічний момент живописних персонажів. Більшість сюжетів взято із Біблії, але вони повинні показати, що глибини біблейських тем доступні кожному, і що саме у почутті неземного прихована повнота світобуття. Якщо італійський Ренесанс пройшов під знаком антропоцентризму та гуманізму, то Північне Відродження своїм розквітом завдячує ідеям реформації. Через політичні та релігійні мотиви в мистецтві Північного Відродження переважає етична складова, а естетичні елементи відіграють меншу роль, ніж в італійському. Для італійців

людина - героїчна особистість, піднесена на п'єдестал. Художники Півночі зображають людину у звичайних умовах. Звідси - жанровий характер північного мистецтва доби Ренесансу. Суспільні та політичні протиріччя часів зламу феодальних структур зумовили трагічний, іноді вкрай песимістичний характер творів багатьох представників Північного Відродження (Босх, Дюрер, Грюневальд, Брейгель).

Реформація дає потужний поштовх виникненню буржуазної цивілізації і національних держав. Європа вступає в епоху буржуазних революцій. Мистецтво цієї пори логічно вписалося в контекст Просвітництва. В його естетичних вимогах і критеріях повно відображені антифеодальний пафос Просвітництва, його філософські, соціальні й моральні засади, своєрідне розуміння “природної людини”, природи, розуму. Всіх митців Просвітництва відрізняла активна суспільна позиція. Підґрунтями Просвітництва стає архітектура та образотворче мистецтво бароко й рококо. Їхній світський характер став звитяжним аргументом у боротьбі з мистецтвом релігійним. Чутливою до соціально-політичних змін виявилася *музика*. Композитори епохи Бароко (Гендель, Бах, Глюк, Гайдн, Моцарт) відобразили у своїх творах драматизм подій, бурхливі пристрасті, динамічний розвиток, різкі контрасти часу. У пошуках ідеалу людини, яка б відповідала новим реаліям, відбувається активне звернення до таких понять як духовна природа, довершеність, краса. Стилізація під античне мистецтво внесла в художню палітру героїзацію та романтизм. Уявлення про світле й розумне суспільство, обіцяне просвітителями, диктувало ідеал простий й піднесений. Розуміння простоти як виразу людської самодостатності утверджували реалістичні пошуки багатьох митців XVIII-XIX ст.

Культура першої половини XIX ст. - це епоха класики та романтизму. В середині століття новою тенденцією в мистецтві стає

реалізм. Завершується епоха повною зміною уявлення людини про своє місце у світі. Ідеї гуманізму перетворюються у свою протилежність. Ідея цілісності людини перед Богом перетворилася на відчуття могутності без Бога. Ідея Лютера про труд як найвищу форму покаяння перед Богом в ідею Маркса про труд перед суспільством. В XVIII-XIX ст. Бога намагалися замінити суспільством. В XX ст. Бога змінює людина-тиран.

Від революцій соціальних суспільство перейшло до революцій у мистецтві. Імпресіонізм стає революцією у живописі. Кардинально змінюється мета художника. Художник вже виступає не як простий майстер копіювання, але як мислитель, що сам створює свій світ. Експресіоністи йдуть далі, вже намагаються зобразити не тільки суб'єктивний погляд художника на реальність, а світ почуттів. Абстракціонізм, з його пошуками простору, перетворив світ у логічну загадку. Водночас тоталітарні режими 20-30 рр., повертають образотворче мистецтво до класичних канонів. Монументальна скульптура, живопис, графіка стають знаряддям ідеологічної пропаганди. Соціально-політичні реалії другої половини XX ст. відтворилися у тенденціях культури постмодернізму. *Постмодерн* - це почуття хаосу та руйнування культури, до якої людина так звикла. Постмодерн - це і час створення копій, і час зародження нових форм культури. Отже, пізнання, творення й спілкування є головними функціями мистецтва.

Процес пізнання світу невіддільний від особистості художника. Тому мистецтво є формою самопізнання людства. Але мистецтво не тільки пізнає. Воно ще й створює. Кожний художній твір - це певний матеріальний предмет. У цьому розумінні мистецтво - це ремесло, майстерність, а митець - майстер, ремісник. Однак художник звертається до публіки, він бажає бути почутим. Тому мистецтво - це спілкування, це обмін не тільки ідеями, але й почуттями. Отже, мистецтво володіє колосальною силою навіяння, є могутнім засобом

виховання, формування світосприймання, впливу на свідомість мас. Тому мистецтво завжди буде виконувати роль дійового чинника соціально-політичних процесів. Як частина художньої культури, мистецтво є стрижнем духовної культури в цілому. Воно є образним літописом та пам'яттю людства. Розвиваючись у взаємозв'язку із іншими, в тому числі й політичними, формами суспільної свідомості, мистецтво, в свою чергу, сприяє включенню особистості у суспільно-політичні процеси.

14.3. Вплив кіно та театру на культуру політичного життя суспільства

Театр - різновид мистецтва, в основі якого покладено художнє відображення життя, яке здійснюється через виконання акторами драматичного дійства. Театр - мистецтво синтетичне та колективне, це - і творчість, і виробництво.

Мистецтво сцени народилося у глибокій давнині. У різні часи змінювалися функції театру: від розваги до виховання та проповіді. Великі можливості театру по силі впливу на суспільну свідомість людства постійно експлуатувалися впродовж історії.

В античній Греції театр вважався державною справою. За організацію вистав відповідав архонт - вища посадова особа міста. Саме він надавав дозвіл на постановку певної п'єси.

В епоху середньовіччя театр визначали як *Theatrum Mundi*, що означало "світ у театрі". Сценічний простір розглядали як модель світу, де розігрується, повторюється таїнство творіння.

В епоху Відродження на театр були покладені завдання виправлення пороків. Через засудження низьких зразків натури та помилок суспільство спонукалося до гідного життя.

Високо цінувалося мистецтво сцени в добу Просвітництва. Завдання театру - очищення навів та заохочення добродетності. У XIX ст. театр розглядався як кафедра, як університет.

Під час тиранії та цензури театр стає не тільки кафедрою, але й трибуною. Саме зі сцени звучали заклики до свободи та опору. У роки революцій ХХ ст. з'явився лозунг “Мистецтво - зброя” (особливо популярний у 20-ті рр.). І театр почав виконувати ще одну функцію - пропагандистську.

Кращі театральні вистави завжди чутко реагували на історичні зміни. Театр є дзеркалом, у якому віддзеркалюються соціально-політичні процеси та людина. Однак митці театру - творці, і тому вони здатні не тільки зрозуміти сучасну ситуацію, але й передбачати майбутнє. В історії людства не одноразово здійснювалися пророцтва, що звучали зі сцени.

З появою **кіно** театру провіщали смерть. Але мистецтву, яке відтворюється у просторі й часі на очах у глядачів, суджено довге життя.

Поява кінематографу була зумовлена об'єктивними причинами. На межі ХІХ-ХХ ст. світ вступає у період кардинальних соціально-політичних змін. Процес урбанізації спричинив появу величезної аудиторії, яка потребувала доступних розваг. Театр і література, живопис і музика вимагали від “споживача” певної інтелектуальної підготовки, якою не володіла переважна більшість колишніх селян - теперішніх мешканців міст. Саме тому кіно стає наймасовішим з мистецтв. Масовість забезпечила йому життєздатність та динамізм розвитку.

Специфіку кіно як мистецтва складає його тісний зв'язок з розвитком техніки. З одного боку, її розвиток остаточно розширює можливості першого. З іншого, кіно стає галуззю промисловості і торгівлі.

Художні можливості кіно важко переоцінити. Завдяки поєднанню літератури, зображення й звуку, воно поєднує елементи інших видів мистецтв. Кінематографічний твір характеризує наочність, видовищність, доступність. За короткий строк

кіномистецтво пройшло великий шлях, збагатив свої виразні можливості.

Кіно володіє виключною силою впливу на широкі верстви населення. У витоків йому відводилася виключно розважальна функція. Однак, в країнах, де до влади прийшли тоталітарні режими, держава встановила монополію на кіновиробництво. Кіно перетворюється на знаряддя пропаганди, виховання, освіти. Невипадково, В. І. Ленін назвав кіно найважливішим із мистецтв. Водночас кіно виконує функцію опору системі. Так, поява видатних творів польського, чеського, угорського кіномистецтва припадає на роки панування у цих країнах комуністичної ідеології.

Отже, кіно віддзеркалює реалії соціально-політичних процесів і водночас формує масову свідомість.

Питання для самоперевірки

1. Які функції виконує мистецтво у житті людини та суспільства?
2. Чим відрізняються функції культури та образотворчого мистецтва у сфері формування суспільної свідомості?
3. Як тип політичного режиму впливає на модель відносин “митець - публіка” та “митець - влада”?

ТЕМА 15. НЕТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ ПОЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

15.1. Форми політичної діяльності та політичної поведінки

Найбільш поширені *форми політичної діяльності*: гегемонія, плюралізм, компроміс, консенсус, блок, спілка, конфронтація, політичний екстремізм, конфлікт, війна. Політичний конфлікт та війна, причинами яких частіше за все бувають політичні непорозуміння, не завжди можуть бути традиційними формами політичної діяльності. Вони скоріше є нетрадиційними, бо виникають лише тоді, коли всі інші форми вже вичерпані. Хоча з часом, коли людина звикає до всього нетрадиційного, воно стає традиційним.

Політичні конфлікти, як форма виявлення культурно-політичної кризи.

Політична культура суспільства впливає на засоби політичної поведінки. Це сукупність політичних цінностей норм, знань, емоцій, почуттів та зразків поведінки, від яких залежить стабільність соціуму та політичної системи.

Важливішою функцією політичної культури є формування у громадян лояльного відношення до влади. Успішне виконання цього завдання знижує імовірність гострих конфліктів в суспільстві.

За П. Сорокіним головним чинником соціального світу в суспільстві є наявність в даному суспільстві ціліснішої твердої системи основних цінностей і відповідних до них норм поведінки. Основні цінності мають гармоніювати з системою та між собою. Мінімум вбивств та насильства випадає на періоди загального впливу однієї системи цінностей. Стійка система цінностей спонукає більшість групи індивідів прийняти існуючу нерівність як законну.

Якщо в системі загальносуспільних цінностей починається дисбаланс, він приводить до суспільної та політичної криз, загострення яких може привести до соціальної революції.

Соціальна революція є результатом глибокої кризи ціннісно-нормативної системи суспільства. З виникненням ціннісної кризи починається трансформація політичних цінностей та норм, які існують в суспільстві. У наслідок цього вони (норми) не можуть забезпечувати легітимність існуючого політичного режиму. Значна частина громадян втрачає віру в його законність, звичку підкорятись його наказам та розпорядженням. Найбільш крайньою реакцією на кризу легітимності є політична відчуженість індивідів та груп.

Особистість відчуває конфлікт між своїми базисними політичними цінностями та цінностями політичної системи в умовах, коли система не ефективна в тому, щоб згладити цей конфлікт.

Деякі суб'єкти займають пасивну позицію, але деякі намагаються вирішити їх за допомогою політичної активності певним чином. Ця активність інколи виявляється в політичному радикалізмі або екстремізмі. Що, в свою чергу, виливається у політичний конфлікт. Прихильники останнього відчувають повну недовіру до політичної системи та норми поведінки, звертаються до різноманітних анти системних форм політичної діяльності.

Сьогодні існують *різноманітні погляди на природу конфлікту*. Виникли навіть декілька шкіл, які займаються вивченням цього феномену. У вивченні конфліктів можна виділити *два основних напрямки*:

а) функціоналізм - головна увага приділяється проблемі стабільності та стійкості (Е. Дюркгейм, Т. Парсон, Н. Смелзер);

б) *структуралізм* - *головне місце посідає* проблематика конфлікту, як пояснення більшості соціальних процесів та змін в суспільстві (К. Маркс, М. Вебер, Р. Дарендорф).

На думку Т. Парсона, кожне суспільство - відносно стійка добре інтегрована структура, кожен елемент суспільства має певну функцію, тобто вкладає щось у підтримку стійкості системи, функціонування соціальної структури ґрунтується на ціннісному консенсусі членів суспільства, яке забезпечує стабільність та інтеграцію. Якщо стабільність порушується, виникає конфлікт.

Р. Дарендорф вважає, що кожне суспільство змінюється в кожній своїй точці і в кожній точці проникнуте розбіжностями та конфліктом, кожен елемент суспільства робить свій внесок в його дезінтеграцію та зміни, кожне суспільство основане на тому, що одні члени суспільства примушують підкорятись інших. Хто може впоратись із конфліктом шляхом його визнання той бере під свій контроль ритм історії.

Англійський соціолог Е. Гіденс дає таку трактовку поняття конфлікт: під конфліктом мається на увазі реальна боротьба між діючими людьми чи групами, незважаючи на те, які витoki цієї боротьби, і засоби, які мобілізуються кожною з сторін.

О. Здравомислов, аналізуючи проблематику політичного конфлікту відмічає, що під ним треба розуміти постійно діючу форму боротьби за владу в конкретному суспільстві. На думку Б. Краснова конфлікт – це зіткнення протилежних інтересів, різного роду політичні ускладнення, боротьба ворожих по відношенню один до одного сторін. Дуже цікавою є точка зору О. Галкіна, який виділяє три типи інтересів, що детермінують конфліктну ситуацію: консервативна модель (зацікавленість в збереженні діючої політичної системи), конформістська модель (терпиме відношення

до суспільного строю, політичних інститутів та їхніх рішень), критична модель (в основі - негативне відношення до та сприйняття певного устрою, в тому числі політичної системи).

Л. Козер обґрунтував ідею позитивної функції конфлікту, який є своєрідним страхувальним клапаном системи, котрий дозволяє приводити соціальний організм до умов, що змінюються. Конфлікт за Козером - це боротьба за цінності та обмежені ресурси, статус та владу, у якій завданням опонента є нейтралізація, обмеження або знищення свого супротивника.

Існує ще одне визначення політичного конфлікту, яке, на нашу думку, є найбільш об'ємним та таким, що розкриває сутність цього явища: *політичний конфлікт - це засіб взаємодії сторін, коли їхні інтереси не збігаються. Він присутній, коли дві чи більше сторін відчують, що їх інтереси несумісні, при цьому вони виявляють ворожість, або переслідують свої інтереси діями, які шкодять іншим сторонам. У політичному конфлікті сторонами виступають політичні групи або держави.* Важливим компонентом політичного конфлікту є *боротьба за владу.*

Розрізняють *об'єктивні та суб'єктивні причини виникнення конфліктів:*

а) об'єктивні: *зниження рівню життя, демографічні зміни, матеріальний потенціал збройних сил;*

б) суб'єктивні: *етнонаціональний склад сторін, їхні світосприйняття. Дуже часто суб'єктивні фактори стають об'єктивними.*

Конфлікти поділяються за принципом інтересів, що зачеплені, а саме:

а) ресурси: *територія, гроші, джерела енергії;*

б) влада: розподілення функцій влади, контроль та участь в прийнятті політичних рішень;

в) ідентифікація: належить до культурних соціальних та політичних груп;

г) статус: віра або недовіра відносно того, що до групи або індивіда ставляться з достатньою повагою та поважають їхні традиції та громадянські позиції;

д) цінності: в системі виконавчої влади, релігії та ідеології.

Крім того, конфлікти поділяють на: **латентні** або **скриті** - коли конфлікт існує, але сторони не відчують несумісність інтересів; **проявлені** - коли нерозпізнані протилежні інтереси стають усвідомленими; **мирні** (без насильства, можуть мати позитивний характер, коли враховуються потреби сторін, регулюються за допомогою законів); **жорсткі** (коли виходять за рамки мирних).

Також політичні конфлікти розподіляють на **два стани: стихійні** (революція, анархія) та **упорядковані** або **інституалізовані** (що регулюються через загальні механізми, законодавчо або через вибори).

У сучасній конфліктології визначають **ступені напруженості** конфлікту: *гармонія, міцний мир, стабільний мир, нестабільний мир, криза, війна, постконфліктна криза, постконфліктний мир, стабільний мир*. Інколи ситуація відображує кілька стадій одночасно. Градація за стадіями має велике значення для встановлення та підтримки політичної гармонії.

Оскільки конфліктів, як складової частини суспільного життя неможливо уникнути, важливо впливати на них правильно, щоб вони приводили до прогресу, а не до деградації.

Велике значення має також вміння **розв'язувати** ці конфлікти. Одним з методів розв'язання є **консенсус**, або метод групового

прийняття рішень. Група дискутує, вносить поправки та доповнення доти коли кожен з учасників конфлікту не буде згоден з рішенням. Перевагою цього методу є те, що більшість не давить на меншість. Рішення вдовольняє інтереси всіх. Але при великих конфліктах, де багато принципових питань, де глибокі протиріччя та спостерігається загострення ситуації, більш ефективні невеликі диспути.

У світовій практиці існують інші *стратегії впливу на політичний конфлікт*:

- а) запобігання конфлікту шляхом дипломатичних переговорів;
- б) керування конфліктом, де головне - контроль над кризою;
- в) розв'язання - мирний взаємоприйнятний засіб повністю завершити або зменшити ступінь конфлікту;
- г) трансформація конфлікту, коли переглядається природа конфлікту.

15.2. Тероризм як форма політичної діяльності та боротьби

Проблему формування поняття „*тероризм*” до сих пір не вирішено. Деякі фахівці вважають, що „тероризм” не є поняттям, яке пов'язано з чітко визначеними і ясно ідентифікованими діями. Щодо іто слова „терор”, то воно запозичене з латини, де „terror” означає „страх”, „жах”. У своєму сучасному значенні поняття „терор” з'явилося наприкінці XVIII століття. Його понятійне оформлення належить до періоду Великої французької революції. Саме тоді діячі революції висунули гасло „Хай терор постане на порядку денному!”

З появою наприкінці XIX століття опозиційних організацій, що почали практикувати систематичні замахы на життя державних і політичних діячів, поняття „терор”, „тероризм” починають використовувати як характеристику специфічного виду політичної боротьби. Поняттям „тероризм” стали позначати діяльність

опозиційних організацій, що практикували тактику політичних вбивств, а поняття „терор” закріпилось за репресивними діями держави.

Протягом першої половини ХХ ст. тероризм стає обов'язковим компонентом будь-якого соціально-політичного або військового протистояння. Більш того, терористичні організації набувають значного впливу і ваги в політиці окремих країн і цілих регіонів. Сьогодні ми можемо спостерігати лише зростання політичної активності терористичних організацій. За даними ЦРУ, в період з 1968 по 1986 рр. у світі було скоєно 6714 акцій міжнародного тероризму. Якщо у 1970 р. теракти були скоєні у 48 країнах, у 1975 р. - в 57, у 1980 - в 76, а у 1981 році - в 91 країні. До 1995 р. тероризм охопив понад 100 країн світу, а кількість терактів наблизилась до 25000.

Проблему формування поняття „тероризм ” досі не вирішено. Крім того, тероризм має багато спільного з іншими формами соціального протесту і насильства: агресією, збройною боротьбою, військовими конфліктами різного ступеня інтенсивності, партизанськими війнами, диверсіями.

Тому цілком зрозумілою є велика кількість визначень тероризму, яка існує в сучасній політичній науці. Українські дослідники О. Змієвський та В. Тарабрін визначають, що поняття тероризму дуже складне та багатопланове. Воно торкається психологічних, історичних, правових та інших суспільних проблем. Невипадково міжнародному співтовариству досі не вдалося виробити загальноприйнятого юридичного визначення цієї проблеми, хоча сутнісне наповнення цього феномену для всіх зрозуміле.

Тероризм - це метод впливу шляхом здійснення теракту задля досягнення певних цілей, за якого жертва теракту не є об'єктом даного методу впливу.

У підготовленій в 1986 р. доповіді групи боротьби з тероризмом при віце-президенті США наводиться таке визначення даного феномену. Логічна схема визначень тероризму є вкрай простою. Вона, як правило, конструюється із суб'єкта тероризму; насильства як засобу впливу; об'єкта; мети, що переслідує об'єкт. У розширеному варіанті у визначенні з'являються додаткові елементи, і його логічна схема виглядає так: суб'єкт тероризму використовує насильство або загрозу його застосування як засіб впливу на об'єкт для досягнення поставлених перед собою задач.

Щоб дати чіткі дефініції тероризму, необхідно окреслити властиві лише йому форми насильства. Коли терорист підриває бомбу чи захоплює літак, він вчиняє насильство, яке лишається без відповіді, тобто таке, що має однобічну спрямованість. Таким чином, суб'єкт насильства не може стати об'єктом в момент здійснення теракту. Необхідно також врахувати, що тероризм складається з окремих елементів, що визначають його - терористичних актів. *Терористичний акт - це дія, що набуває різноманітних форм насильства (або загроза його застосування), особливістю якої є те, що об'єкт насильства не може стати суб'єктом.*

Також необхідно зауважити, що при здійсненні терактів терористи можуть переслідувати як цілі, що пов'язані з жертвами терактів, так і цілі, що з ними не пов'язані - вони лише засіб для виконання вищої мети. Мета терориста завжди вища за брутальне вбивство. Він вбиває для того, щоб цим вбивством вплинути на якийсь політичний процес чи певний суб'єкт політичних відносин.

Питання для самоперевірки

1. Дайте визначення поняттю „політичний конфлікт”. Назвіть та охарактеризуйте основні шляхи розв’язання політичного конфлікту.

2. В чому, на вашу думку, полягають причини культурно-політичної кризи в Україні. Які можна запропонувати шляхи її подолання в Україні?

3. Дайте визначення поняттю „тероризм”. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тероризму у світі.

КОНТРОЛЬНІ ЗАПИТАННЯ З ДИСЦИПЛІНИ

„КУЛЬТУРА І ВЛАДА”

1. Охарактеризуйте вплив культури на політичну діяльність.
2. Форми, види впливу культури на політику та політичну діяльність.
3. Які фактори впливають на мотивацію політичної діяльності? Наведіть приклади мотивації політичної діяльності.
4. Дайте визначення суб'єкту та об'єкту політичної діяльності.
5. Назвіть та охарактеризуйте основні рівні, види та типи політичної діяльності.
6. Назвіть та охарактеризуйте головні типи, рівні та види політичної діяльності, що були поширені у поглядах мислителів Стародавнього світу.
7. Які вам відомі погляди середньовіччя та Відродження на формування основних форм політичної діяльності ?
8. Чим відрізняються погляди XIX ст. на політичну діяльність періоду просвітництва у Європі?
9. Назвіть та охарактеризуйте основні рівні, типи, види політичної діяльності Київської Русі. Якими політичними творами вони формувалися та виправдовувалися?
10. Назвіть авторів та охарактеризуйте позицію масового рівня політичної діяльності. Чим вона відрізняється від позиції елітарного? Чому?
11. Якими найбільш поширеними типами політичної діяльності користувались українські політичні діячі наприкінці XIX - початку XX ст.? Чому? Які це мало наслідки?

12. Дайте визначення поняттю „держава” та охарактеризуйте структуру та функції культурної політики держави.
13. У чому полягають особливості культурної політики щодо нації, соціальної групи та особи.
14. Визначте стан та особливості культурної політики в Україні.
15. Дайте визначення поняттям „етнос”, „народ”, „нація”. Яке вони мають значення відмінності в культурному та соціально-політичному аспектах?
16. Нація, як суб’єкт політичних відносин.
17. У чому полягають особливості національного та інтернаціонального поглядів у політиці?
18. Охарактеризуйте стан становлення і розвитку української нації сьогодні. У чому полягають головні проблеми? Яких вад необхідно позбутися?
19. Охарактеризуйте три рівні справедливості, порівняйте їх між собою і спробуйте “ієрархізувати”, вказати на залежність між ними.
20. Які функції виконує в суспільстві право? Окреслити завдання моралі?
21. Виділити риси політики. Що вивчає політична етика?
22. Які завдання ставить соціум перед політичною етикою?
23. Назвіть форми політичної участі. Які класифікації політичної участі ви знаєте?
24. Чим автономна політична участь відрізняється від мобілізаційної?
25. Розкрийте взаємозалежність між типом політичного режиму та домінуванням певних, форм політичної поведінки.

26. Розкрийте зміст поняття “політичне функціонування”. Хто може бути його суб'єктом?
27. Дайте визначення поняттю „соціальний конфлікт”. Яке значення мають конфлікти у розвитку культури?
28. Назвіть та охарактеризуйте основні форми, типи та види конфліктів.
29. Що таке політичне рішення? Яке місце воно посідає у політичному процесі?
30. Яка головна відміна політичних рішень від управлінських та адміністративних?
31. Охарактеризуйте основні стадії та учасників процесу прийняття політичних рішень.
32. Які технології прийняття політичних рішень вам відомі? У чому полягають їхні переваги та вади?
33. Дайте визначення поняттю „політична соціалізація” та охарактеризуйте її форми та види.
34. Назвіть та охарактеризуйте основні інститути політичної соціалізації.
35. У чому полягають основні результати політичної соціалізації?
36. Як Ви вважаєте, автономність церкви і держави благо для релігії і політики?
37. Яка ваша думка про зв'язок ісламу з міжнародним тероризмом?
38. У чому причини розколу православ'я в Україні?
39. Які функції виконує мистецтво у житті людини та суспільства?
40. Чим відрізняються функції культури та образотворчого мистецтва у сфері формування суспільної свідомості?

41. Як тип політичного режиму впливає на модель відносин “митець - публіка” та “митець - влада”?
42. Дайте визначення поняттю „політичний конфлікт”. Назвіть та охарактеризуйте основні шляхи розв’язання політичного конфлікту.
43. У чому, на вашу думку, полягають причини культурно-політичної кризи в Україні? Які можна запропонувати шляхи її подолання в Україні?
44. Дайте визначення поняттю „тероризм”. Охарактеризуйте сучасний стан розвитку тероризму у світі.
45. Яку роль відіграє громадська думка у політичній діяльності?
46. Охарактеризуйте основні види політичної соціалізації.
47. В чому полягає природа соціального конфлікту?
48. Вплив політичної кризи на розвиток культури та політичної діяльності.
49. Особливості політичної етики в Україні.
50. Звичаї, традиції та їхній регулюючий вплив на політичну діяльність.
51. Дайте визначення та охарактеризуйте основні критерії за якими можна відрізнити політичну діяльність від адміністративно-управлінської.
52. В чому полягає політична проблема, становлення та розвитку української нації? Відродження державності України?
53. Дайте визначення та охарактеризуйте основні критерії за якими можна відрізнити політичну діяльність від адміністративно-управлінської.
54. Функції та діяльність політичної та культурної еліти.
55. Інститути політичної соціалізації.

56. Типологія політичної соціалізації.

57. Вплив соціально-політичного конфлікту на стан та розвиток культури.

58. Політична культура нації, суспільної групи чи особи.

59. Стан та особливості сучасної української політичної культури.

60. Взаємовплив, суперечності політики і моралі. Специфіка моральних норм.

ТЕМАТИКА РЕФЕРАТИВНИХ РОБІТ З ДИСЦИПЛІНИ «КУЛЬТУРА І ВЛАДА»

1. Політична свідомість і політична поведінка — елементи політичної культури
2. Політична культура і традиції
3. Політична культура і релігія
4. Політична культура і національний характер
5. Політичні стереотипи і політичні міфи як складові політичної культури
6. Назвати та охарактеризувати головні типи, рівні та види політичної діяльності, що були поширені у поглядах мислителів Стародавнього Світу
7. Які є відомі погляди середньовіччя та Відродження на формування основних форм політичної діяльності?
8. Чим відрізняються погляди ХІХ ст. на політичну діяльність періоду просвітництва у Європі?
11. Визначити стан та особливості культурної політики в Україні
12. Функції мистецтва у житті людини та суспільства
13. Вплив політичної кризи на розвиток культури та політичної діяльності
14. Особливості політичної етики в Україні
15. Звичаї, традиції та їхній регулюючий вплив на політичну діяльність
16. Функції та діяльність політичної та культурної еліти
17. Політична культура нації, суспільної групи та особи
18. Стан та особливості сучасної української політичної культури
19. Моделі інформаційної взаємодії культури і влади
20. Обґрунтування і розробка категорії “політична культура” в працях зарубіжних дослідників

21. Культура політики і політичної діяльності
22. Порівняльний аналіз політичних культур: Захід — Схід — Україна
23. Поняття правової культури суспільства, її особливості в Україні
24. Політична культура суспільства в трансформаційний період
25. Вплив історичних чинників на формування політичної культури українського суспільства
26. Значення національного характеру у формуванні системи цінностей політичної культури українського соціуму
27. Особливості політико-культурного регіоналізму в Україні
28. Політичні культури у сучасному світі. Проблеми діалогу сучасних культур і цивілізацій
29. Політичні орієнтації і стереотипи у політичній культурі українського суспільства
30. Розвиток політичної культури як засіб забезпечення стабільності політичної системи України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. — [Електронний ресурс] «Законодавство України». — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Закон України «Про кінематографію» від 13 січня 1998 року № 9/98-ВР. — [Електронний ресурс] «Законодавство України». — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/9/98-вр>
3. Закон України «Про культуру» від 14 грудня 2010 року № 2778-VI. — [Електронний ресурс] «Законодавство України». — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
4. Закон України «Про народні художні промисли» від 21 червня 2001 року № 2547-III. — [Електронний ресурс] «Законодавство України». — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2547-14/>
5. Гаврюшенко О. А. Історія культури : навч. посібник / О. А. Гаврюшенко, В. М. Шейко, Л. Г. Тишевська). — К. : Кондор, 2004. — 763 с.
8. Зотов В. М. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів : навч. посіб. для вузів / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран; Мін-во освіти і науки України, Запорізь. юрид. ін.-т Дніпропетровськ. держ. ун-ту внутр. справ. — К. : Центр учб. літ., 2009. — 262 с.
9. Історія української культури : навчальний посібник / за ред. В. П. Мельника, М. В. Кашуби, А. В. Яртися. — Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2012. — 482 с.
10. Історія української та зарубіжної культури : навч. посібник / За ред. С. М. Клапчука. — К. : Знання – Прес, 2007. — 358 с.

11. Історія світової та української культури // Греченко В. А., Чорний І. В., Кушнерук В. А., Режко В. А. – К.: Літера, 2000. – 464 с.
12. Історія світової та української культури: підручник для ВНЗ. / В. А. Греченко та ін. – К. : Літера ЛТД, 2010. – 480 с.
13. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: Навч. посібник. Вид. 2-ге, стереотип. / Ю. В. Павленко. Відп. ред. та автор вступного слова С. Кримський. – К.: Либідь, 1999. – 360 с.
14. Історія української та зарубіжної культури: Навч. посіб. / С. М. Клапчук та ін. – 6-те вид., випр. і доп. – К.: Знання-Прес, 2007. – 358 с.
15. Культурологія. Курс лекцій для студентів усіх форм навчання / Під ред. А. Г. Баканурського. - Одеса: АО БАХВА: Наука і техніка, 2003. - 160 с.
16. Мельник В. А. Політологія. - Минск: Высшая школа, 1996. - 479 с.
17. Політологія. В 2 Т. Кн. 1. Політика і суспільство /А. Колодій, В. Харченко, Я. Климанська, Я. Космина. - К.: Ельга-Н, Ніка-Центр, 2000. - 584 с.
20. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / М. М. Закович, І. А. Зязюн, О. М. Семешко та ін.; За ред. М. М. Заковича – К. : Т-во Знання, КОО, 2000. – 622 с.
21. Українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. / Кордон М. В. – К. : ЦУЛ, 2002. – 507 с.
22. Українська та зарубіжна культура. Словник культурологічних термінів: Навч. посіб. / В. М. Зотов, А. В. Клімачова, В. О. Таран. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 264 с.

Навчальне видання

Оборський Геннадій Олександрович

Чістякова Ірина Миколаївна

Кривдіна Інна Борисівна

Кудлай Ірина Володимирівна

Татакі Дмитро Дмитрович

Шевченко Богдан Григорович

Білоусов Олександр Сергійович

Волкова Ірина Володимирівна

Чернов Тимофій Олегович

Мікуліна Тетяна Віталіївна

КУЛЬТУРА І ВЛАДА

навчальний посібник

Керівник видавничих проєктів Ю.В. Піча

Підписано до друку 24.03.2020 р.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Друк цифровий. Гарнітура Таймс.

Ум. друк. арк. 8,5. Обл.-вид. арк 8,75.

Видавництво «Каравела»,

просп. Рокосовського, 8а, м. Київ, 04201, Україна.

Тел. (044) 592-39-36. E-mail: caravela@ukr.net

www.caravela.kiev.ua

Свідоцтво

про внесення суб'єкта видавничої справи до

Державного реєстру видавців,

виготівників і розповсюджувачів

видавничої продукції:

ДК №2035 від 16.12.2004 р.